

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIII

İslamda İlk Siyâsî Kavmiyetçilik

H İ L Â F E T İ N K U R E Y Ş L İ L İ Ğ İ

Doç. Dr. Mehmed Said HATİBOĞLU

İslâm, nerede ve hangi çeşidden olursa olsun, bilgisizliği, câhiliyeti yok etmek üzere vücut bulmuş, ilme ve ahlâka dayalı ilâhî bir inkı-lâbın adıdır. Kur'ân-ı Kerîm "Oku" emriyle Peygamberine nâzil olma-ya başladı, beşer ilminin temel vâsıtası "kalem"i ismen zikrederek.

Mekke civârındaki Hirâ dağının bir mağarasında, Râmazan ayında, dînî inzivâya çekilmiş Ümmî zâta, Cebrâil Aleyhisselâmın aracılığı ile başlayan bu ilâhî tebşîrât, menşei Hz.İbrâhîm'e dayalı İslâm dîninin son ve eksiksiz tebliğine başlangıç teşkil etti¹.

İşte bu ilk âyetlerde geçen Rab-İnsan-İlim üçlüsü, kurulmakta olan İslâm binâsının temel meşgûliyet sâhasını teşkil edecektir.

İNSANIN YARATILIŞ GÂYESİ

Âdemoğullarını, yarattıklarının pek çoğuna üstün kıldığını belirten Cenâb-ı Hak², onları niçin yarattığı suâline şu cevabı vermektedir: "Cinn'i ve İnsanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"³. İstenen bu kulluk vazîfesinin hangi yolla mümkün olduğu da söylemektedir: "Kulları arasında Allahtan haşyet duyanlar ancak âlimlerdir"⁴.

Allahtan haşyet duymak ilmi gerektirdiğine göre, Onun ve mahlû-kâtının her çeşid bilgisi, bu gâyenin birer vâsıtası oluyor demektir. Neti-

1 96.Alak, 1-5. Son üç semâvî dînin, yâni, Yahûdilik, Hıristiyanlık ve İslâmın atası du-rumunda olan Hz.İbrâhîm, Kur'ân-ı Kerîmin beyânıyla, ne Yahûdî, ne de Nasrânî, fakat Hanîf bir "müslim" idi (3.Âl-i İmrân, 67).

2 17.İsrâ, 70.

3 51.Zâriyât, 56.

4 35.Fâtır, 28.

ce olarak bütün ilim tâlibleri, bu âyetin muhâtabları durumundadır. Allâhın, canlı olsun, cansız olsun, yarattıklarının mâhiyetinden, aralarındaki ilişkilerden bîhaber olanların Ona hakkiyle kulluk edebilmelerine imkân varmıdır?

Mekke'de nâzil olan âyetlerden birisinde Hz.Peygambere şu emir vardır: "Yâ Rabbi, beni ilimde fazlalaştır"⁵.

İnsanlar arası tek üstünlük ölçüsü ilimdir: "Bilenlerle bilmiyenler hiç bir olurmu?"⁶.

İlim sâhibliği, hiçbir soyun, ırkın, kavmin veya bölgenin inhisârında olamayacağına göre, Kur'ân-ı Kerim, kendi coğrafyasını daha başlangıçta çiziyor demektir.

İSLÂMİN HİTÂB ÇEVRESİ

Hangi neviden olursa olsun, mevzûunu insan teşkil eden her dîn, zamanın belli bir bölümünde, dünyanın herhangi bir yerinde ve herhangi bir kavim arasında doğmak durumundadır. Bu üç unsurun seçiminde gözetilen kıstasların ayrı ayrı izâhına gidilebilir ve meselâ İslâm niçin üçüncü asırda değil de, yedincisinin başında, neden Çin'de değil de, Arabistanda doğmuştur suallerine cevap aranabilir. Biz, ayrı birer araştırma mevzûu olan bu sâhalara girmeyecek, Mekke'de, Kureyş içinde doğmuş bu dînin âlemşümûl-üniversal vasfını ortaya koymaya çalışacağız.

Gerçekten de İslâm, Kitâbı ve Peygamberi ile, bütün beşeriyeti kuşatıcı bir hüviyet belirtmekte, sınırlı bir coğrafyaya inhisar etmemektedir. Kur'ân-ı Kerimde bu vasıf, muhtelif şekillerde ifâde edilmiş bulunmaktadır. Misal olmak üzere, iki kelime, Nâs ve Âlem kelimelerinde, bu iki kaynağın nasıl takdim ediliyor olduklarını görelim:

Nâs Mefhûmu

Mekke'de nâzil olmuş kısa bir Sûrede bu kelime, bütün insanları ifade etmek üzere, Yaratana izâfe edilmiş olarak geçmektedir: Allah, nâs'ın ilâhıdır, nâsın melikidir, nâsın rabbidir⁷. Nâs kelimesinin Kur'ân-ı

5 20. Tâhâ, 114.

6 39.Zümer, 9.

7 114.Nâs, 1-3.

Kerim ve Hz.Peygamber ile ilgili kullanılışı, meseleyi aydınlatıcı mâhiyettedir.

a- Nâs ve Kur'ân-ı Kerim

Gönderdiği Kitâbı, "Rabden gelen öğüt", "fikri şifâ" ve "Mü'minlere rahmet" olarak vasıflandıran Cenâb-ı Hak, onu: "Ey Nâs, Ey İnsanlar" hitâbiyle takdim etmektedir⁸.

Kur'ân-ı Kerim Hz.Peygambere, Nâs'ı (İnsanları) zulmetten nûra çıkarması için gönderilmiştir⁹.

Kur'ân-ı Kerim, Ramazan ayında Nâs'a hidâyet olmak üzere nazil olmuştur¹⁰.

b- Nâs ve Hz.Peygamber

Aşağıdaki âyetlerde İslâm Peygamberi bütün insanlara muhâtab kılınmaktadır:

"De: Ey Nâs, ben sizin hepinize Allahın Resûlüyüm"¹¹.

"Seni Nâs'ın hepsi için gönderdik . . ."¹².

"De: Ey Nâs, ben size ancak apaçık bir uyarıcıyım"¹³

Daha Mekke devresinde, yâni, İslâmın henüz siyâsî bir bünyeye kavuşmadığı bir zamanda, İslâm Peygamberinin bütün beşeriyeti kuşatıcı bir hitâbın sâhibi olduğu husûsu, tevil götürmeyecek şekilde beyan edilmiş bulunmaktadır.

ÂLEMLER MEFHUMU

Cenâb-ı Hak, nasıl muayyen bir neslin, devrin veyâ mekânın Allâhu değil de, Rabbu'l- Âlemin: Kâinâtın Rabbi ise, Onun son kitabının ve son peygamberinin hedefi de, sınırlı değil âlemşümûldür. Bunu da iki bölümde misalleyelim:

8 10.Yûnus, 57.

9 14.İbrâhîm, 1.Krş.16.Nahl, 44.

10 2.Bakara, 185.

11 7.A'râf, 158.

12 34.Sebe, 28.

13 22.Hacc, 49.Ayrıca bk.10. Yûnus, 2; 39.Zumer, 41; Medine devresinden: 4.Nisâ, 79, 105, 170; 2.Bakara, 221; 3.Al-i İmrân, 138.

a- Alemler ve Kur'ân-ı Kerim

Bu Kitâb, li'l-âlemîn: âlemler için, yâni, yaratılmışların hepsi, varlık dünyası için bir zikir'dir¹⁴.

b- Alemler ve Hz.Peygamber

Kur'ân-ı Kerîmin Hz.Peygambere gönderiliş sebeplerinden birisi, şahsen onunla bütün âlemlere Nezîr'lik yapacak olmasıdır¹⁵.

Beşcriyyetin mutlak saâdetine vesile olması bakımından onu Cenâb-ı Hak: "Seni ancak âlemler'e Rahmet olarak gönderdik" âyetiyle takdîm etmektedir¹⁶.

RİSÂLETİN İLK ÇEVRESİ

Hız.Peygamberin mensûb olduğu kavim ve yaşadığı çevre, tabiiyle onun ilk muhâtablarını teşkil edecekti. Kendi muhîtinin bırakıp, başka bir coğrafyaya dâvetle işe başlaması düşünülemeyeceği içindir ki, bu gerçeğe işaret mâhiyetindeki bâzı âyetler, zarûrî olarak mevziî mâ-nâda gelmiş, ve bu keyfiyet, bâzılarına, İslâmın belli bir kesime mahsûs olduğu intibâmı vermiştir. Böyle bir iddiâyaya mesned yapılmak istenen âyetler¹⁷, yukarıda zikrettiğimiz âyetlerle asla tezat teşkil etmemektedir. Bunlar, bir dînin tebliğ usûlü ile, metodu ile ilgili irşadlardır, peygamberliğin, doğduğu ortamdan başlayarak insanlık âlemine maledilmesi lüzûmunu bildirmektedirler.

Hız.Peygamberin risâlet faâliyeti, kezâ, âlemşümul istikâmettedir. İlk sıralar, bütün insanları hedef alan çalışmalarını istediği neticeyi vermediği için büyük bir üzüntüye kapılmıştı. Teselli mâhiyetinde nâzil olmuş âyette: "Senin Rabbin istese, yeryüzündekilerin hepsi toptan imân eder. İnsanları zorlamı mü'min edeceksin?"¹⁸ demek sûretiyle Hız.Peygamberin daha başlangıçta hangi hedefe sâhib olduğuna telmihte bulunmaktadır.

¹⁴ 68.Kalem, 52; 81.Tekvîr, 27; 38.Sâd, 87; 12.Yûsuf, 104; 6.En'âm, 90 . . . Bu âyetlerin hepsi Mekke devrine âiddir.

¹⁵ 25.Furkân, 1.

¹⁶ 21.Enbiyâ, 107.

¹⁷ 36.Yâsîn, 6; 19.Meryem, 97; 20.Tâhâ, 132; 26.Şuarâ, 214; 6.En'âm, 19; 43.Zuhruf, 44; 32.Seede, 3.Bu âyetler de hep Mekkîdir.

¹⁸ 10.Yûnus, 99.

Meselâ, Hz.Peygamberin, Ehl-i Kitâb'a da peygamber olduğunu bildiren âyet¹⁹, İslâmın Arablara hasrı gibi bir düşünceyi kat'iyetle yıkar. Çünkü Ehl-i Kitâba Arab denemeyeceği gibi, onların cedleri de, Arablar gibi inzâr edilmemiş kimseler değildi.

Hz.Peygamberin, târihi bir teşebbüsü de, bu keyfiyetin delillerindedir. Muharrem 7/Mayıs 628 tarihinde, Hudeybiyye dönüşü, yâni, daha Mekke fethi tamamlanmadan, onun komşu devletlere, İslâma dâvet mektupları gönderiyor olmasını başka türlü yorumlamaya imkân yoktur²⁰.

“Peygamberlerin sonuncusu'nun²¹ getirdiği din, beynelmîlî olmak durumundadır.

Allah, Peygamberini, bütün dinlere hâkim olacak bir Hak Dini ile gönderdiğini söylediğine göre, böyle bir dinin mahalliliğinden elbette bahsedilemez²².

Beşeriyetin son dini İslâm bütün dinlere gâlib kılınca, başkaca bir din aramaya mahal kalmayacaktır:

“Allah katında din İslâmdır”²³.

“İslâmdan başka bir din isteyen, kabûl görmeyecektir”²⁴.

Ve Vedâ Haccının 9 Zilhicce 11/8 Mart 632 günü nâzil olduğu bildirilen âyeti, bu keyfiyetin mührü hükmündedir:

“... Bugün dininizi kemâle erdirdim, size olan nimetimi tamamladım, size din olarak İslâm'ı seçtim...”²⁵.

İSLAM TOPLUMUNUN ANA DEĞERLERİ İNANÇ TOPLUMU

Giriş bölümünde, hitâbının bütün beşeriyete yönelik olduğunu gördüğümüz İslâm Dini, “Mü'minler Kardeşler” âyetiyle²⁶, bütün mün-

19 5.Mâide, 19.

20 *Ibn Sa'd*, I, 258-291/In, 15-38. Bu keyfiyeti kabul eden hayli müsteşrik vardır, bk. T.W.Arnold, *İntişâr-ı İslâm Târihi*, 61-, krş.*Dogme*, p.24-; *Caetani*, IV, 415-, VII, 171.

21 33.Ahzâb, 40.

22 61.Saff, 9;48.Feth, 28; 9.Tevbe, 33 âyetlerinde de aynı ifade mevcuttur.

23 3.Al-i İmrân, 19.

24 “ “, 85.

25 5.Mâide, 3.

26 49. Hucurât, 10.

tesiblerini mânevî çatı altında birleştirmekte, dil ve kan birliği esasına dayalı eski cemiyet binâsını yıkararak, onun yerine, inanç birliği üzerine kurulu bir toplum vücûda getirmektedir ki, Kur'ânî adı Ümmet olan bu yeni toplumun devleti de, Hicretle birlikte Medîne'de kurulmuş bulunuyordu²⁷.

İleriki bahislerde ele alacağımız, Hilâfet makamını Kureyş'e has kılan görüşlerin Kur'ânî tahlilini yapabilmek için, İslâmın temel kitâbında ve peygamberinin hayâtında bu telakkinin nasıl anlatılıp nasıl tatbik edilmiş olduğunu bilmeye mutlak ihtiyac vardır.

ÜMMETTE İRKİN YERİ

İslam toplumunun Kur'ân-ı Kerîmde yer alan tavsifleri incelendiği zaman görülmektedir ki, bunlarda kavim unsuruna herhangi bir değer verilmiş değildir. Kur'ân-ı Kerîmin muhâtabları, şu veya bu isimdeki maddî kavimler değil, Mü'minler-Kâfirler, İyiler-Kötüler, Akıllılar-Akılsızlar, Doğru Sözlüler-Yalancılar v.s. gibi, değişik değerlere sâhib mânevî toplumlar olmaktadır.

Hız.Peygamber, İslâmı tebliğ vazîfesinde, insanlar arasında herhangi bir ethnique ayırma gitmemekte, karşısındakilere tam bir eşitlik içinde hitâb etmektedir. "Aranızda âdil davranmam emredildi"²⁸, "Size eşit şekilde bildirdim, de"²⁹ âyetleri bunun dehillerindedir.

Cenâb-ı Hakkın âdil Ümmet teşkilini emreden³⁰, ve ilk müslümanlarca gerçekleştirilmiş böyle bir Ümmeti öven³¹ beyanlarında, kavim

27 21.Enbiyâ, 92; 23.Mu'minûn, 52; 2. Bakara, 143. Hız.Peygamberin Medîne'deki ilk se-nelerinde hazırladıkları ve Medîne şehir devletinin Anayasası hükmünde olan Nizamnâmenin ilk maddesinde, Müslümanların ve anlaşmaz oldukları kimselerin, diğer insanlardan ayrı bir Ümmet teşkil ettikleri hususu yer almaktadır ki, Yahûdiler de bu Ümmete dâhil idiler (25. madde), *Vesâik*, r.1.

28 42.Şûrâ, 15.

29 21.Enbiyâ, 109.

30 3.Al-İmrân, 104.Âyetin başında geçen ibâreyi, meselâ: "Sizden öyle bir cemâat bulunmalı ki . . ." şeklinde terceme etmenin, ve âyette belirtilen vazîfeleri, sâdece bu cemâate dü-şen bir işmiş gibi anlayanın, Kur'ân-ı Kerîmin rûhuna aykırı olduğunu burada belirtmeliyiz. Âyetin mânâsı, "Siz . . . olan bir Ümmet hâline gelin" demektir. Nitekim bu âyette Ümmetten istenen hususlar, Kur'ân-ı Kerîmin muhtelif yerlerinde, bütün müslümanlara teşmil edilmiş ola-rak geçmektedir, bk.22.Hacc, 41; 9.Tevbe, 71, 112.

31 3.Al-i İmrân, 110.

unsuruna hiç temas yoktur. Bu ideal İslâm toplumunun hedefi, falan kabîleye veya ırka hizmet değil, iyiyi, güzeli hâkim kılmak, her türlü çirkinliği ortadan kaldırmaktır.

Medîne'de ilk İslâm devletini kuran Müslümanlar arasında Mekke'den gelmiş Kureyşli Muhâcirler ekalliyet hâlinde idiler ve bu genç devletin teb'ası çeşidli kabîlelerden teşekkül ediyordu. Nesepleri karışık fakat imanları bir bu Müslümanları Kur'ân-ı Kerim: "Gerçek Mü'minler" şeklinde vasıflandırmakta³², gerçek mü'minlikle kavim endişesinin bir münâsebeti olmadığını tescil etmektedir.

İlk Muhâcirler arasında meselâ bir Suheyb ibn Sinân (ö.38/658) vardır³³. Hicrete niyyetlendiğini sezen Kureyşli Müşrikler kendisine şöyle demişlerdir: "Aramıza sırtı çıplak, perişan geldin, burada mal mülk sâhibi oldun, şimdi de, malınla canınla savaşmak istiyorsun, vallahi buna mü'sâade etmeyiz"³⁴. Maddî varlığını bırakmak karşılığında canını kurtarabilen bu Sahâbinin Bizans asıllı olduğu mervîdir. İslâmlar arasında o derece itibar sâhibi idi ki, Hz.Ömer, süikasddan sonra câmiye gidemediği için, kendi yerine Ümmete imamlık yapmak üzere, onu vekil tâyin etmişti³⁵. Tekrarlayalım ki, benzerleri pek çok olan bu zâtlar, zikrettiğimiz âyetlerin muhâtabı gerçek mü'minlerdir.

KUR'AN-I KERİMDE KAVMİYET ANLAYIŞI

İrk Vâkıası

İslâmın Kitâbı, ırkların varlığını ilâhî bir tensib olarak görmekte, ırk farklılığını bir hikmete dayandırmaktadır. Bu hikmet, millet ve kabîlelerin "teârûf"üdür:

"Ey İnsanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık, sizi Şûbe'lere, Kabîle'lere ayırdık ki Teârûf'te bulunasınız..."³⁶.

Arabçada A-R-F maddesi, irfan, bilgi, ilim demek olduğu gibi, urf: yükseklik mânâsına da sâhibdir, dolayısıyla Teârûf, hem birbirini bilmek, tanımak, anlamak mânâsındadır, hem de karşılıklı yükselmek.

32 8.Enfâl, 74; krş. 2. Bakara, 218; 9.Tevbe, 200.

33 *İsâbe*, III, r.4108.

34 *İbn Hişâm*, I, 477.

35 *Buhâri*, TS, 27.

36 49.Hucurât, 13.

Farklı cemâatler teşkil etmenin, bölgelere, partilere, kulüblere ayrılmanın, insanlığın müsbet istikâmette yükselişinde mühim bir teşvik unsuru olduğu kabûl edilirse, yukarıdaki âyette bahsedilen hikmet daha iyi kavranabilir.

Cenâb-ı Hak, Müslümanları iyilik yolunda yarışmaya davet eder:

“Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın”³⁷.

Kemâle yönelik toplu bir yarışmanın yapılabilmesi, bu yarışmaya takımlar hâlinde girmeyi gerektirdiğine, yâni, takımlaşmak, terakki yarışında temel unsur olduğuna göre, milletleri ve devletleri, en büyük yarışmacılar olarak değerlendirmek, Kur’ânî hikmete uygun olsa gerektir.

Akrabâlık Vâkıası

Herkesin, erkek tarafı ve kadın tarafı olmak üzere, başlıca iki koldan akrabâya sâhib olması, yine ilâhî takdîr icâbidir:

“Beşeri sudan yaratan ve ona neseb ve sıhriyet veren odur”³⁸.

Akrabâ ismi, maddî verâset ve nikah sâhasında geçerlidir ve bunun dışında bir imtiyâza sâhib değildir.

Peygamber devrine âid aşağıdaki hâdise, nesebî yakınlığın kul hakkına herhangi bir dahli olamayacağını belirtmekte emsalsizdir:

Kureyşin ileri gelen kollarından Mahzûmlulara mensub bir kadın, Mekke fethi günü (20 Ramazan 8/11 Ocak 630), ganîmet malından mücevherât çalar. Böyle bir fülün sâhibi Kureyş eşrâfından olduğu için, akrabâsı arasında büyük endişeye sebep olur. İslâmın sirkat cezâsı ile Kureyşlilik şerefının haleldâr olacağını düşünürler. Husûsî af çıkartmak gâyesiyle Peygambere baş vurma çareleri aranır. Durumdan haber alış üzerine Hz.Peygamberin söylemiş olduklarını dinleyelim:

“Sizden önce, sapıtan, helâk olan İsrâiloğullarını bu âkıbete sürükleyen şey, eşraf hırsızlık yaptığında onu salıvermeleri, güçsüzleri yakaladıklarında da ellerini kesmeleridir. Kızım Fâtıma hırsızlık yapsa muhakkak elini keserim”³⁹.

37 2.Bakara, 148; 5.Mâide, 48.

38 25.Furkan, 54.

39 Buhâri, 60.Enbiyâ, 54/IV, 150; 62.Fadâilu'l-Ashâb, 18/IV, 213-4; 64.Mağâzi, 53/V, 96-97; 86.Hudûd, 11, 12/VIII, 16; Muslim, 29.Hudûd, 8, 9/III, 1315; Musned, VI, 162.

İctimâî Sınıf Vâkıası

Cemiyetlerin, farklı meslek ve refah seviyesinde insanlardan müteşekkil bir yapı göstermesi, yine ilâhî takdîr cümlesindedir. Kur'ân-ı Kerîmin bu noktada işâret ettiği hikmet, hizmet ve imtihân olmaktadır:

“Verdiği imkânlarla sizi imtihân etmek üzere, sizi yeryüzünün halîfeleri kılan, kiminizi kiminize derece derece üstün yapan O'dur . . .”⁴⁰.

“İnsanların dünyevi hayattaki maişetlerini Biz taksim ettik, bâzısını öteki üzerine derece derece üstün kıldık, birbirlerine hizmet edebilsinler için . . .”⁴¹.

Kölelik:

İslâmın zuhûru asrında, Arabistanda ve sâir ülkelerde hürlerin yanı sıra köleler de vardı. İslâm, ictimâî yapıya yerleşmiş bu gayr-ı insânî tatbîkâtı, kaldırılması gereken bir müessese olarak gördü ve o yapıyı tahrib etmeyecek şekilde izâlesine müteveccih teşvik ve tatbîkatta bulundu.

Daha Mekke devrinde, köle âzâdı, bir fazîlet fülü olarak değerlendirilmiştir⁴².

Medîne devresinde ise, köle âzâdı, katil fidyesi mukâbili sayılmış⁴³, yemin kefareti olarak görülmüş⁴⁴, ve nihâyet, devlet gelirlerinin sarf mahallerinden birisi, yânî bir devlet vazifesi olarak kabul edilmek sûretiyle⁴⁵, bu sınıfa son verilme istenmiştir. Kat'î neticenin alınmasında vâki gecikme mes'ûliyeti herhalde Kur'ân-ı Kerîme âid değildir.

Sınıf Değişimi

Kur'ân-ı Kerîm, hernekadar bu ictimâî sınıfları birer vâkıa olarak görüyor ise de, bunların, dünyaya nasıl geldilerse öyle gidecekleri şeklinde bir cebriyeciliğe asla yer veriyor değildir, sınıf değişmezliğine delâlet edebilecek hiçbir hüküm ihtiva etmemektedir. Bu bakımdan üstün ırk, üstün kavim gibi bir iddiâyâ İslâm'da yer yoktur. Bilâkis Kur'ân-ı Kerîm,

40 6.En'âm, 165.

41 43.Zuhruf, 32.

42 “fekku rakabe”, 90.Beled, 13.Krş.2.Bakara, 177.

43 4.Nisâ, 92.

44 5.Mâide, 89; 58.Mucâdele, 3.

45 9.Tevbe, 60.

dünyada iyi veya kötü, üstün veya aşağı durumdaki toplumların sıfat değiştirmesini gayetle mümkün görmektedir:

“Bir kavim kendilerini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez”⁴⁶.

Bu imkân sebebiyledir ki, kötü denen bir kavim, aslında tam tersi bir durumda olabilir:

“Ey imân edenler, bir kavim diğer kavmi istihzâya kalkmasın, mümkündür ki berikiler ötekilerden hayırlıdır . . .”⁴⁷.

İslâm toplumu açısından da durum farklı değildir. İslâma ilk muhâtab olan kavmin, bu dîne lâıyk vasıfta olduğu için bu şerefe nâil kılındığı söylenemez. Kur’ân-ı Kerîmin gözettiği husus, insanların kendisine lâıyk seviyeye gelmeleridir. Liyâkat gösteremeyenlerin yerini başkalarının alacağından bahseden âyetler karşısında, meselâ Arab kavmine ebedî bir fazilet bahşetmek nasıl mümkün olabilir?

“İsterse Allah sizi yok eder, ey insanlar, başkalarını getirir . . .”⁴⁸.

“(Ey Mü’minler), eğer Allahtan yüz çevirirseniz, sizin yerinize bir başka kavim getirir . . .”⁴⁹.

“Ey imân edenler, sizden kim dininden dönerse, (bilsin ki) Allah öyle bir kavim getirir, onları sever, onlar da Onu sever . . .”⁵⁰.

Görüldüğü üzere, Allâhın nazarında mü’minin değeri, Arab, Fransız, İslav v.s. olmak değil, Allahın dininde sebât etmek, Allâhın sevdiği ve Allâhı seven kişi olmaktır. Böyle bir kimse, nesebi ne olursa olsun, Allahın makbûl kuludur:

“Sizden, erkek olsun, kadın olsun, bir iş görenin işini ziyâna uğratmam, birbirinizden meydana gelmişlersiniz . . .”⁵¹.

“O (Kıyâmet) günü sûr üfürüldüğünde, ne nesebin faydası vardır, ne de birisinden birşey isteyebilirler-Kimin amelleri ağır basıyorsa, felâha erecek olanlar onlardır”⁵².

46 13.Ra’d, 11.

47 49.Hucurât, 11.

48 4.Nisâ, 133.

49 47.Muhammed, 38.

50 5.Mâide, 54.

51 3.Al-i İmrân, 195.

52 23.Mu’minün, 101-102; bk. *Ibn Sa’d*, I, 34/12.

Âhiret gününün geçer değerine dünyada iken tâlib olmayanlara, tabiatıyla âhiretin felâh getirmesi mümkün değildir.

Müslümanın Kâfir Akrabâsı

Allâha ve Resûlüne karşı gelen kimseleri, bunlar ister baba, evlâd, kardeş ve kabiledaş olsunlar, mü'min toplum sevemez, imânı olmayan bir akraba, kalbî yakınlığa lâyık değildir⁵³.

Mekkeli Müşriklerin tazyikiyle Medîneye göç etmek zorunda kalan Muhâcîr Müslümanlardan bâzısı, kendilerini yerlerinden yurdlarından ettikleri halde, bu akrabâlarına sevgi izhârından, bir vakit, kendilerini alamamışlardı. Bu çeşid neseb düşkünlüğünün Allah katında değeri olmadığını Kur'ân-ı Kerim tekrarlamak lüzûmunu duymuştur:

“Kıyâmet günü, ne akrabânız, ne çocuklarınız size fayda verecektir”⁵⁴.

“Ey imân edenler, babalarınızı ve kardeşlerinizi, eger imân yerine küfrü seviyorlarsa, veliler edinmeyin, kim onları veli edinirse, zâlimlerin ta kendileridir”⁵⁵.

Adâlette Neseb

İslâm toplumunun adâlet hayâtında kan yakınlığının hiçbir tesiri olmayacaktır:

“Ey imân edenler, adâleti yerine getiren, Allah için şahidlik eden kimseler olun, isterse kendinizin veya ana babanızın ve akrabânın aleyhine olsun . . .”⁵⁶.

Aynı emirle başlayan bir başka âyette, İslâmın istediği takvânın muhteşem bir maddesi şöyle ifâde edilmektedir:

“Ey imân edenler. . . bir kavme (duyduğunuz) nefret, size, âdil davranmamak cürmünü işletmesin, âdil olunuz, bu, takvâya en yakın harekettir . . .”⁵⁷.

53 58.Mucâdele, 22.

54 60.Mumtehune, 3; krş. 39.Zumer, 3.

55 9.Tevbe, 23.

56 4.Nisâ, 135.

57 5.Mâide, 8.

İlâhî Fazilet Ölçüsü

İlâhî terâzide kavimleri, sınıfları, cinsleri tartacak tek değer ölçüsü Takvâ'dır:

“Allah katında en üstün olanınız, en müttakinizdir”⁵⁸.

Takvâ, her çeşid küfürden, çirkinlikten, eksiklikten, aşırılıktan, haksızlıktan uzak durup, kemâl mertebesine erişmektir⁵⁹. Gerçek mü'min olmak en üstün derecedir:

“Eger Mü'minseniz, en üstün olanlar sizsiniz”⁶⁰.

İslâmın ilk senelerinde Müslümanlar, işte bu ölçülerle tartılıp birbirinden farklı sayılabiliyorlardı. Meselâ:

“Mü'minlerden mâzeretsiz olarak evlerinde oturanlar, Allah yolunda mal ve can vererek uğraşanlarla elbette bir olamaz. Allah bu ikincileri, oturanlara nisbetle, bir derece üstün kılmıştır...”⁶¹.

Bu âyete göre, cihâda çıkmış bir köle müslüman, evinde oturmayı tercih etmiş bir Kureyşli müslümana tabiatıyla üstündür.

Kezâ, İslâm dâvâsına mal ve canıyla katılmış Fetih öncesi müslümanları ile, Fetih sonrası müslümanları bir değildir⁶². Buna göre, meselâ bir Bilâl-i Habeşî, Kur'ân-ı Kerîm'in ölçüsüne göre, Hz. Ali'nin ağabeyi Akil'den bu noktada daha faziletlidir, çünkü ondan daha önce müslüman olmuştur. Hayırlı işte öncelik, Kur'ânî bir fazilet ölçüsü olmaktadır.

ÜMMETTE DİL UNSURU

Kur'ân-ı Kerîmde, insanların dil ve renk bakımından gösterdikleri farklılık, Cenab-ı Hakkın varlık delillerinden, âyetlerinden birisi olarak değerlendirilir, ve âlimlerin bu meseleleri incelemelerine teşvikte bulunulur⁶³. Kur'ân-ı Kerîm, bu farklılığa işaretin dışında, dil ve renkler arasında hiçbir fazilet tesbitine gitmemektedir.

58 49. Hucurât, 13. Krş. 8. Enfal, 34.

59 Takvâ sâhibinin geniş bir kur'ânî tavsîfi için bk. 2. Bakara, 177.

60 3. Al-i İmrân, 139.

61 4. Nisâ, 95.

62 57. Hadîd, 10.

63 30. Rûm, 22.

İlâhî tâlîmâtın beşeriyete intikâlinde beşerî bir varlığın (Peygamber'in)⁶⁴, beşerî bir vâsita (lisân) kullanmak zorunda olduğu açıktır.

Peygamberlerin mensûbu oldukları sülâle veya kavimler, Allah katında nasıl mücerred bir fazilete sâhib değılseler, konuştukları lisanların da, mücerred bir üstünlükleri yoktur.

Peygamberlerin vazifesi, aldıkları vahiyleri, önce içinde buldukları kavme, müştereken kullandıkları lisan ile ulaştırmaktır:

“Biz her peygamberi, ancak kavminin lisanı ile gönderdik ki, onlara açıklasın . . .”⁶⁵.

İsrâil oğullarına ilâhî kitablar nasıl Hz.Dâvûd ve Hz.İsâ'nın lisanı ile gelmişse⁶⁶, İslâm Peygamberine de Kur'an-ı Kerîm, konuştuğu dil ile, yâni arabça gönderilmiştir, çünkü onun gâyesi anlaşılmalıdır⁶⁷.

Bu tabîî durumun tesbitinden ayrı olarak, semâvî kitaplarda kullanılan lisanların, öteki lisanlar üzerinde sâhib oldukları rüchâniyete dâir Kur'an-ı Kerîmde hiçbir beyâna rastlanmamaktadır. Belirtilen tek husus, Kur'an dilinin açık, fasîh bir arabça olduğunu bildirmekten ibârettir⁶⁸.

Kur'an-ı Kerîmin arabça oluşu, tekrar edelim, arabçanın mücerred faziletinden değıl, İslâmın ilk muhâtablarınınca anlaşılmasını temin zarûretindedir. Meselâ Al-i Yâkûb'un Sûriyeden Mısıra geçişinin, Kitâb-ı Mukaddes'te ibrânîce, Kur'an-ı Kerîmde de arabça anlatılmış olması⁶⁹, bu iki lisânî fazilet yarışına çıkarmayacaktır.

Hz.Paygamberin çevresinde bile, bu durumu normal karşılayamayan, Kur'an-ı Kerîmin kendi dillerinde olmasını, ilâhîlik vasfına yakıştıramayanlar çıkmış görünmektedir:

64 Bk.17.İsrâ, 94, 95.

65 14.İbrâhîm, 4.

66 5.Mâide, 78.

67 19.Meryem, 97; 12.Yûsuf, 2; 41.Fussilet, 3; 42.Şurâ, 7; 43.Zuhruf, 3;44.Duhân, 58; 46.Ahkâf, 12.

68 26.Şuarâ, 195; 16.Nahl, 103.Krş.39. Zumer, 28.

69 *Mefâtih*, V, 149-150. İlk arabça konuşanın Hz.İbrâhîm'in oğlu İsmâil olduğu, ve daha önce halkın ibrânîce konuştuğu rivâyeti hakkında bk. *Ibn Sa'd*, I, 50/24. Bu lisânın Hz.İsmâil'e ilbâm edildiği de söylenir (Beyhakî'nin *Şuabu'l-İmân*'ından naklen: *el-Fethu'l-Kebîr*, I, 246.

“Biz bunu yabancı dilde Kur’ân yapsaydık, diyeceklerdi ki: âyetleri açıklanmalı değilmi? bir Arab yabancı dilden (ne anlar)? De ki: bu Kitab, imânlılar için hidâyet ve şifâdır . . .”⁷⁰.

Konuşma, anlatma vasıtası olan her lisanın birbirinden üstün tarafları bulunabilir. Arabçayı bu çerçevenin dışında görmeye bir sebep olmasa gerektir. Gazâlî (ö.505/1111), “İlim Erbâbının Şaşkınları” arasında saydığı Lisan ve Edebiyat âlimlerinin düştükleri ifratlardan bahsederken şöyle der:

“Edebiyatçı da bunlardan biri, kafasını çalıştırsa bilir ki, Arab lisanı, Türk lisanı gibidir. Ömrünü Arab lisanı öğrenmek yolunda hebâ eden kimse, Türk ve Hind dillerinde hebâ edenden farksızdır. Arab dilinin ötekilerden farkı, Şeriatin bu dille gelmiş olmasından ibârettir”⁷¹.

Kur’ân-ı Kerîmin dil konusundaki gerçekçi beyanları, müteâkîb devirlerde aynı şekilde değerlendirilebilmiş değildir. İslâm ümmetine, arabça konuşmayan müslümanların dâhil oluşunu tâkîben, diller arası bir fazîlet yarışının başladığı görülmektedir. Bu cereyânı, tabiatıyla, kavimler sürtüşmesinin bir başka manzarası olarak mütâlaa etmek gerekir.

Dil etrâfındaki mücâdele, başlıca iki büyük grup ortaya çıkarmıştır. Bir taraf, Kur’ân lisânının efdaliyyetini, ötekiler ise, böyle bir şeyin olmayacağını isbat gayreti içindedirler. Müfrit arabçacılar, Allâhın tek vahiy lisânı olarak takdim ettikleri bu dili, Hz.Peygambere şöyle ifâde ettirirler: “Allah Teâlâ her peygambere sâdece arabça vahiy gönderir. O peygamber (bu arabça) vahyi, kendi kavminin lisânı ne ise, onunla tefsir eder”⁷².

Arabçayı benzersiz gören âlimlerin en kuvvetli dayanağı, şübhesiz Kur’ân-ı Kerîmdir, onda buldukları yüksek icaz, belâgat ve nahiv yapıdır. Bu yüzdendir ki, meselâ Endülüslü mâlikî, Kâdî İbnü’l-Arabî (468-543/1076-1148) nazarında: “Lugatların anası ve en şerefli arabçadır”⁷³. Fahrüddin Râzî (ö.606/1209), 4.Fussilet, 1 âyeti dolayısıyla: “Allah Kur’ânın arabça olduğunu söylüyorsa, bu, övmek ve yüceltmek gâyesiyedir. Bu ise, arabçanın lugatların efdali olmasıyla kâbildir” diyor⁷⁴.

70 41.Fussilet, 44.

71 *Ihyâ*, III, 353.

72 *İsfahân*, I, 52.

73 *İbnü’l-Arabî-Ahkâm*, IV, 1945 (96.Sûre).

74 *Mefâtiḥ*, VII, 347.

Bu iddiâları cevablandırarak olanlar da, fikirlerinin müdâfaasında Hz.Peygamberden mahrûm kalacak değillerdi. Hatîb Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Ruvâtu Mâlik* isimli eserinde mevcut bir haber, onların müh-ründen geçmiş olmalıdır. Kays ibn Mutâta isimli birisi, Selmân, Suheyb ve Bilâl'in bulunduğu bir meclise uğrar. Hz.Peygamberi kasdederek: "Ha şu Evs ve Hazrec bu zâta yardım ediyorlar diyelim. Ya şunlar (gibi gayr-ı Arablar)a ne oluyor?" şeklinde hayret belirtir. Hz.Peygambere bu hâdise haber verilince, mescidde şöyle buyurmuşlardır: "Ey İnsanlar, Rab, tek Rabdir, baba, tek babadır, din, tek dindir. Arabça sizin ne babanız, ne ananızdır. O ancak lisandır. Kim arabça konuşuyorsa, o Arabdır..."⁷⁵.

Böylece anlatmak istiyorlardı ki, arabçanın diğer lisanlardan bir farkı yoktur. Arablaşmak o kadar mühim bir şey olmadığı gibi, zor da değildir. Dili öğrenivermek yeterlidir, envâ-ı çeşid neseb cedvelleriyle uğraşmaya değmez.

Diğer taraftan görüyoruz, Arabçacılar, bu dilin dünyevî vazîfesiyle yetinmeyip, onu âhirete de götürmekte, orada milleti arabça konuştur-maktadırlar⁷⁶. Bu duruma öteki cebhenin sükutla mukâbelesi muhaldir. Onlar da harekete geçecek, ve kıyâmet günü ahâlisini, meselâ, süryânice konuşturacaklardır⁷⁷.

Aslında Hz.Peygamber'in, arabçaya kudsiyet vermek gibi bir davranışını bilmiyoruz. Lisânı sâdece bir vâsıta olarak kabul ettikleri içindir ki, İslâma dâvet mektupları ile gönderdiği elçilerini, gidilen yerin dilini bilen kimselerden seçiyor⁷⁸, yabancıları arabça öğrenmek mecbûriyetinde görmediği gibi, kendi memurlarının yabancı dil konuşmasını da haysiyet meselesi yapmıyordu.

Kısaca belirtmek gerekiyorsa, Cenâb-ı Hak nazarında insanların şekilleri değil, mânevî değerleri mühim olmaktadır.

75 *Hasâis*, III, 10-11. Krş. *İsfahân*, I, 9; II, 367. Ahmed Naim merhûm, bu rivâyetin kaynağını *Muvatta* olarak gösteriyorsa da (*İslamda Dâvây-ı Kavmiyyet*, 48) bu eserin matbû iki nüshasında da adı geçen hadis mevcut değildir.

76 "Arabları üç şeyden dolayı seviniz: Ben Arabım, Kur'ân arabçadır, Cennetliklerin dili arabçadır", *Mustedrek*, IV, 87. Bu hadîsin uydurma olduğu hakkında bk. *İbnu'l-Cevzi*, II, 41; III, 71; *Leâli*, II, 281; *Mizânü'l-İtidâl*, I, 230; III, 103; *Lisânu'l-Mizân*, I, 406; IV, 185; *Tehzib*, I, 299-300.

77 *İbn Ebi Şeybe*, 150-A.

78 *İbn Sa'd*, I, 258/I, n, 15.

PEYGAMBERLİK MAKÂMI VE NESEB

Peygamber Seçen Kaynak

Bir kimseyi peygamber kılan irâdenin sâdece Cenâb-ı Hakka âid olduğu, bu makamın şahsî arzuya bağlı olmadığı husûsuna, Kur'ân-ı Kerîmin pek çok yerinde işâret edilmektedir⁷⁹.

Normal insanlar arasında mevcut farklı derecelenmeler, peygamberler için de vârid olmaktadır⁸⁰.

Peygamberlik Sınıfı

Kur'ân-ı Kerimde, peygamberlik için yaratılmış bir kavim veya sülâleden bahsedilmez. Bir peygamber zürriyet sâhibi olabilir⁸¹, ve bu zürriyetten birkaç peygamber gelebilir, fakat bu keyfiyet, peygamberlik makamının sülâlevî bir meslek olduğunu göstermez, çünkü aynı zürriyet içinden fâsıklar da çıkabilmektedir:

Hz.İbrâhîm'i, ve aynı soydan Hz.İshâk'ı peygamber kılan Cenâb-ı Hak, bunların neslinden gelenler içinde, iyilerin de, zâlimlerin de bulunduğunu bildirmektedir⁸².

Hz.Nûh'un ve Hz.İbrâhîm'in zürriyetlerinde peygamberlik ve kitab verilenler bulunduğu ifade edildikten sonra, aynı zürriyyetin ekseriyetini fâsıkların teşkil ettiği beyân edilmektedir⁸³.

Bir peygamberin babası Allah düşmanı olabildiği gibi⁸⁴, oğlu dahî, babasına tamâmen ters bir karakter belirtebilir:

Hz.Nûh, gemiye binme dâvetini kabul etmeyip karada kalan ve helâk olacağı muhakkak olan oğlu hakkında, Cenâb-ı Hakka: "Şu oğlum, ehlimden" diyerek, rahmet niyâzında bulunduğu zaman, şu ilâhî cevabı almıştır: Ey Nûh, o senin ehlin sayılmaz, onun davranışı sâlih bir amel değildir⁸⁵.

Hz.İbrâhîm'e Cenâb-ı Hak: "Seni insanlara İmâm (başkan) yapacağım" buyurduğu zaman, bu Peygamber: "benim zürriyetimden de"

79 22.Hacc, 75; 3.Al-i İmrân, 179.Krş.7.A'râf, 144.

80 6.En'âm, 83-87; 2.Bakara, 253.

81 13.Ra'd, 38.

82 37.Sâffât, 113.

83 57.Hadid, 26.

84 9.Tevbe, 114.

85 11.Hûd, 45, 46.

diyerek, kendi sülâlesinden de imâmlar gelmesi niyâzında bulunmuş, fakat şu cevabı almıştır: “Benim ahdim (vazife teklifim) zâlimlere erişmez”⁸⁶.

Bu kur’ânî delillerden anlıyoruz ki, peygamberlik makâmı bir sülâle imtiyâzı değildir. Bu vazife o sülâle mensublarına herkesten farklı bir imtiyâz, ayrı bir fazilet sağlamaz. Peygamber çıkarmış bir kavim, sırf bu vâkıa dolayısıyla, öteki kavimler üzerinde hiç bir üstünlük iddiâsına girişemez.

Her ümmete peygamberler gönderilmiş olduğunu bildiren âyetler karşısında⁸⁷, meselâ İslâm Peygamberinin kavmine mücerred bir imtiyaz tanımak, gayr-ı Kur’ânî bir davranış olur. Dolayısıyla, Hz.Peygamber Arab olduğu için Arabı sevmek gerektiğini bildiren rivâyetler, (bk.76. not), islâmî bir değerden mahrumdur. Arab, eger Hz.Peygambere lâıyk ise, her lâıyk olana gereken sevgi ve hürmetle yetinmek durumundadır. Bir peygambere yakın olmakta ölçü, neseb değil, fikir ve ameldir⁸⁸.

Hz.Peygamberin kavmi ve kabilesi

İslâm kitâbiyyatında, Hz.Peygamberin Arab kavminin Kureyş kabilesine mensub olduğu ittifâken belirtildiği halde, Kur’ân-ı Kerimde bu husus ismen tasrih edilmiş değildir, “senin kavmin” şeklinde umûmî bir isnadla yetinilmiştir.

Kureyş kabilesi, 106. Sûrede bir defa zikredilir. Mekke’de, ilk seneler nâzil olan bu Sûre, o sıralar ekseriyeti İslâma düşman kesilmiş bu kabileye inzâr mâhiyetindedir. Civârında oturdukları Allah Evi’nin Rabbine şirk koşmak değil, kulluk etmek durumunda oldukları hatırlatılmaktadır. Zîrâ, komşu devletlerle yaptıkları anlaşmalar sâyesinde⁸⁹, serbestçe yaz-kış ticaret faâliyetinde bulunabilmişler, bu sûretle Allah onları açlıktan ve düşman tecâvüzünden emin kılmıştır. Bu lutuflara nâil olmuş bir kavim, onları Sağlayana nankörlük etmez, şükran duyar, küfre batmaz, âbid kul olur, Hakkı bilir, İslâmın hizmetine girer. Ne varki, ilk seneler, azı müstesnâ, Kureyşliler bunun aksine davranmışlardır.

86 2.Bakara, 124.

87 35.Fâtur, 24; 10.Yûnus, 47; 16.Nahl, 36.

88 3.Âl-i İmrân, 68.

89 Milâdî 467 senesine doğru, Mekkelilerin, Bizans, İran, Habeş ve Yemen hükümdarlarıyla yaptıkları anlaşmalar, onlara bu ülkelerde serbest ticaret yapma imkânı sağlıyordu. Geniş bilgi için, Prof.Dr.Muhammed HAMİDULLAH Bey’in 1957’de bu mevzûa tahsis ettikleri makâleye bakınız, *IFD*, IX, 213-222, 1961.

Bu târihi tesbitin dışında, Kur'ân-ı Kerimde Kureyşliliğin bahsi geçmemekte, bir kabîle olarak, herhangi bir değerdendirmeye tâbi tutulmamaktadır.

Müşrik Kureyşin nazarında Hz.Peygamber

O devirler Arab kabîle telakkisinin ölçülerine göre, Hz.Peygamber ön sırayı işgal edememiş görünmektedir. İslâm dâvâsına muhâlefet edenlerin en azgınları olan Kureyş reisleri, Risâlete Hz.Peygamberden daha lâyıkların bulunduğu iddiâsındadırlar: Mekke veya Tâif'in reisleri duruyorken, peygamberlik, yetim ve fakir bir zâtamı kalmıştır⁹⁰!

Bu iddiâyaya karşı, Kur'ân-ı Kerimde, Hz.Peygamberin nesebi lehinde hiçbir cevabın bulunmuyor olması, cemiyetin neseb telakkisiyle peygamberliğin bir ilişkisi olmadığını gösterir.

Hız.Peygamberi küçümseyen müşrik Kureyşlinin, ona cân u yürekten inanmış kölelere nasıl istihfafla bakacağı tahmin edilebilir⁹¹.

Hız. Peygamberin Kabile veya akrabâsının İslamdaki yeri ve Hız. Peygambere nesebi yakınlığının fazileti meselesi

İslâmın tebşir tarihiyle ilgili rivâyetlerin belirttikleri üzere, Hız.-Peygamber, en yakınlarını inzar etmek şeklindeki ilâhî emre tâbi olarak⁹², önce Kureyşli akrabâsını Safâ tepesinde İslâma dâvet etti. Bunlar arasından dâvâsına muzâhir olanlar çıktığı gibi, en sert şekilde tavır alanlar da bulundu. Muhâlif kalan akrabâsından, âdetâ, hiç olmazsa gölge etmeyin, der gibi, "yakınlara sevgi" talebinde bulundu⁹³, ve onların herbir koluna, aşağıdaki hadiste ifâdesini bulan islâmî hakikatı beyan etti:

"Kendinizi kurtarmaya bakın. Allahın huzurunda size hiçbir faydam dokunmaz"⁹⁴.

Bu sûretle, daha risâletin başlangıcında, mücerred peygamber akrabâlığının islâmî bir değeri olmadığı tesbit edilmiştir.

90 43.Zuhruf, 31.

91 6.En'âm, 53.

92 26.Şuarâ, 214.

93 42.Şûrâ, 23.

94 *Buhâri*, 55.Vasâyâ, 11/III, 191-192; 65.Tefsîr/VI, 16-17; *Muslim*, 1.İmân, 89/I, 192-; *Nesâî*, VI, 248-; *Musned*, II, 360, 519.

Hız.Peygamberin risâlet vazifesinde dayandığı, güvendiği beşerî kaynak, akrabâ değil, sâlih Mü'minlerdir⁹⁵.

Bu Kur'ânî emrin peygamberî ifadesi olmak üzere, Hız.Peygamber, gayr-i müslim olarak öldüğü rivâyet edilen amcası Ebû Tâlib ile ilgili olarak şöyle demişlerdir:

“Onun âilesi benim velilerim değildir. Benim velim, Allah ve Mü'minlerin sâlih olanlarıdır”⁹⁶.

Hayatları boyunca Hız.Peygamberin, nesebî yakınlarına, akrabâlık hukûkundan ayrı bir imtiyaz tanıdığı vâki değildir. İslâm toplumu ile ilgili herhangi bir meselede, onların sâir müslümanlardan farklı bir yanları yoktur, yâni, peygamberlik makâmı, akrabâyâ herhangi bir üstünlük sağlıyor değildir. Peygamberin sıfatları, ahlâkî değerleri, kendi şahsında sınırlıdır. Bunların nesebî yakınlık dolayısıyla bazı kimselere intikâli düşünülemez.

Kur'ân-ı Kerîm, Hız.Peygamberin ahlâkî yüceliğinden bahseder, fakat bu büyük ahlâka zürriyetini ortak kılmaz⁹⁷.

Cenâb-ı Hak, Peygamberinin şânını yükseltmiştir, fakat bu fiilde muhâtab sâdece kendisidir, akrabâsı değil⁹⁸.

Peygamberin akrabâsına ümmetin mükellefiyeti

Müslümanların, İslâm dâvâsında Hız.Peygambere olan yardım vazifelerinde⁹⁹, akrabâsı da göz önüne alınmış, onlar da onunla aynı çizgiye konulmuş değildir. İslâm hayâtında Ümmetin, Peygamber akrabâsına karşı yapmakla mükellef olduğu husûsî bir vazife yoktur. Ümmetin veliyy-i nîmeti Hız.Peygamberdir, kavmi, akrabâsı değil.

95 Tahrîm, 4.

96 *Buhârî*, 78.Edeb, 14/VII, 73; *Muslim*, I.İmân, 93/I, 197.Şârihler, Ebû Tâlib sülâlesine nakise teşkil eder düşüncesiyle, râvilerin “Tâlib” kelimesini yazmayı boş (beyâz) bıraktıklarını veya “Fulân” kelimesini kullandıklarını söylemektedirler, *Askalânî*, X, 323-325.

Bu hadisin şerhinde Nevevî (ö.676/1277), Peygamber adına şu tefsiri yapıyor: “Allahın velî kulu, sâlih olandır, isterse nesebi bana uzak olsun. Gayr-i sâlih olan velî değildir, isterse nesebi bana yakın olsun”, *Nevevî*, III, 88.

97 68.Kalem, 4.

98 94.İnşirâh, 4.

99 7.A'râf, 157; 9.Tevbe, 40.

Cenâb-ı Hak, Allah ve Meleklerin salâta bulunduğunu bildirdiği Peygambere, Mü'minlerin de salât-u selâmda bulunmalarını emreder, fakat Ona akrabâsını ortak kılmaz¹⁰⁰.

Kezâ, her namazda okunan tahıyyât'ta, Cenâb-ı Hakkın Mîrâcdaki selâmı tekrarlanır. Bu metinde selâmın beşerî muhâtabları, Hz.Peygamber ile Allahın sâlih kullarıdır¹⁰¹.

Hz.Peygamberin Ailesi

Hz.Peygamberin Mü'minler arasındaki mevkiine işâret eden bir âyette, âilesini teşkil eden kimseler olarak, sâdece hanımları zikredilmekte, kızları, dâmâdları ve diğer akrabâlarıyla ilgili hiçbir husûsî hükme yer verilmemektedir.

“Peygamber mü'minlere, kendilerinden daha yakındır, Zevceleri de -başkalarına nikahları haram olan¹⁰² -anneleridir”¹⁰³.

Hz.Peygamber ve zevcelerinden ibâret âile halkına Kur'ân-ı Kerîm Ehlü'l-Beyt demektedir¹⁰⁴, ve bu tâbir içine başka akrabânın alınmasına da imkân bulunmamaktadır.

Akrâbaya olan vazifenin hudûdu

Zu'l-Kurbâ denen yakınlarla, elden gelen iyilik ve yardımda bulunmak, semâvî dinlerin müştereken övdüğü bir takvâ fiilidir¹⁰⁵. Sâir Müslümanlar gibi, Hz.Peygamber de şahsen bu tatbikatla emredilmiştir¹⁰⁶.

100 33.Ahzâb, 56.Krş.58.Mucâdele, 8.

101 Diğer salât ibârelerinde tesâdüf edilen "... ve ulâ Âli Muhammed" ilâvesini, Hz.Peygamberin kızı, dâmâdı ve torunlarını kasdeder şekilde tevîl etmenin, Kur'ânî zihniyetle te'lîfi mümkün olmasa gerektir. Bu imkansızlık noktasını destekleyen görüşlerden bâzısını kaydedelim: Câbir ibn Abdullah'a (ö.78/697) göre, Al-i Muhammed'den maksad, onun Ümmetidir, *Beyhâkî*, II, 152.Ensârdan olan Câbir'den bu görüşü nakleden zât, Kureyşli ve Hâşimî'dir.

Küfeli meşhûr hadîs âlimi Sufyân-ı Sevri'ye (ö.161/778), Âl-i Muhammed kimdir? diye sorulduğunda, şu cevabı verdiği mezkûrdur: “Bu hususta ihtilâf edilmiştir, kimisi Ehl-i Beyt demiş, diğerleri ise, kim Hz.Peygambere itâat etmiş ve onun Sünnetine uymuşsa, o kimse onun Âlindedir, demişlerdir, *Beyhâkî*, II, 151; *Zemmu'l-Kelâm*, 100A.

Küfeli büyük muhaddis Hammânî (Yahyâ ibn Abdu'l-Hamid'in (ö.228/843) suâline verdiği cevabda Sufyân, bu tâbiri, Ümmet-i Muhammed olarak anladığını söylemektedir, *Hilye*, VII, 19. Krş.*Minhacu's-Sunne* IV, 257-259.

102 33.Ahzâb, 53.

103 33.Ahzâb, 6.

104 33.Ahzâb, 33.

105 Meselâ, 2.Bakara, 83, 177; 16.Nahl, 90.

106 17.İsrâ, 26; 30.Rûm, 38; 59.Haşr, 7.

Nitekim mîrâs hukûkunda akrabâ, başka müslümanlara tanınmayan haklara sâhib olduğu gibi¹⁰⁷, akrabâlık engeli sebebiyle, meselâ istediği ile evlenememek mahrûmiyetine de mâruzdur. Yani, akrabâlık aleyhte bir unsur da olabilir.

Bununla beraber, benzer kayıtlar, Ümmetin bütün ferdlerinde müşterek olduğu için, bunlar bir imtiyaz olarak değerlendirilemez, hukûkî çerçevede kâhrlar. İslâmın yasak kıldığı hareket, hukûkun vermediği bir hakkı akrabâlık sâyesinde elde etmeye kalkışmaktır. Kur'ân-ı Kerim bu noktada gâyet açıktır:

Meselâ, kazâi şehâdette akrabâ kayırlamaz¹⁰⁸.

Akrabânın aleyhine olacak diye, beyânda doğruluktan ayrılmamaz¹⁰⁹.

Hiç kimse akrabasının günahını hafifletemez¹¹⁰.

İDARE MEVKİİ ve NESEB

Ehliyetin şahsiliği

Bir işin başına getirilecek kimsede aranan temel şart, işin mükemelen yapılmasını sağlayacak ehliyete o kimsenin sâhib olmasıdır. Bâzı muhitlerde neseb unsuru, vazîfenin ifâsını kolaylaştıran âmillerden birisi olarak geçerli sayılabilirse de, bunu mutlak şart saymaya ve umûrîleş-tirmeye imkân yoktur. İnsanın kendi irâdesi dışında bir vâkia olan neseb düşüncesini aşabilmiş toplumlarda idârî tasarruflar tamâmen şahsî ehliyete bırakılmış durumdadır. Şahsî değerlerin tevârüsünden veya alım-satımından bahsedilemeyeceği içindir ki, memûriyette tevârüse yer tanınmamıştır.

Hız.Peygamber ve ilk Halifelerin idârî ve siyâsî tatbikatında bu temel prensiplerin en güzel örneklerini buluyoruz.

Kur'ân-ı Kerim'in idâre ile ilgili beyânı

Kur'ân-ı Kerimde, devlet yapısını ve idârî teşkilâtı tanzim eden açık hükümler yoktur. Vahiyle bildirilmemiş meselelerin hallini müşâ-

107 8.Enfâl, 41.

108 5.Mâide, 106.

109 6.En'âm, 152.

110 35.Fâtır, 18.

vereye bırakan emirlerinden ayrı olarak¹¹¹, 4.Nisa Sûresinin 58 ve 59. âyetlerinde, siyâsî düstûr mâhiyetinde olan şu dört emir yer almaktadır:

1. Emânetleri ehline vermek,
2. İnsanlar arasında adâletle hükmetmek,
3. Allaha, Peygambere ve mü'min Emirlere (başkanlara) itâat etmek,

4. İhtilâf hâlinde, Allah ve Peygambere başvurmak.

Emânetler'den anlaşılan mânâ ikidir:

1. İnsanlara hizmet sunan herhangi bir vazife¹¹²,
2. Muhâfaza edilmek ve icab ettiği zaman, hak sâhibine iâde edilmek üzere alınmış eşya.

Emânet mefhûmunu ilk mânâsında anlayanları temsilen İbn Teymiyye (ö.728/1328), şer'î siyâsetle ilgili eserinde, hadislerden delil getirerek: "Veliyyu'l-Emr'e, yâni siyâsî otoriteye düşen vazife, Müslümanların işlerinden herbirinin başına, bu iş için bulabildiği en uygun kimseyi getirmektir" hükmünü vermekte, bu prensibin tatbik edileceği makamları saydıktan sonra, "meselâ, demektedir, lâıyk ve uygun olanın yerine, kendi ırkından olduğu için, bir Arabı, İranlıyı, Türkü veya Rumu tercih eden, Ey imânlılar, Allaha ve Peygambere hıyânet etmeyin, bile bile emânetlerinize hıyânet etmiş olursunuz"¹¹³ âyeti gereğince Allaha ve Resûlüne hıyânet etmiş olur"¹¹⁴.

Ulu'l-Emr'de kavmiyet unsuru

4.Nisâ, 59 âyetinde geçen "Siz (Mü'minler) den Emr sâhibleri" ibâresi¹¹⁵ Teb'aaya tanınan otorite'yi temsil etmesi bakımından mevzûa ışık tutacak mâhiyettedir.

111 42.Şûrâ, 38; 3.Al-i İmrân, 159.

112 Hz.Ömer, hilâfet makâmını, "Emânetu'l-musliqîn: müslümanların emâneti" olarak görmektedir, *İbn Sa'd*, VI, 159/110.

113 8.Enfâl, 27.

114 *es-Siyâsetu's-Şer'iyye*, 3.

115 Krş.4.Nişâ, 83.Bu âyet delil gösterilerek bâzi müfessirler tarafından (meselâ Fahrudin Râzi) Ulu'l-Emr'den, şeriat âlimlerinin kasediliyor olduğu iddiâ edilmişse de, bu görüş ekseriyet tarafından zâif addedilmiştir, zîrâ, avam tabakasının Ülemâ ile ihtilaf edip, Kur'an ve Hadis önünde mürâfaaya gitmeleri düşünülemez, denmiştir. Bk.*Ebu's-Suûd*, (*Mefâtih hâmişinde*, III, 362). Bu tâbir hakkında tafsilât için bk.*Cessâs*, II, 210-; *İbnu'l-Arabî-Ahkâm*, I, 451-; *Mefâtih*, III, 356-365.

“Emr” kelimesi, Kur’ân-ı Kerîmin pek çok yerinde geçmektedir. Bunların ifâde ettikleri mânâları üç kısımda toplayabiliyoruz:

a) Mücerred mânâda bir haber, hâdise, dâvâ, iş, durum, nizâm, âkıbet¹¹⁶,

b) Bunlar karşısında yapılacak muâmele, tutulacak yol, hareket tarzı, çözüm şekli¹¹⁷,

c) Bir mevzûda verilen karar, hüküm ve emir¹¹⁸.

Görüldüğü gibi, bu mefhûm, mevzû, usûl ve fiil olarak üçlü bir bütünlük arzetyekte, Cenâb-ı Hakka olduğu kadar İnsanlara da teşmil edilebilmektedir.

Ulu’l-Emr tâbîri ise¹¹⁹, sâdece şahıslarla ilgilidir ve iş başında olanlara delâlet eder.

Nisâ Sûresinin mezkûr âyetlerinden açıkça anlaşılmaktadır ki, işin başına geçirilecek kimsede aranan iki şart vardır: Ehil olmak, Mü’min olmak. Âyet: “Ey İmânlılar” diye başlamakta ve Ulu’l-Emr’i, “sizden” şeklinde takyîd etmektedir. İslâm olmak hiçbir kavmin inhisarında olmadığına, Mü’minler âilesine isteyen herkes girebildiğine göre, İslâm idârecilerinin her kavimden olabileceği netîcesi, Kur’ânî bir hakikat olarak tecelli etmektedir.

Ehil müslüman idâreciye teb’anın itâat akdinde bulunuşunu tâkîben siyâsî idâre ve hâkimiyet teşekkül etmiş bulunmaktadır. Bu idârede ırk unsuruna yer olmadığı vâkıası, İslâm târihinin ilk senelerinde tatbik bulmuş bir keyfiyettir:

Hicrete tekaddüm eden ilk Akabe Bey’atinde (m.621), yâni, Hz. Peygamber ile Medîneli temsilciler arasında akdedilen siyâsî mukâvelelin bir maddesinde bu husus açıkça beyan edilmiştir. Mezkûr Bey’ate iştirak edenlerden Hazrec’li Nakîb Ubâde ibnu’s-Sâmit’in (ö.34/654) rivayetinde: “. . . Ehil olanın emrine itiraz (otoritesine müdâhele) etmemek üzere. . .” ibâresi geçmektedir¹²⁰. Ehliyetin şartları arasında kavim fikri mevcud değildir.

116 Meselâ: 20.Tâhâ, 26; 24.Nûr, 62.

117 8.Enfâl, 43; 27.Neml, 32.

118 13.Ra’d, 31; 22.Hacc, 67.

119 27.Neml, 33.

120 *Buhârî*, 92.Fiten, 2/VIII, 88; 93.Ahkâm, 43/VIII, 122; *Muslim*, 33.İmâre, 8/III, 1470; *Musned*, V, 314, 319; *Humeydî*, r.389; *İbn Hişâm*, I, 433, 434.

Meselâ, ordu kumandanının sıfatı mevzûunda, İmâm Muhammed Şeybânî (132-189/750-805): “Orduya, akıllı faziletli, harbden anlayan, merhametli birisini Emîr tâyin etmek gerekir” diyor, ve bu görüşü açıklayan Serahsî de (400-483/1009-1090), şunları söylüyor: “Kim bu vasıflarda ise, o, Emîrliğe getirilebilir, ister Arab olsun, ister Mevlâ. Çünkü Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur: -başınıza eksik uzuvlu bir Habeşli köle dahi Emîr yapılmış olsa...¹²¹.”

Aşağıdaki bölümde, İslâmın ideal hayatına herzaman örnek gösterilen bir devirde, bu zihniyetin nasıl tatbik bulmuş olduğunu misallen-dirmeye çalışacağız.

İDEAL İSLAM DEVLETİNDE NESEBİN YERİ

Târihi Tatbikât

Başkanda İbâdet-Siyâset birliği

Medîneye hicretten sonra, müstakil siyâsî hayatına başlayan ilk İslâm devletinin başkanı olarak Hz.Peygamber, İslâm dâvâsını her sâhada temsil eder durumda idi. Bu temsilciliği şahsen yerine getiremediği durumlarda, yerini vekilleri alıyordu. Vergi toplamak veya herhangi bir tahkikatta bulunmak gibi kısa vâdeli işlerin dışında, Hz.Peygamber devrinde, merkezin idârî salâhiyetlerini en geniş ölçüde hâiz bulunan temsilcilikler, ordu kumandanlıkları ile bâzı büyük şehirlerdeki vâililiklerdir ki, bunların başında bulunan zâtların umûmî vazîfesi “. . . (idâre-sindekilere) namaz kıldırmak, onlarla cihâda çıkmak, onları siyâset (idâre) etmektir. . .”¹²².

Hız.Peygamberin vekillerinde gördüğümüz bu dünyevî-uhrevî iktidar birliğini, ileri gelen Batılı şarkiyât âlimleri de vuzûhla tesbit etmişlerdir.

İslam Ansiklopedisinde “Mescid” maddesini yazan J.PEDERSEN, İslamda ibâdet-siyâset hayatı mevzûunda şunları söylüyor:

“İslâmiyetin mâhiyeti icâbı, din ile siyâset bölünmez bir bütün teşkil etmekte idi. Her iki sâhada da, aynı şahıs hükümdar ve baş idâreci, ve aynı binâ, yânî câmi de, siyâsî ve dinî faâli-

¹²¹ Şerhu's-Siyer, I, 168, r.171.

¹²² Minhâcu's-Sunne, IV, 92.Bk.a.e., II, 135-137, 141; Mecmûu'l-Fetâvâ, XXXV, 39-40.

yetin merkezi idi... Halife, müslüman cemâatinin namazda imâmı ve hatibi idi... Halifenin merkezde câmilere karşı durumu ne ise, vâlinin de eyâletlerde câmilere karşı vaziyeti o idi. Vâli, 'namaz ve kılıç' için nasbedilmiş idi veya halka 'adâlet dağıtır' ve namaz kıldırır idi..."

Kezâ, "Şia" maddesinin başlarında R.STROTHMANN: "İslâmiyet, kurucusunun hem peygamber, hem de devlet adamı olmasına muvâzi olarak, hem dînî, hem de siyâsî bir müessesedir" diyor.

Eyâletlere gönderilen kumandanların dînî-siyâsî otoritesi mevzûunda J.WELLHAUSEN (1844-1918):

"... Fakat nasıl ordu aynı zamanda ümmet idiyse, emir de, aynı zamanda imâm, mescidde, hâssaten hutbeyi îrâd ettiği cuma günleri, namazı kıldırır idi, ala'l-harbi ve's-Salât idi. Savaş ve ibâdet, berâberce onun salâhiyeti cümlesinden idi..."¹²³ diyor.

Meselâ Hollandalı büyük müsteşrik A.J.WENSINCK (1882-1939), Medine idârecisinin sıfatını şöyle çiziyor:

"... Peygamberin mescidinde cemâatin idârecisi olan kimse (yâni imâm), aynı zamanda tabîi olarak bütün cemâatin siyâsî idârecisi idi. Yavaş yavaş imâmın bu iki vazîfesi ayrıldı..."¹²⁴.

Papaz Henri LAMMENS de (1862-1937) aynı şekilde düşünmektedir:

"... Muhammed'in namaz için bıraktığı vekilleri, onun hem dünyevî, hem rûhânî nâibleri oluyorlardı. İslâmın 1.asında namaz tâbiri, açık bir şekilde sivil idâreye delâlet eder"¹²⁵.

Misal olarak verdiğimiz bu tercemelerde, bu gayr-i müslim islâmiyât âlimlerinin müştereken ifâde etmek istedikleri husus, İslâmın ilk yıllarında, idâre başında bulunan siyâset adamlarının aynı zamanda, cemi-yetin ibâdet hayatının başkanları oldukları vâkiasıdır. İslâm târihi âlimi İtalyan prensi Leone CAETANI'nin (1869-1935) tâbiri ile: "Câmi, İslâmiyetin dînî, siyâsî, ictimâî merkezidir"¹²⁶.

Mevzûumuz bakımından bizi burada ilgilendirecek husus, daha Hz. Peygamberin sağlığında, bu ikili vasfı şahıslarında birleştirmiş devlet

123 ADS, 12.

124 İA, Salat mad.

125 *Triumvirat*, s.136.

126 *Caetani*, III, 210.

temsilcilerinin nesebi meselesidir. Böyle bir memûriyete tâyinde kavmiyet unsurunun rolü olmuş mudur meselesi. Bu noktayı, Hz. Peygamberin ve ilk iki Halifenin devrinden alacağımız misallerle aydınlatmamız yeterlidir.

Peygamber Devri

Nübüvvet devrinde vazife almış zâtların nesepleri incelendiği zaman, bunların tâyini mevzûunda herhangi bir kavmî şart aranmadığı ortaya çıkmaktadır. Her çeşidden devlet memurlarında, meselâ, Peygamberin kabilesi Kureyşten olmaklık gibi bir şart asla bahis konusu edilmemiştir. Bu târihî gerçeğin en bâriz misallerini, Medîneden muvakkat ayrılışlarında Hz. Peygamberin bıraktıkları vekillerde buluyoruz:

A- Medine Halifeleri

Hız. Peygamber, İslâm devletinin ilk başşehri olan Medîneyi, meselâ askerî sebeplerle veya hacc için terkettiğinde, kendi yerine muhakkak bir vekil bırakmak âdetinde idi. Bu işe, tarihî kaynaklarda istihlâf: halîfe bırakmak, veya isti'mâl: âmil, vâli kılmak denmektedir. Bu zâtların tedkikinden anlıyoruz ki, mezkûr vazife, herhangi bir kabîlenin, husûsiyle Kureyş'in inhisarında değildir¹²⁷. En eskî kaynaklardan, meselâ *İbn Hişâm*'da isimleri geçen gayr-ı Kureşî Emirlerden bâza isimler verelim:

Hız. Peygamberin ilk gazvesi olan Ebvâ (veyâ Veddân) seferinde (2. senenin Saferi/623), Medineye bıraktıkları âmil (emîr): Hazrec'li Sa'd ibn Ubâde'dir¹²⁸.

Aynı senenin Sefevân seferinde (1. Bedr), Medineye bıraktığı vekil, aslen Kelb'li olan âzâdlı kölesi Zeyd ibn Hârise'dir¹²⁹.

Kezâ, 2. senenin Ramazanındaki (624) Büyük Bedir gazvesinde, daha önce bırakılmış olan İbn Umî Mektûm'un yerine gönderilen âmil (emîr), Ensârdan Evs'li Nakîb: Ebû Lubâbe Beşîr ibn Abdu'l-Munzir'dir¹³⁰.

127 Prof. Dr. M. HAMİDULLAH, Medinede âmillik yapanlar için tanzim ettiği cedvelde, mükerrerleriyle birlikte otuz kadar isim vermektedir ki, bunların yarısı Kureyşli değildir, *İslâmın Hukûk İlmine Yardımları*, s. 142-143. Ayrıca bk. *Vâkîdî*, I, 7-8; *Muhâdarâtü'l-Ebrâr*, 28; *Minhûcu's-Sunne*, III, 16; *Terâtib*, I, 314-316.

128 *İbn Hişâm*, I, 591.

129 *İbn Hişâm*, I, 601.

130 *İbn Hişâm*, I, 612, 688. *Hamîs*, I, 371'de: "li hlâfeti'l-Medîne" Medine halîfelîği için" tâbiri kullanılmaktadır. Bu zât müteaddid defalar emîrlik yapmıştır, II, 45, 49.

5/626 senesinin Dûmetu'l-Cendel'inde Medîne âmili, Çıfârî Sibâ' ibn Urfuta'dır¹³¹.

7/628 senesindeki Hayber gazvesinde Medîneye bırakılan vekil Leys'li Numeyle ibn Abdullah¹³², veyâ yukarıda ismi geçen Sibâ'dır¹³³.

9/630 senesi Tebûk seferinde Medîneyi Ensârî Muhammed ibn Mesleme idâre etmiştir¹³⁴.

Ve nihâyet Vedâ haccında (10.senenin sonu /632), Medînedeki vekil, Sâidî Ebû Ducâne veya Gıfârî Sibâ'dır¹³⁵.

B- Hz.Peygamberin Medine dışında vazifeli memurları

H.z.Peygamberin askerî, mülkî, mâlî ve kültürel hizmetler için Medîne dışına gönderdiği veya herhangi bir eyâlete vâli kıldığı müslümanlar, kezâ, nesebleri dikkate alınarak seçilmiş kimseler değildi. Çeşidli vazîfelere getirilmiş bu gayr-ı Kureşî memurlardan bâzı misaller verelim:

BÂZÂN el-Fârisî

Yemen hükümdârı idi. Hz.Peygambere islâm olduğunu bildirdi. İrânlı hükümdarların ilk müslüman olanı bu zâttır. Yemenin de ilk müslüman emîr-vâli'si olmuştur¹³⁶.

Onun vefâtı üzerine Hz.Peygamber, oğlu ŞEHR'i San'a vâlisi tâyin etmiştir¹³⁷.

ez-ZİBRİKÂN ibn Bedr

Temîmlidir. 9/630 senesinde, ileri gelenlerinden olduğu kabîlesiyle birlikte Hz.Peygamberi ziyâret etti. Kendi kavminin zekât memurluğuna tâyin edildi, ilk iki Halife devrinde de aynı vazifede bulundu¹³⁸.

131 *İbn Hişâm*, II, 213.

132 *İbn Hişâm*, II, 328.

133 Ebû Hureyre ve arkadaşları Medineye geldiklerinde, Hz.Peygamberin Hayber'e gi-miş ve yerine vekil olarak Sibâ'ı bırakmış olduğunu görmüşler. Sabah namazını onun imâmetinde kıldıktan sonra, hazırlıklarını tamamlayıp, Hayber'e doğru yola çıkmışlardır, *Buhâri-TS*, 12; *Cerh*, II, 1, 312, r.1361; *İstiâb*, r.1129; *Usud*, r.1930; *İsâbe*, 3082.

134 *İbn Hişâm*, II, 519.

135 *İbn Hişâm*, II, 601.

136 *İsâbe*, I, r.759, r.792.

137 *Usud*, r.2459; *İsâbe*, r.3990.

138 *İstiâb*, r.866; *İsâbe*, r.2784.

ZEYD ibn Hârise

Kelb kabilesindendi. Sekiz yaşlarında esir edilerek satıldı. Hz.Hadîce alıp Hz.Peygamberin hizmetine verdi. Peygamber onu âzâd edip evlilik edindi. İlk müslümanlardan ve Hz.Peygamberin en sevdiği kimselerdendir. Kur'ân-ı Kerîm'de ismen zikredilen tek Sahâbî bu zâttır¹³⁹.

Hz.Peygamber onu, kendi halası Umeyme'nin kızı olan Zeyneb bint Cahş ile evlendirdi. Peygamber akrabası bir asîl hanımın, köleden gelme bir gayr-ı Kureşî ile evliliği, İslâmın, nikâhta imândan başka kefâet şartı aramayan telakkîsine misal teşkil etmesi bakımından, târihi ehemmiyeti hâizdir (krş. 342. not).

Zeyd, 8 /629 senesinde Mûte gazvesinde, 55 yaşlarında, ordu kumandanı olarak şehid düştü¹⁴⁰.

Daha önce Medîne vekillîğinden babetmiştik. Sekiz defa ordu kumandanı yaptığı bu köle sahâbîsi hakkında Hz.Peygamber: Hayru Umerâî's-Serâyâ, seriyye emîrlerinin hayırlısı" demişlerdir¹⁴¹.

Hz.Aişe, onun hakkında şöyle diyor: "Ne zaman Hz.Peygamber, Zeyd'in de iştirak ettiği bir ordu gönderse, muhakkak onu başlarına emir (kumandan) yapmıştır. Şâyed kendisinden sonra yaşasa idi, muhakkak onu halife bırakırdı"¹⁴².

Peygamber zevcesinin bu tahmîni, devletin en yüksek makâmına, ehliyetini isbât etmiş bir köleyi getirmekte hiçbir mahzûr görmeyen islâmî anlayışın, Peygamber âilesi muhîtinde nasıl yer tutmuş olduğunu gösteren pek kıymetli bir vesîkadır,.

Zeyd'in oğlu USÂME

Hz.Peygamberin son gönderdiği ordunun kumandanı idi. Emrindeki erler arasında Muhâcir ve Ensâr'ın ileri gelenleri bulunuyordu. Usâme'yi genç ve tecrübesiz görenlerin hoşnudsuzlukları kendisine kadar ulaşıncı, Hz.Peygamberin, hastalığına rağmen mescide gidip şöyle dediği rivayet edilir:

139 33.Ahzâb, 37.

140 Bu harb esnâsında şehid olan kumandanlardan bir diğeri, Abdullah ibn Revâha'dır. Akabe bey'atine iştirak etmiş Hazrecî Nakîblerdendi. Şehâdetine kadar, Hz.Peygamberle bütün gazâlara iştirak etmiştir, *İbn Hişâm*, II, 373; *Usud*, r.2941; *İstiâb*, r.1530.

141 *Şerhu's-Siyyer*, I, 68-69; V, 1791.

142 *Musned*, VI, 254, 281; *Usud*, r.1829; *İsâbe*, r.2892.

“Babası gibi, bu da emirliğ’e ehildir”¹⁴³.

Hz.Peygamber devrinin, kabile vetiresini saf dışı etmiş bu idâri tatbikâtı, ilk halifeler zamanında da aynen devam etmiştir¹⁴⁴. İlk iki Halifeden birkaç isim vererek bu bahsi bitirelim.

HİLÂFET DEVRİ

HZ.EBU BEKİR (11-13 /632-634)

Ashab arasında Hz.Peygamberi en iyi bilen kimse olarak tanınan bu ilk Halife’nin¹⁴⁵, idâri vazife verdiği kimselerde ehliyetten başka ölçü aramadığını gösteren müsbet vâkıalar vardır. Onun, Kureyşten olmayan bazı yüksek derecede memurlara sâhib oluşu bunun delillerindedir:

Hz.Peygamber devri tatbikâtının devâmı olmak üzere, meselâ, Ridde harbi için Medineden ayrıldıklarında Hz.Ebû Bekr’in kendi yerine bıraktıkları âmil, Kureyşli değil, Damrî SİNÂN’dır¹⁴⁶.

Kinde’li büyük Sahâbî Şurahbil ibn Hasene, ilk iki halifenin kumandanlarındanandır¹⁴⁷.

Ya’lâ ibn Umeyye, ilk üç halifeye vâililik yapmış Temîm’li Sahâbîdir¹⁴⁸.

El-Musennâ ibn Hârise, Irak fethini açan Şeybânî kumandandır¹⁴⁹.

143 *İbn Hişâm*, II, 650; *Said ibn Mansûr*, II, 345, r.2891; *Taberi-Tarih*, I, 1797; *Vefâ*, 762; *İsâbe*, II, 601.

144 Sahâbenin terceme-i hallerine dâir yazılmış en büyük eser olan *el-İsâbe*’de, müellif İbn HACER (ö.852/1448), askerî-idâri vazife almış bazı zâtların isimleri geçtikçe onlar hakkında hemen hemen aynen şu ibâreyi kullanmaktadır: “innehum kânû fi’l-futûh lâ yuemmirûne illâ’s-Sahâbe, yâni, (Halifeler, veya başkanlar) fetihlerde dâimâ Sahâbeden kumandan yaparlardı”. İbn HACER bu keyfiyeti, sahâbîliğinde tereddüd edilen bir zâtın sahâbîliğine delil olarak ileri sürmekte, kumandan yapıldığına göre, sahâbedir, demek istemektedir. Ben, mezkûr ibâreyi kullandığı altmışüç isim tesbit ettim. Bunların sâdece ikisi Kureyşlidir. Diğer kumandanlar çeşidli kabilelere mensubdur. Sahâbiliklerinden şübhe edilmeyen gayr-ı Kureşî kumandanlar için, tabîatiyle böyle bir ibâre kullanmamaktadır.

Buradan da anlaşılacağı üzere, ilk İslâm devletinde, devlet vazifesi göreceklarin seçiminde Sahâbîlik, bir tercih unsuru olarak, dikkate alınmış, fakat kabile fikrine asla yer verilmemiştir.

145 *Musned*, III, 18.

146 *İstiâb*, r.2265; *Usud*, r.1079; *İsâbe*, r.3515.

147 *İbn Sa’d*, VII, 393; *İsâbe*, r.3873.

148 *İstiâb*, r.2815; *Usud*, r.5640; *İsâbe*, r.9365.

149 *Usud*, r.4661; *İsâbe*, r.7726.

Şerik ibn Schmâ, Ensârın halifi olan bu Sahâbî de Sûriye kumandanlarındandır¹⁵⁰.

Hz. ÖMER (13-23 /634-644)

İlk halifenin iki senelik kısa hilâfetine nisbetle Hz.Ömer devri, İslâm idâre siyâsetinde kavmiyet unsurunun, husûsiyle Kureys otoritesinin tesir derecesini tesbitte daha bol mâlûmât sağlamış bulunmaktadır.

İkinci Halifenin devrinde İslâm devlet teşkilâtı büyük bir gelişme göstermiş, yeni müesseseler kazanmıştır. Tabiatıyla bunlarda pekçok kimse vazife almış bulunmaktadır. Bu bakımdan, devlet başkanlığını ele alışından itibaren Hz.Ömer'in yaptığı tâyinlerde, mevzûumuza girebilecek pek çok misal bulabiliyoruz. Önce onun, idârede ehliyeti tek ölçü alan tathîkâtından bazı isimler verelim:

Ammâr ibn Yâsir

Mekke'de İslâm uğruna işkencelere uğramış bu imân âbidesi köle, ilk Muhâcirlerdendir. Hz.Peygamber ile bütün gazâlara iştirâk etti.

Hz.Ömer, onu Kufe vâliliğine getirdiğinde, Kûfelilere şöyle yazmıştır:

"Size Ammâr'ı Emir (kumandan vâli), İbn Mes'ûd'u da, muallim ve yardımcı olarak gönderiyorum. Her ikisi Hz.Peygamberin en değerli Ashâbındandır"¹⁵¹.

Bu Kûfe vâlisinin, aynı zamanda Kûfe Camiinin baş imâmı olduğunu ve arkasında, en şerefli sayılan kabîle mensublarının saf tutmak mecbûriyetinde bulduklarını hatırlayalım.

Zeyd ibn Sâbit

Tebûk'te, 9/630 senesinde, Hazrec'in bayrağını taşımış olan bu Ensârî büyük âlim, Halife Ömer Medîneden ayrıldığında, ona vekâlet ediyordu, meselâ, 16/637 ve 22/643 seneleri Hacc mevsiminde¹⁵².

150 *İsâbe*, r.3902.Bk.*Taberi-Tarih*, I, 2135-6.

151 *İstiâb*, r.1863; *Usud*, r.3798; *İsâbe*, r.5708.

152 *Sikât*, II, 214, 225; *Nubelâ*, II, 306, 310; *İsâbe*, II, 595.

İmriu'l-Kays ibn Adiyy

Bekr ibn Vâil kabilesinin reisi olan bu şöhretli Kelbli, Hıristiyan idi. Medîneye gelip kendi arzusu ile müslüman oldu. Halife ona bir bayrak vererek Kudâalı müslümanlara Emir tâyin etti. Emirliğe geçişteki bu sür'at, hâdiseyi nakleden râviyi şöyle söyletmektedir:

“Bu zâta gelinceye kadar, henüz namaz kılamadan, bir müslüman cemâate Emir tâyin edilmiş bir başkasını görmedim”¹⁵³.

Bir de hukukçulardan¹⁵⁴ bir misal verelim:

Şureyh ibnu'l'Hâris

Yemene gelmiş İrânlıların neslinden, yâni Ebnâ'dan idi. Câhiliyye devrini yaşamış, fakat Hz.Peygambere mülâki olamamış bu gayr-ı arab zâta: “akda'l-Arab - Arabların en büyük kadısı” denmektedir. 22 /642 senesinde, Hz.Ömer, kırk yaşlarındaki bu zâtı Irak'a Kadı tâyin etti ve Haccâc'ın devrine kadar altmış sene bu vazîfede bulundu¹⁵⁵.

Hz.Ömer'in, işe adam bulmada neseb endişesinden ne derece uzak kaldığını göstermekte bu isimler yeterlidir. Aynı mevzûda ondan birkaç müşahhas hâdis de nakletmeliyiz. Bunlar, onun ilk müslümanlara hangi zâviyeden bakıyor olduğunu göstermeleri bakımından son derece önem taşımaktadırlar, ileriki asırlara ışık tutacak mâhiyettedirler.

Hz.Ömerin Sahâbeyi değerlendiriş ölçüsü

Hz.Ebû Bekir'in Irak kumandanı Musennâ, yardım sağlamak gâyesiyle Medîneye geldiğinde Halife ölüm döşeginde idi. Hz.Ebû Bekir Hz. Ömer'e, gerekeni yapması vasiyetinde bulundu ve o gece vefât etti. Hz. Ömer, aziz selefinin defnini tamamladıktan sonra Müslümanları, Musennâ ile birlikte gitmek üzere, cihâda dâvet etti. Yeni Halife, hem bey'at merâsimi ile meşgul oluyor, hem cihâd dâvetini tekrarlıyordu. Üç gün, kimse müsbet hareket göstermedi. İnan cebhesi herkesin gözüünü korkutmuştu.

Nihâyet, Sakıfli Ebû Ubeyd ibn Mes'ûd ilk adımı attı, iştirakçiler çoğaldı ve bir ordu teşekkül etti. Sıra kumandan tâyinine gelmişti. Mu-

153 *İsâbe*, I, 215.

154 *Buhârî'nin bir Bâb'ı*: “Mevâlinin kadılık ve âmillik yapabileceği” ismini taşır, 93. *Ahkâm*, 25/VIII, 115.

155 *İstîâb*, r.1172; *Usud*, r.2419; *İsâbe*, r.3884.

hâcir veyâ Ensâr'ın ileri gelenlerinden birisini Emîr yapması söylendiği zaman, o zamana kadar susmuş olan Ömer, içini dökme fırsatını buldu, bu teklifi şiddetle reddetti ve yukarıda ismi geçen Sakıfli Ebû Ubeyd'i Emîr tâyin ettiğini bildirdi. Bu zât Hz. Peygamberi göremediği için Sahâbe sayılmıyordu. Tâyininin sebebini beyân sadedinde Hz. Ömer'in söyledikleri hususlar, onun Sahâbeyi değerlendiriş ölçüsü bakımından pek önemlidir. Allah Sahâbeyi yüceltmişse, diyor, sebeb, onların düşmana karşı çıkıştaki öncelik ve yeterlilikleridir. Bu davranışlarını bıraktıkları ve başkaları bu işte onların yerini aldığı an, riyâset makamı bu yenilerin hakkı olacaktır¹⁵⁶.

Görüleceği üzere, Sahâbenin fazileti, Ömer'e göre, çekilmiş bir çilenin karşılığıdır, babadan mevrûs bir nesebi irtibâtın değil. Fazilet sayılan bir işe kim liyâkat belirtirse, o iş onun hakkıdır. Ve böylece bir Sakıfli¹⁵⁷, gün olacak, İslâmın ilk senelerinin şöhretli Kureyşlilerine tercih edilebilecektir.

Hz. Ömer ve Kureyşlilik

Hasan Basrî (ö.110/728) anlatıyor: İlerinde Ebû Sufyân'ın da bulunduğu Fetih Müslümanlarının ileri gelenleri, Hz. Ömer'i ziyârete gelmişlerdir. Eski Mekke aristokrasisinde sâhib oldukları mevkii henüz unutamamışlar ve kapı önünde bekletilebileceklerini düşünememişlerdir.

Bakıyorlar ki, Suheyb, Bilâl, Ammâr gibi, kölelikten gelme Bedir gâzilerine kapıcı buyur ettiği halde, kendilerine aldıracağı yok, Ebû Sufyân mırıldanmaya başlıyor: "Böyle bir gün hiç başıma gelmedi, biz burada oturmuş duruyorken, şu kölelere izin veriliyor da, bize dönüp bakan yok!"

Aralarında bulunan Suheyb ibn Amr¹⁵⁸, durumu hakkiyle değerlendirecek idrâke sâhib, hakkı teslim eden bir zâttır. Arkadaşlarına şöyle

¹⁵⁶ Taberi-Tarih, I, 2160-2; Krş. Sikât, II, 200; Siretu Umer, 78; Kâmil, II, 432-3.

¹⁵⁷ İşbu Ebû Ubeyd ileriki senelerin Muhtâr-ı Sakâfi'sinin babasıdır, ve bu keyfiyet, onun zâtî değerine Ümmet nazarında hiçbir nakisa getirecek değildir.

¹⁵⁸ Suheyb, Fetih Müslümanları arasında, pek müttaki bir kimsedir. Muâz ibn Cebel, Mekkedeki ikâmeti boyunca, ondan Kur'an-ı Kerim kırâat etmişti. Bunu gören bir zâtn: "Bu Hazreciden Kur'an öğreneceğine, kendi kavminden birisine gitsen olmaz mı?" şeklindeki itâbına karşı verdiği cevap mühimdir: ". . . İslâm, Câhiliyye âdetini kaldırdı, Câhiliyyede esâmisi okunmayan adamları Allah İslâm ile yüceltti, keşke biz onlarla birlik olsaydık da öne geçseydik . . .", Usud, r.2325.

der: “Ey cemâat, içinizden geçenleri yüzünüzden okuyorum. Öfkelenmiş iseniz önce kendinize öfkelenin. Vaktiyle, herkes gibi siz de (İslâma) dâvet edildiniz. Onlar koştu siz ağır davrandınız. Vallahi, sizden önce eriştikleri fazîlet, şu didiştiginiz kapı önü kaybınızdan çok daha büyük kayıptır. . . .”¹⁵⁹.

Hız.Ömer’in, hak ve vazîfe tevzûinde, husûsiyle Kureyş’e herhangi bir imtiyaz tanımadığının bir delili olarak, bu Kabîlenin Hız.Osmân’ı ona tercih ediyor olması gösterilebilir. İmâm Zuhri (ö.124 /742) bu noktada şöyle diyor: “. . . Kureyş, Osman’ı Ömer’den daha fazla severdi. Çünkü Ömer onlara sert davranırdı. . . .”¹⁶⁰.

Mekke’nin gayr-ı Kureşi vâilileri

Huzâa Kabîlesinden NÂFÎ ibn Abdulhâris¹⁶¹, Hız.Ömer’e Mekke ve Tâif vâililiği yapmıştır, hem de, bu şehirlerde Kureyş ve Sakîf’in eşrâfi mevcudken¹⁶².

Mekke vâililiği sırasında, Hız.Ömer ile Usfân’da¹⁶³ karşılaşır. Ömer, yerine kimi bırakıp ayrıldığını sorar. Vâlinin verdiği isim: Abdurrahman ibn Ebzâ’dır. Ömer bu zâtı tanıyamaz. Nâfi: mevâlîmizden birisi, cevabını verince, Halife, vâlisini denemek sadedinde: “demek Mekkelilere bir mevlâyı halife bıraktın?” suâliyle, hayret etmiş görününce, ondan şu cevabı alır: “Bu mevlâ, Allahın Kitabını iyi okuyor, ferâizde de âlim”. Bunun üzerine Halife, gerçek düşüncesini açığa vurmuş, ve islâmî zihniyetin tatbikçisi bu vâlisine, Hız.Peygamberin şu hadisleriyle tasvîbini bildirmiştir:

“Allah bu Kitab ile bâzı kavimleri yükseltir, bâzılarını da batırır”¹⁶⁴.

Toplumları batırıp çıkararak kıymet ölçüsünün bundan daha değerli bir tesbîti yapılmamış olsa gerektir.

159 *İbnu’l-Mubârek*, r.100; *Buhârî-TK*, II, n, 104-5, r.2117; *Mustedrek*, III, 282; *Usud*, r.2325; *İstiâb*, r.1106; *İsâbe*, r.3575.

160 *İbn Sa’d*, III, 64/44.

161 *İbn Sa’d*’a göre, Mekke fethinde müslüman olan Ashâbdandır, V, 460/339. Buhârî: “Sahâbî olduğu zikrediliyor”, diyor, *TK*, IV, n, r.2256. İbnu Abdî’l-Berr’e göre, ileri gelen fâzîl Sahâbedendir, *İstiâb*, r.2592. Bk. *Usud*, r.5169; *İsâbe*, r.8663; *Tehzib*, X, r.731; *Cemhere*, 242.

162 . . . ve fihimâ Sâdetu Kureyş ve Sakîf, *Usud*.

163 Medîne yolu üzerinde, Mekke’den iki merhale uzaklıkta bir köydür, *Buldân*, IV, 121-2.

164 *Ma’mer*, XI, 439, r.20944; *Musned*, I, 35, r.232; *Muslim*, 6. Salâtu’l-Musâfirîn, 47/I, 559; *Sikât*, II, 225.

Devlet tahsisatında neseb unsuru

Hız.Ömer'in, bilhassa hilâfetinin son yarısında, devlet gelirlerinin artması sonucu, vatandaşlara her türlü yardımda bulunma imkânı doğmuş, ferdlere bu tahsisatın yapılabilmesi için de, nüfus kayıtlarına ihtiyac hasıl olmuştu. Bu ihtiyacın telâfisi için Hız.Ömer'in giriştiği faaliyeti İbn Sa'd şöyle özetliyor:

"İlk dîvân -nüfus cedvelleri- tanzim eden ve halkı kabilelerine göre yazan kimse Ömer'dir..."¹⁶⁵.

Sûriyede Bizanslıların tatbikatını görmüş bir Sahâbî olan el-Velîd ibn Hişâm'ın tavsiyesi üzerine, 20/641 senesinde kayıd defterleri hazırlattı. Bunların tanziminde, Hız.Peygamberin âilesini ve mensûbu olduğu Hâşimileri başa aldı. Daha sonra, İslâma hizmet önceliğine göre, Bedr'e iştirak eden Muhâcir ve Ensâr'dan başlayarak, bir sıralamada bulundu. Bu mevzûda tafsilât, târihî eserlerde mevcut bulunmaktadır. Burada biz, Hız.Ömer'e, bu mevzûda, kavmiyet açısından yön veren zihniyeti göstermiye çalışacağız.

Hız.Ömer'in nazarında, devlet gelinine hak kazanmada en üstün derece, İslâma hizmet önceliğidir. Onun devrini en iyi bilenlerden Kureyşli âlim Saîd ibnu'l-Museyyib (15-94/636/713), şu ifâdede bulunuyor:

"... Dîvân'da ismi geçenlere Ömer tahsisatta bulundu, islâm oluşta ve gazvelerde önceliği olanları başa aldı. Ebû Bekri's-Siddîk, ferdler arasında eşit taksimde bulunmuştu, Ömer'e bu durum hatırlatılınca, şöyle dedi: "Resûlullah'a karşı harbeden kimse ile onun yanında harbedeni müsâvî tutamam"¹⁶⁶.

Hız.Ömer'in cedvellerinde ilk sırayı işgal eden Ehl-i Bedr arasında¹⁶⁷ bilindiği gibi, Kureyşli olmayan, hattâ Arab olmayan kimseler vardı. Meselâ, Hız.Peygamberin âzâdli kölelerinden Enese, Habeşli; Ebû Kebşe ise İrânli idi¹⁶⁸. Meselâ, Suheyb ibn Sinân Rum asıllı, Sa'd ibn Havle Yemenli idi¹⁶⁹.

165 *Ibn Sa'd*, III, 282/202-3.

166 *Ibn Sa'd*, III, 296/213. Hız.Ömer'in, ilk zamanlar gayr-ı âdil bulunduğu ilk Halifenin tatbikatını, kendisinin de ideal olarak benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır. Şu ifâde kendisindedir: "Seneye ömrüm olursa, en sondakilerle baştakileri kaynaştırarak, hepsini tek adam yapacağım", a.y.III, 302/217.

167 Bedirîliler için bk.*Ibn Hişâm*, I, 677-706.

168 *Ibn Hişâm*, I, 678.

169 *Ibn Hişâm*, I, 682, 685.

Bu keyfiyet, onun müslümanı değerlendirmede kavmiyet farkına hiçbir kıymet atfetmediğini açıkça gösterir.

Hız.Ömer, bütün şerefi Hız.Peygambere mânevî intisâbda buluyor, fakat bu şerefin devamını da şarta bağlıyordu. Bu hususta, kur'ânî zihniyete ne derece sâhib çıktığını gösteren aşağıdaki görüşünü naklederek bu bahsi kapayalım. Etrâfındaki Müslümanlara şöyle diyor:

“Vallâhi, kıyâmet günü (Peygamberin huzûruna) gayr-ı Arab (müslüman)lar amellerle gelir, biz de amelsiz gelirsek, onlar Muhammed'e bizden evlâ olur. Hiçkimse akrabâlığa güvenmesin, Allâha yarar iş işlesin, zîra amelde topallayan kimseyi neseb'i hızlandıramaz”¹⁷⁰.

İSLAM SİYASİ TARİHİNDE KABİLECİLİK

Hız.Peygamberin önderliğinde teşekkül eden İslâmî cemiyet ve devlet hayatında, mânevî değerlerin dışında, renk, dil, kavim gibi fizikî ölçülere kıymet verilmediğini, insanların takvâ ismi altında toplanan mânevî vasıflarıyla derecelendirildiğini, idârî makamlara tâyinlerde, ehliyetten başka ölçülere tevessül edilmediğini, târihî tatbikatı içinde göstermeye çalışmış bulunuyoruz.

Nevar ki, bu ideal anlayış ve tatbikat, devamlı olabilmiş değildir. Çok geçmeden, çeşidli âmillerin tesiriyle, islâmî kılığa bürünmüş bir Câhilliyye zihniyeti, yer yer kendisini hissettirmeye başlamıştır. Hız.Peygamberin vefâtıyla Hilâfeti ele geçiren Kureyş kabilesi, Hız.Osman'ın devri boyunca zâhiren bir bütünlük arzemişse de, onun şehâdetiyle birlikte, dâhilen parçalanmaya başladı. Âile kavgası durumundaki Emevî-Hâşimî mücâdelesini kılıçlı harblere dönüştü. Bu noktada Kureyşin karşısına önce gayr-ı Kureşî Arablar çıktı. Siyâsî hayât dâimî gelişme hâlinde idi. Savaşlar ve ihtidâlar sonucu, yabancı müslümanların İslâm devletine katılmasıyla, bu defa mücâdele, Arab-Mevâlî çatışmasına vardı. Abbâsiler zamanının Şuûbiyye hareketleri bunların sonucu vücûd bulmuş ve bize zengin bir edebiyat bırakmıştır. Bu akıma dâhil müslüman mütefekkirlerin, fikirlerini müdâfaa yolunda ortaya koydukları eserlerin pek zengin bir kültür hayatını aksettirecekleri şübhesizdir. Bunlar, her nekadar bütünü ile zamanımıza ulaşmamış olsa da, Kureyş ile diğer Arab kabileleri arasında, veya Arablarla gayr-ı Arab müslümanlar arasında

170 *Ibn Sa'd*, III, 296/213.

cereyan etmiş târihî sürtüşmenin mevcut eserlerdeki akisleri, yine de ayrı ayrı kitablaşacak zenginliktedir.

Bu fevkalâde renkli edebiyatın mühim bir bölümünü, Kureyşin hilâfet hukûkunu kabul ettirmeye mâtuf rivâyetlerin teşkil ettiğini görüyoruz. İleride (s. 66-) husûsiyle ele alacağımız Kureyş hadislerini değerlendirebilmek bakımından, önce, onların doğmasında birinci derecede rol oynamış olan Kureyş hilâfetinin târihî ve ilmî manzarasını kavramak gerekmektedir.

HİLAFETİN KUREYŞLİLİĞİ MESELESİ

Risâlet devrinden Hilâfete geçiş

İslâm devletinin ilk başkanı olan Hz.Peygamber, sağlığında, başlıca iki vazîfe ile mükellefti:

a- Vahiyle öğrendiği İslâmın inanç ve hükümlerini Ümmete ulaştırmak,

b- İslâmın yeryüzünde bizzat temsilcisi ve tatbikçisi olmak.

Peygamberin vefâtıyla ilk vazîfe sona erdi ise de, ikincisine Ümmet tevârüs etmek durumunda idi. Nitekim, genç İslâm devletini, Hz.Peygamberin siyâsî halefinin idâresinde devam ettirme fikri, ilk Müslümanlarda o derece sarsılmaz bir kanâat idi ki, bu meselenin hallini, Peygamberin defni işinden bile önceye almış bulunmaktadırlar.

Hız.Peygamberin siyâsî halefi

Hız.Peygamberden sonra devletin başına kimin geçeceği meselesine Kur'ân-ı Kerîmde hiç temas edilmediği gibi, Peygamberin de bu mevzûda şahsen herhangi bir görüş beyânında bulunmadıkları, târihî bir gerçektir. Hız.Âişe'nin şu ifâdesi bu noktada aydınlatıcıdır: "Peygamber Aleyhisselâm rûhunu teslim etti, kimseyi halife bırakmadan. Şâyed birisini halife bırakacak olsa idi, bu zât ya Ebû Bekir olurdu, yâhud Ömer"¹⁷¹.

Hız.Ömer'in, vefatlarına yakın söyledikleri bildirilen aşağıdaki görüşünü, ilk devir müslümanlarının müşterek kanâatı olarak kabul et-

171 *Musned*, VI, 63.Vedâ Haccından sonra, sene: 10/632, yalancı peygamber Museylime, nübüvveti saltanat zannedip, yeryüzünün yarısını kendisine, yarısını da Kureyşe ayırma teklifinde bulunduğu zaman, Hız.Peygamberin ona yolladığı cevap şudur: "... Yeryüzü Allâhındır, kullarından istediğine onu mîrasçı kılar. Neticede kazanacak olanlar Müttakilerdir, *Taberî-Tarih*, I, 1749.

mekte bir mahzur yoktur. Yerine geçecek kimseyi bildirmesi istendiğinde Hz.Ömer şöyle demiştir: “Eğer bir halife tesbitinde bulunursam (bunda bir acâiblik yoktur, zîra) bunu benden daha hayırlı olan Ebû Bekir (beni tesbit sûretiyle) yapmıştır (yâni, ben görülmedik bir iş yapıyor olmam, demek istiyor). Halife bildirmezsem (yine birşey lâzım gelmez, çünkü) benden daha hayırlı olan (Hz.Peygamber de) bu işi yapmamıştır”¹⁷².

Keyfiyet bu olunca, Müslümanlar, bu meselede, Kitab ve Sünnetin umûmî prensiplerinden hareket edecek, daha önce belirtmeye çalıştığımız ehliyet prensibine tâbi olarak başkanlarını seçeceklerdi. Nevarki, ilk halifenin seçimi sırasında, devrin siyâsî-ictimâî şartları icâbı olarak, bu ehliyet prensibi meyânında dikkate alınan geçici bir madde, Hz.Peygamber sonrası İslâm fikir dünyasını uzun asırlar meşgul edecek bir problem olmuştur: Halifenin Kureyş Kabîlesinden olması meselesi.

Daha sonraları, hakkında husûsî kitablar bile yazılacak olan bu maddeyi, bâzı şöhretli İslâm âlimlerinin eksik anlayıp yanlış takdîm etmeleri, meseleyi nazârî planda da, âdetâ çıkmaza sokmuş bulunmaktadır. İslâm kültür dünyâsına rehberlik etmiş bu isimleri, ayrıca ele alacak olmakla beraber, müşterek kanâatlerini burada kısaca hatırlatalım.

Hilâfetin Kureyşe âdiyyetini ileri süren Ehl-i Sünnet fıkıh-keîâm âlimlerinin, görüşlerine mesned yaptıkları kaynak hâdiselere şöyle takdîm edilmektedir:

— Hz.Peygamberin vefâtını müteâkib, yerine geçecek kimseyi tâyin için, Medîneli Müslümanlar (Ensâr), kendi aralarında toplanmış, içlerinden birisini Halife seçmek üzere iken, Muhâcir Müslümanlar toplantı yerine gelerek, onlara, Hz.Peygamberin: “İmâmlar Kureyşli olacaktır” şeklindeki hükmünü nakletmişler, Ensâr da, o zamana kadar bilmedikleri bu Peygamber emrine tâbî olarak, çünkü kendileri Kureyşli değildir, taleplerinden vazgeçmişlerdir—.

İşte bu izah, târihî açıdan eksik, ve de yanlış olsa gerektir. Pek çok İslâm âlimini, ehliyetinde kavmiyet unsuruna değer vermeyen İslâm akîdesine tamamen aykırı bu görüşe sürüklemiş bulunan mezkûr peygamberî emrin mâhiyeti ve ilk hilâfet seçiminin gerçek yüzü ortaya konulacak olursa, varılacak netice başka türlü olmayacaktır. Meselenin hafifliğe tahammülü olmaması, bizi ilk kaynaklara inmeye mecbûr bırakmaktadır.

172 İbn İshâk'tan naklen, *İbn Hişâm*, II, 653; *İbn Sa'd*, III, 342, 3/248; *Buhâri*, 93.Ahkâm, 51/VIII, 126; *Muslim*, 33.İmâre, r.1823.

Târîhi açıdan ilk Halife seçimi

Şâyân-ı şükran bir hâdisedir ki, ilk halife seçiminin nasıl cereyan ettiğini, o seçimin baş kahramanlarından Hz.Ömer'in diliyle öğrenmek gibi emsalsiz bir imkâna sâhib bulunmaktayız. Bu müstesnâ rivâyeti, İslâm kitâbiyâtının en eski ve en kıymetli beş kaynağı müştereken kaydetmişlerdir:

İbn İshâk (85-151 /704 /768)

Abdurrezzâk ibn Hemmâm (126-211 /743-826)

Ahmed ibn Hanbel (164-241 /780-855)

Buhârî (194-256 /810-870) ve Taberî (224-310 /839-923).

Bu eserler mezkûr rivâyeti İmâm İbn Şihâb ez-Zuhrî'den (50?-124 / 670-742), o da, Medîneli Tâbiî fakih ve muhaddislerden Ebû Abdillâh Ubeydullah ibn Abdullah ibn Utbe ibn Mes'ûd el-Huzelî'den, (ö.92-99 / 710-717) arası almış bulunmaktadır. Aynı zamanda şâir olan bu büyük âlim, İbn Abbâs'tan şu şekilde nakletmektedir:

İbn Abbâs (H.önce 3-68 /619-687), Kur'ân okuttuğu Muhâcirlerden Abdurrahmân ibn Avf'in (ö.31 /652) Minâ'daki evindedir, 23 /644 senesi Hacc mevsimi. Hacc merâsimini bizzat Halife Ömer idâre ediyor. İbn Avf, Halifenin yanından eve döndüğünde pek heyecanlıdır. Zîrâ bir takım adamlar, ilk halife seçiminin oldu bittiye getirildiği propagandasına girişmişlerdir.

Bu dedikodulardan haberdar olan Hz.Ömer son derece sinirlenmiş ve, hemen orada, halka durumu aydınlatmak istemişse de, İbn Avf, bu işin Medîneye bırakılmasını uygun görmüştür, çünkü, şimdi Hacc mevsimidir ve halk arasına bâzı çapulcu ve ayak takımının karışmış olması mümkündür, bir karışıklık çıkarabilirler. Halife bu teklîfi mâkûl karşılar. Medîneye dönüşlerinin ilk Cuma hutbesinde, meseleyi bütün çıplaklığı ile gözler önüne serecektir.

İbn Abbâs, heyecanla beklediği bu izâhâtı en iyi seçilde dinleyebilmek için, o gün erkenden Câmie gitmiş ve minberin yanında yer almıştır.

Ömer, sözü bahis konusu meseleye getirerek: "Sizden birisi, Vallahi Ömer ölürse, falan adama (Talha'ya) bey'at edeceğim, demiş. Birisinin, Ebû Bekir'e yapılan bey'at aceleye getirildi, demesi, size sakın yanlış mânâlar verdirmesin. Aslında her ne kadar böyle olmuşsa da, Allah, bu şartlar altında verilmiş bir kararın doğurabileceği kötülüklerden Ümmeti

korumuştur” dedikten sonra: “Mâmâfi Ebû Bekir’den daha münâsibi de yoktu ya” diye ekliyor, ve ilk Halifenin hangi safhalardan geçilerek seçildiğini anlatıyor. Özetleyelim:

Hız.Peygamberin vefâtını müteâkib, Medineli Müslümanlar, kendi aralarında Benû Sâide avlusunda toplanmışlar, Hz.Ali ve Zubeyr, Hz. Fâtıma’nın evine çekilmişler, Muhâcirler de Hz. Ebû Bekir’in etrafını almışlardır.

Ensâr, Hazrec’in reisi Sa’d ibn Ubâde’yi Halife seçmek üzere ki, birkaç Muhâcirle birlikte Ebû Bekir ve Ömer meclise gelirler. Ensârın sözcüsü, İslâma yaptıkları hizmetler dolayısıyla, hilâfet makâmına hakları olduğunu ileri sürmektedir. Muhâcirlerin sözcüsü olarak Hz.Ebû Bekir, zikrettikleri faziletlerle ziyâdesiyle lâyük olduklarını teslim etmiş, fakat şu vâkıayı gözden uzak tutamayacaklarını bildirmiştir:

“... Arablar bu Emr’i (reislik işini) ancak Kureyşli şu Hayy’e (cemâate) tanırılar, Onlar, Arabların neseb ve mevki bakımından ortada olandır”.

Hız.Ebû Bekir bu siyâsî vâkıayı belirttiikten sonra, o Hayy’e dâhil ve beraberinde bulunmakta olan Ömer veya Ebû Ubeyde’den birisini Halife namzedi gösterir. Ensâr’ın temsilcisi, hilâfetin kendilerine inhisar edemeyeceği ortaya çıkınca, ikili başkan teklifinde bulunur: Bir Ensâr-dan, bir de Kureyşli Muhâcirlerden Emir.

Bu teklifin sert münâkaşalara sebebiyyet vermesi üzerine Ömer, ihtilâfın tehlikeli bir hâl almasından endişe eder ve Bey’at etmek üzere Hız.Ebû Bekire elini uzatır, kendisini orada bulunan Muhâcirler ve Ensâr tâkib eder.

Ensâr’ın başlangıçta halife namzedi olan Sa’d, Hazrec’in reisi idi. Diğer Ensâr kabilesi olan Evs’liler, Hazrecin eski muhâlifleri oldukları için, Sa’d yerine Ebû Bekir’i tercihe şâyân bulmuşlar, neticede Sa’d azınlıkta kalmıştı.

O günkü sınırlı bey’atı, ertesı gün Medîne Mescidinde yapılan umûmî beyat tâkib etmiş ve Hız.Ebû Bekir, Medînedeki Müslümanların kâhîr ekseriyetiyle ilk İslâm Halifesi seçilmiştir.

Hız.Ömer, bu seçimin oldu bittiliği iddiâsına tekrar dönerek şöyle demektedir: “Vallahi, o gün, içinde bulunduğumuz durumda, Ebû Be-

kir'e bey'at etmekten daha iyisi yoktu. Şâyed bey'at vukû bulmadan oradan ayrılacak olsaydık, onlar (yâni Ensâr) kendi içlerinden birisine bey'at edeceklerdi, ki, bundan endişe ettik. Zirâ bu takdirde, ya biz onlara istemeyerek bey'at edecektik, veya muhâlif kalacaktık, bunun sonu da anarşi idi"¹⁷³.

Hz.Ömer'den nakledilen bu pek mühim bilgileri maddeleştirmeye çalışalım:

- 1- Hz.Peygamberin siyâsî halefini seçme işine ilk teşebbüs, Medîneli Ensâr'dan gelmiştir.
- 2- Ensâr, İslâma olan hizmetlerini düşünerek, Halifenin kendilerinden olması fikrindedir.
- 3- Mekkedden gelmiş Muhâcir Kureyşliler, devletin siyâsî istikrârını temin noktasından, kendilerinden birisinin başa geçmesi görüşündedirler, çünkü, mensûbu oldukları Kureyş kabîlesi, bütün Arablarca sayılan bir şöhrete sâhibtir¹⁷⁴.
- 4- Pekçok İslâm âliminin kanâatinin aksine, taraflardan hiçbirisi, Halifenin Kureyşli olmasını emredici hiçbir hadis veya Peygamber tâlîmâtı öne sürmüş değildir. Kaldığı böyle bir hadis olsaydı, Muhâcirlere en büyük destek teşkil eder, başka delile ihtiyaç görmeden onu ileri sürerlerdi. Tekrarlayalım, bâzı âlimlerin zannettikleri gibi, seçim yerinde, İmâmların, halifelerin Kureyşten olacağına dâir herhangi bir peygamberî hüküm asla bahis konusu edilmiş değildir¹⁷⁵.
- 5- Memleketin şartları gereği, Kureyşin iktidardan saf dışı edilemeyeceği zarûretini kabûl eden Ensâr, iktidârı paylaşma teklifinde bulunmuştur. Bu yeni teklif, varlığı ileri sürülen hadis'in aslında mevcut olmadığını gösterir.

173 *İbn Hişâm*, II, 657-; *Abdurrezzâk*, V, 439-, r.9758; *Musned*, I, 55-, r.391; *Buhârî*, 86. Hudûd, 31 /VIII, 27-; *Taberi-Târih*, I, 1820-; *Bk.İbn Sa'd*, II, 269 /II, 55, III, 182/129; *Beyân*, III, 297; *Minhâcu's-Sunne*, III, 118-; *Sikât*, II, 152-.

174 Bu meselede her Kureyşlinin değil, Muhâcir Kureyşlilerin bahis konusu olduğuna dikkat edilmelidir, bk.*Musned*, V, 186.

175 Bu hadisi Kureyşliliğe delil olarak ileri sürülenlere cevâben, Osmanlı Hilâfeti, Meşihat-ı İslâmiyye Vekili, muhakkik Hanefî âlim Zâhid Kevserî (1879-1952) şöyle demektedir: "Kelâm âlimleri arasında her nekad bu hikâye iştibar bulmuşsa da, Ebû Bekir'in, Bey'at günü bu hadis ile ihticâc ettiği sâbit değildir. . .", *Fark*, 15, not 4.

6- Muhâcirler, Ensârın bu davranışına kızıp, meseleyi halletmeden çıkıp gitselerdi, Hz.Ömer'in kanâatine göre, Ensâr, gayr-ı Kureşî birisini pekâlâ Halife seçebilecekti.

Şâyed mezkûr hadisin aslı olsaydı, Ensâr'ın böyle bir seçime gitmesi imkânsız olurdu. Ensâr, Hz.Peygamberin emrini duyacak, fakat buna kulak asmayacak, değer vermeyecek, onu yok farzedip bildiğini işleyecek, Kureyşten olmayan birisini halife seçecek! Bu, olacak iş değildir.

7- Hz.Ömer, Halifenin Ensâr'dan olması hâlinde cemiyette fesâd-anarşi çıkacağı teşhisinde bulunmaktadır, çünkü, "Müslümanlarla meşverette bulunmadan birisi ötekine bey'at etse, bu ikisinin öldürülebileceği korkusu ile, kimse onların arkasından gitmez"¹⁷⁶.

Hiz. Ömer'in görüşüne göre, fesâdı önleyecek olan şey, ekseriyetin bey'atını temin etmektir. Reis olacak kimsenin, ekseriyetin tasvîbini, müzâheretini kazanabilecek vasıfta olması, dolayısıyla kuvvetli bir taraf tar zümresine arkasını dayaması gerekir. Ensâr bu durumda olmadığı için, hilâfetlerinin sâlim işlenmesi mümkün değildir. O devrin müslüman Arabları, henüz kabîle vâkiasını yokmuş farzedecek seviyeye erişmiş değillerdi. Tabiatıyla Medîneli ekalliyeti başta görmeye ekseriyetin tahammülü yoktu. XX.asır demokrasisinde azınlığın hükümet olamaması keyfiyetinin bin kûsûr sene önceki bu misâlinde Kureyş, çoğunluğun temsilcisidir. İlk devirde siyâsî kudret sâhibleri onlardı. Daha sonra hâkimiyet mihrakları değişince, tabiatıyla Kureyşin yüzüne bakan da kalmayabilecektir.

Hiz.Ömer'in yukarıdaki teşhisinden açıkça anlaşılmaktadır ki, kendisi hilâfette Kureyşliliği asla, münâkaşa dışı bir şart olarak görmemektedir. Esas olan, meşveretle bir adam seçmektir. Meşveretle, umûmun tasvibini elde edebilme imkânı, ona göre, Kureyşli bir Muhâcir müslümandadır. Yoksa Kureyşlilik, Hilâfetin, Hadis'e dayanan, lâzım-ı gayr-ı müfârik (olmazsa olmaz) şartı değildir¹⁷⁷.

176 Hz.Ömer, başkanlığı Şûrâ'nın işi olarak görmektedir, kr. *Abdurrezzâk*, V, 446, r.9760.

177 İlk iki halifeye bey'at etmemiş Sa'd ibn Ubâde gibi, halife namzedi Hazretli bir sahâbinin mevcûdiyeti dahî, böyle bir hadisin olmadığına bir delil teşkil eder. Sa'd, Câhiliyye devrinde okuyup yazması olan nâdir kimselerdendi. Akabe'ye iştirak eden 70 Ensârî arasındadır. Bedr hâriç, bütün seferlerde Hz.Peygamber ile beraber bulunmuştur. Onun, "İmamlar Kureyştedir" hadisini duyup ta, bu peygamber emrine sırt çevirmesi mümkün değildir. Bk. *İbn Sa'd*, III, 613-617/III, 142-145; *Usud*, II, 357.

İSLAM SİYASET ve TEFEKKÜR TARİHİNDE KUREYŞİN İMAMETİ

Peygamber sonrası Arabistanının siyâsî şartları gereği olarak Hilâfet makâmına getirildikten sonra, ilk üç Halifenin devirleri boyunca hâkimiyetini devam ettirebilmiş bulunan Kureyş kabilesi, Hz. Peygamberin vefâtından bir çeyrek asır geçince, bu iktidârın tezelzüle uğradığını görerek, artık, sözünün geçerliliğini, teb'anın gönül rızâsına değil, kendi silâhının kuvvetine bağlamak devrinin geldiğini anlamıştır.

İslâm siyâsî târihinde, bir grup müslümanın, ilk defa olarak, gayr-ı Kureşî bir halife seçmeleri hâdisesi, Hâricî Abdullah ibn Vehb er-Râsibî'nin şahsında tecelli eder, târihi: 20 Şevvâl 37 /31 Mart 658¹⁷⁸.

Sıffin harbinin Hakem meselesi yüzünden Hz. Ali'den ayrılıp ayrı bir siyâsî fırka hâlinde vücûd bulan bu Hâriciye hareketini tâkîbendir ki, Kureyş dışından halife seçimi meselesi, İslâm düşünürlerini meşgul etmiye başlamış, birbirinden farklı görüşler ortaya atılır olmuştur. Umûmiyetle bunları iki ana gurubta toplayabiliriz:

I İmâmîti (veya Hilâfeti), kabilesi ne olursa olsun, her ehil müslümana tanıyan Eşitlikçiler (Ehlu't-Tesviye),

II-Sâdece Kureyş'e has kılan Kabileciler.

İslâm fikir cereyanları arasında, idârî-siyâsî makâmlara, husûsiyle hilâfete seçilme hakkını her ehil müslümana tanıyanlar olarak, meselâ şu fırkalar sayılmaktadır:

- a) Bütün Hâriciler,
- b) Mu'tezile'nin ekserisi,
- c) Mürcie'nin bir kısmı.

Bunlara göre, ister Kureyşli, ister herhangi bir Arab, ister köle oğlu olsun, Kitab ve Sünneti tatbik edecek herkes, her müslüman, devlet başkanı olabilir¹⁷⁹.

İkinci gurubun Kabilecileri, ilk anlayışa hâkim olan Muhâcirlik vasfını (bk.174.not) unutmaya başlayacak, ortada mücerred Kureyşlilik kalacaktır. Bu Kureyşlilikte geçer değer, artık İslâma hizmette öncelik

178 *Makâlât*, I, 210; *Şehrestânî*, I, 177. *ADS*'de, on gün evvelinin târihi verilmektedir, s.39.

179 *Fasl*, IV, 89.

değil, Kureyş âileleri arasındaki siyâsi çıkar endişesidir. Ashında Hâşimîler, Emevîler, Abbâsîler, aynı Kureyşin adamlarıdır, fakat iş, siyâsi hâkimiyet aşkına dayanınca, beriki Kureyşli, öteki Kureyşliyi kolayca boğazlayabilecektir.

Bu derece değişik manzaralar arzeden ve asırları içine alan bir meseleyi kolayca vuzûha kavuşturmak iddiâsının geçerli olamayacağını biliyoruz. İslâmın siyâset ve fikir hayâtı iç içe olduğu için, Kureyşlilik mevzûundaki görüşleri açık ilmî tasnife tâbi tutmaya elbette imkân yoktur. Mesclâ bir Hâricilik, hem hareket, hem fikirdir. Asırlarca devam etmiş, çok çeşidli görünümler kazanmıştır. Eşitçilik fikrinin sâhibi hem fıkıh, hem kelâm ekolüne mensûb olabilmektedir. Müşterek fırkaya nisbet edilen kimselerden değişik sesler çıkabilmektedir. Bu bakımdan tek yapabileceğimiz şey, mümkün olduğu kadar târihî sıraya riâyetle, bu mevzûda görüşü olanlardan, şahıs ve cemâat olarak, misaller vermiye çalışmak olacaktır.

Hâriciler ve Kureyş

Târihî bakımdan, İslâmda Kureyşin idârî hâkimiyeti aleyhine atılmış ilk adımlar, bu fırkanın damgasını taşımaktadır.

Hâriciler, neseb bakımından, Kureyş, Sakîf ve Ensâr'ın dışında kalan Arab kabîlelerine, bilhassa Temîm, Bekr ve Hemdân'a mensûb idiler. Dînî hayatlarında gâyet sofu ve müsâmahasız oldular. Bu fırka hakkında müstakil bir eser yazmış olan Alman müsteşrik Wellhausen (1844-1918), onların yabancı menşeli olmayıp, takvâya dayalı gerçek bir İslam ihtilâlcî fırkası teşkil ettiklerine işâret ettikten sonra, bu ihtilâlciliğin İslâmiyetle ilgisini şu şekilde açıklamaktadır: "Takvâ, İslâmda umûmî bir siyâsî hedefe sâhibtir ki, Hâricîlerde durum, bunun en üst derecesindedir. Allah, Mü'minlerden, yeryüzünde bir çirkinlik gördüklerinde susmamalarını istemektedir. Onlar, hayırlı olanı işleyip kötü olanı terk etmeyi sâdece kendilerine hasretmez, aynı zamanda bu davranışın her yerde ve herkeste tahakkukuna çalışırlar. Yâni mârûfu emretmek ve münkerden alıkoymak, üzerlerine vazifedir. Çirkin olanı değiştirmek, her ferde vâcibtir, diliyle olsun, eliyle olsun. Bu prensip, İslâmın umûmî prensibidir, fakat onun yerli yersiz tatbiki, Hâricîlerin alâmet-i fârikası olmuştur"¹⁸⁰.

180 *Havâric*, 18-30.

Gerçek ümmet, sâlih müslümanların teşkil ettiği ümmet olduğu için, onlar nazarında, müslüman Arab olmuş, mevlâ olmuş, hiç farketmiyordu. Ateşli Hâricilere göre, gerçek mü'minler kendileriydi, muhâlifleri de kâfir.

Hülâsa, "Hâricîlerin mezhebi, siyâsî bir mezhebtir. Hedefi, âmmenin işlerini, Allahın emir ve nehiyelerine göre yürütmektir. . ."¹⁸¹.

Hedefi bu olan bir fırkanın, herhangi bir işe adam tâyîninde, kavim, kabîle gibi değerlere kıymet vereceği, şübhesiz düşünülemezdi.

Hâricîlerin imâmetle ilgili görüşlerini bizzat kendi eserlerinden tâkib etme imkânına henüz sâhib değiliz. Bugün için, matbû Sünnî ve Şîî fırka kitaplarının mevzû ile ilgili beyanlariyle yetinmek durumundayız¹⁸².

İmâmetin lüzûmu üzerinde Hâricîler arasında ittifak mevcud gibidir. Her nekad onların Necedât kolu: "Ümmetin halîfeye ihtiyâcı yoktur, Müslümanlar, kendi aralarında Allahın Kitâbını tatbik ederler" görüşünde iseler de¹⁸³, ekserisi İmâmı lüzumlu görür, ve belirttiğimiz üzere, onun şahsında hiçbir kavmî ayırma gitmez. Eş'arî (ö.324/935), Hâricîlerin bu noktadaki görüşlerini şöyle ifâde ediyor: "İmâmete geçmiş kimse, şâyed buna müstehak ise, Kureyşten olsun, başkalarından olsun, imâmeti câizdir, Câir (zâlim kimse) İmâm olamaz"¹⁸⁴.

Nevbahtî ise (III./IX.asır) şöyle açıklamaktadır: "Herkes İmâm olabilir, yeter ki, Kitâb ve Sünneti tatbik eden, onları bilen kimse olsun. . ."¹⁸⁵.

Eş'arî kelâmcılarından Abdulkâhir Bağdâdî (ö.429/1037): "Hâricîlerin fikrince, İmâmete her sınıftan adam seçilebilir, yeter ki bu işe ehil olsun. Bu sebeble, Nâfi ibnu'l-Ezrak'a, sonra Katariyy ibnu'l-Fucâe'ye, Necde'ye, Atiyye'ye bey'at etmişlerdir, halbuki bunların hiçbiri Kureyşli değildir"¹⁸⁶ diyor.

Kezâ fırkalar mütehasısı Şehrestânî (467-548/1075-1153), aynı mâhiyette şunları söylüyor: "... Dünyâda bir İmâm'ın bulunmasına

181 *Havâric*, 36.

182 Bu mevzûdaki son incelemelerden birisi olarak bk. "İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri (Doktora Tezi), Dr.Ethem Ruhi Fiğlah, Ankara, 1972, s.115-.

183 *Şehrestânî*, I, 193. Mes'ûdî, Mu'tezileden de bu görüşü paylaşıyor olduğunu söylüyor, *Murûc*, VI, 25.

184 *Makâlât*, I, 204.

185 *Fırak*, 10.

186 *Usûlu'd-Dîn*, 275.

umûmiyetle cevâz vermişlerdir. Buna ihtiyac duyulursa, onun köle, hür veya Nebatî yahud Kureyşli olmasında fark gözetmezler¹⁸⁷.

Nitekim bu görüşleri istikâmetinde tatbikâta girişen Hâricîler, Kureyşli olmayan kendi halifelerine Emîru'l-Mu'minîn - Mü'minlerin Kumandanı ünvanını vermişlerdir. Onlardan birkaç isim tanıyalım:

Necde İbn Âmir (36-69/656-688)

Necdiyye fırkasının isim babası olan bu zât, Bekr ibn Vâil boyunun Benû Hanife kabilesindedir. Yezid'in 64/683 senesindeki vefâtını müteâkib, Yemâme'de isyân etti, Mekke'ye geldi, Bahreyn'i merkez yaptı. Bu Hâricî Emîru'l-Mu'minîn, Yemâme, Uman v.s. yerlere vâliler göndermiş, beş sene kadar hükûmet etmiştir.

Siyâsî hâkimiyetini kurduğu yerlerde, aynı zamanda tabii namaz imâmı da olacak olan Necde'nin arkasında, diğer Sahâbîler meyânında Kureyşli İbn Ömer'in de cemâat olduğu zikredilmektedir¹⁸⁸.

Öyle görünüyor ki, Hâricîlerin başta gelen hedeflerinden birisi, Kureyşin Müslümanlar arasında sürdürmek istediği hâkimiyeti yıkmak olmuştur. Bu işin en güzel isbâtı, onları arkalarına alarak namaz kaldırmakta tecelli edebilirdi. Emevîlerin son senelerine tesâdüf eden aşağıdaki hâdise, bu bakımdan müstesnâ değer taşımaktadır:

II.Velid'in (126/744) senesindeki) katlini müteâkib, Cezîre'de, Şeybânî Saîd ibn Behdel, hilâfet dâvâsiyle yeni bir ayaklanma başlatmıştı. Kûfe'ye giderken yolda ölünce, yerine, aynı kabileden Dahhâk ibn Kays (k.129/746) geçti. Sayısını gittikçe artırarak Kûfe'yi ele geçirdi (Şevvâl 127/Ağustos 745). Irak'a tamâmen hâkim oldu, hattâ III.Yezid tarafından tâyin edilen Vâsıt vâlisi Abdullah, ki Ömer ibn Abdülaziz'in oğludur, kendisine bey'at etti, Hişâm'ın oğlu Süleymân da ona katıldı.

Siyâsî üstünlüğü ele geçiren kimse, aynı zamanda namaz imâmlığını da inhisârına aldığı için, bu Kureyşli devlet adamları, Hâricî Dahhâk'ın arkasında cemâat olmak durumunda kaldılar.

187 *Şehrestâni*, I, 175.

188 *Minhâcu's-Sunne*, III, 62.İbn Teymiyye, "Hâricîlerle kıl edilmesi yolundaki Peygamber emrini hâvî sahih hadislere rağmen, Sahâbe böyle hareket etmiştir" diyor ki, bu durum, Sahâbenin Peygamber emrine aykırı hareket etmiş olmasını değil, bu hadislerin sahih olmadığını gösterse gerektir. Câhiz (ö.255/870) ise, Hısiyye'nin reisi dedikleri İbn Ömer'in işbu Necde ile harbetmek üzere silah kuşandığını nakletmektedir, *Beyân*, III, 130.

İşbu hâdise, cemiyet bünyesinde büyük heyecan uyandırmış, ve âdetâ, öldürülmüş olan islâmî rûhun ihyâsı şeklinde tefsir edilmiştir. Hâricîlerin âlim şâiri, Basra'lı Tâbiilerden Şubeyl ibn Azre (ö.140/757 civarı)¹⁸⁹, bu hâdisede Kureyşli gurûrunun kırılışını görmekten duyduğu hazza, şu beytiyle ifâde etmektedir:

“Bak, Allah nasıl dînini üstün kıldı,
Ve Bekr ibn Vâil'in arkasında Kureyş namaza durdu”¹⁹⁰.

Dahhâk'ın mensûbu olduğu Şeybânîler, Bekr ibn Vâil'in bir koludur. Diçlenin her iki sâhilinde, Musul civarında otururlardı.

Bekr ibn Vâil, Yemâme'den Bahreyn'e kadar uzanan bölgelere hâkim, en kudretli harbçi Arab kabilesidir. Diyarbekir'e kadar yayılmışlardır. 9/630 senesinden itibaren İslâm olmaya başladılar. 36/656 senesinin Cemel Harbinde, her iki tarafta da görünmüşler, daha sonra Hz.Ali tarafına geçmişlerdir. Emevilere karşı müteaddid savaşları vardır. Husûsiyle Kureyşlilere karşı siyâsî rekâbet içinde olduklarının delili olarak şu rivâyet gösterilebilir:

Amr ibnu'l-Âs'ın (ö.43/663) huzûrunda Bekr ibn Vâil'den birisi şöyle der: “Kureyş, ya bu zulme son verir, yâhud Allah bu hilâfeti onlardan başka bir Arab cêmâatine verecektir”. Amr, o zâtı yalancılıkla ithâm eder, çünkü Hz.Peygamberden şöyle duymuştur: “Kureyş, hayırda ve şerde, kıyâmete kadar insanların işlerini idâre edecektir”¹⁹¹.

Târihin tekzibine uğramış böyle bir haberin Hz.Peygambere âid olamayacağı âşikâr olmakla beraber, Arab dâhîlerinden sayılan Amr gibi bir Sahâbinin böyle konuşması akla uygun değildir. Bu çeşid rivâyetlerin tedâvüle çıkarılışı, oturdukları makâmın sallanmakta olduğunu farkedene Kureyşlilerin, istikballerini garantiye almakta baş vurdukları usullerden biridir. Kureyş düşmanlarını tesirsiz kılmakta en emîn yol, Peygambere avukatlık yaptırtmak olacaktır.

189 Basra Kurrâsından, arabça âlimi, şâir ve sika olarak gösterilen bu zâtı Câhiz (ö.255/870), yetmiş sene Râfızilik yaptıktan sonra Hâricî olmuş bir kimse olarak takdim ederken, Belâzurî (ö.279/892), onun Hâricî olmadığını, onların belâsını çekmemek için bu yolda şiir yazdığını söylemektedir. Bu zâhid şâir, Basra'lı büyük âlimlerden Katâde'nin (61-117/680-735) dâmâdı idi, *Tehzîb*, IV, 310-1, r.530; *Meşâhîr*, r.724.

190 *Beyân*, I, 343; III, 265; *Taberî-Tarih*, II, 1913; *Kâmil*, V, 333.Kş.ADS, 185.

191 *Tirmizî*, 34. Fiten, 49, r.2227; *Musned*, IV, 203. Krş. not: 278.

Şia ve Kureyş

Hız.Peygamberin vefâtından sonra, yerine dâmâdı Hz.Ali'nin geçmesini isteyen ilk senelerin mahdûd taraftarlarını, ileriki devirlerde, bu arzuyu akîde hâline getiren zümreler tâkib etmiş, ve Şiatu Ali-Aliciler tâbiri, Şia umûmî ismi altında, büyük bir gurubu temsil eder olmuştur. Sayısız denecek derecede şûbe ve kollara ayrılan bu fırkanın mevzûumuzla ilgili görüşlerini ayrıca incelemeye lüzum olmasa gerekir, çünkü, Hz.Ali'nin ve zürriyetinin imâmet haklarını âmentülerine almış kimse-lerin, onların Kureyşliliklerini isbâta ihtiyaçları yoktur. Buna rağmen, burada, Şia'nın bu mevzûda dayandığı hadisleri tanımak bakımından, iki âlimden nakilde bulunmak istiyoruz.

Şianın İmâmiyye kolu kelâmcılarından Nevbahtî (III./IX.asır), Ensâr'ın ikili emîr teklifine karşı Ebû Bekir taraftarlarının, İmâmetin Kureyş'e âdiyyetinden bahseden hadîsi ileri sürdüklerini ve bu sebeble, Sa'd ibn Ubâde ve âilesi efrâdı dışında, Ensâr'ın sahneden çekildiğini söyler¹⁹².

Görüldüğü üzere bu Şii âlim de, diğer Ehl-i Sünnet âlimlerinin düşükleri hatâyı tekrarlamaktadır.

Târihçi Mes'ûdî'nin (ö.345/957) verdiği açıklama daha genişçedir: "... Zeydiyye'nin çoğu, Cârüdiyye ve diğerleri, sâir Şia fırkaları, Râfıza, Râvendiyeye şu görüşe sâhiblerdir: Hız.Peygamberin, -İmâmet Kureyştedir- ve -Kureyşi öne alın, önüne geçmeyin- sözleri sebebiyle, İmâmet ancak Kureyşin hakkıdır. Kezâ, Muhâcirlerin, Sakîfe günü Ensâr'a delil olarak öne sürdükleri: -İmâmet Kureyştedir, çünkü onlar bir işin başına geçince âdil davranırlar- hadîsi, ve Ensâr'ın ekserisinin bu görüşe dönmeleri, bunun delillerindedir. İmâmiyye fırkasını diğerlerinden ayıran husus, imâmetin ancak Cenâb-ı Hak ve Resûlü tarafından bir kimsenin ismiyle, lakabıyla tâyin edileceği görüşünde olmalarıdır..."¹⁹³.

Allah ve Resûlü tarafından seçilen Halîfe, Şia'ya göre, Hız.Ali olduğu için, tabîatiyle onlar nazarında neseb keyfiyetini ayrıca müzâkereye lüzûm kalmayacaktır.

192 *Firak*, 3.

193 *Murûc*, VI, 26-27. Bu bahisleri 332/943 senesinde yazmıştır, VI, 30.

Murcie ve Kureş

Siyâsi hasımlarını tel'in ve tekfir etme noktasına ulaşmış Havâric ve Şia gibi iki aşırı fırkanın Ümmet ferdlerinde uyandırdığı vicdânî rahatsızlığın, arabulucu bir fikrî cereyan tevlid etmesi mukadderdi. Murcie, işte böyle bir teskîn vâzifesine tâlib insaf sâhiblerine alem olmuştur. Ali taraftarları da, Muâviye cebhesi de, Hâriciler ve Şia da, insan olmak hasebiyle hatâdan münezzehtir. Fakat bu durum, onların dinden çıkmalarını, dolayısıyla de tekfir edilmelerini gerektirmezdi. Herkes kendi icthâdına göre haklı olduğu için, icthadlar üzerinde kat'î hükme giderek, şunlar isâbet etmiş, şunlar yanılmıştır, demeye imkân yoktu. Bunu ancak Allah söyleyebilirdi. Öyleyse işlerin muhâsesini ve kararını Ona bırakmalıydı. Kimsenin içini okumak mümkün olmadığına göre, zâhiren müslüman görüneni müslüman saymaktan başka çıkar yol yoktu. Netice olarak, Ehl-i Kible'nin küfrünü söylemek, kimsenin haddi değildi.

İşte bu şekilde düşünenler, kat'î hükmü Allaha bırakanlar, ilk devrin Mürciesini teşkil etmiştir¹⁹⁴. Hâricî ve Şiî görüşün aksine olarak, zâlimin mü'min kalabilmesi mümkün olunca, baştaki idârecileri, bunlar ne kadar zâlim olsalar da, gayr-ı meşrû addetmek, isyâna gitmek, doğru bir hareket olmuyordu. Doğrunun ne tarafta olduğuna karar veremeyip siyâsi-askerî mücâdeleden uzakta kalmış bir kısım Sahâbeyi de katarak. Tâbiiler arasından pek çok fakih ve muhaddisi Mürcieden sayanlar, işte bu noktadan hareket etmektedirler, ve böylece, meselâ Ebû Hanîfe de Mürciî olabilmektedir¹⁹⁵.

Murcie, tam bir fikrî sistem olamadan, yerini Mütezileye bırakacaktır. Onların müntesipleri olarak sayılan kimselerin görüşlerini sarâhate kavuşturma imkânına bugün için sâhib değiliz. Bununla beraber, imâmette neseb unsûruna dâir görüşleri, kaynaklarımızda nakledilmiş bulunmaktadır¹⁹⁶. Bunu, ilk hicri asrın son yarısında yaşamış bir âlimin ifâdesi olarak verelim:

Gaylan ibn Mervân, ed-Dimeşkî

Hayâtı hakkında fazla birşey bilmediğimiz bu Dimeşkî zât, Gaylâniyye Kader fırkasının isim babası olarak da gösterilmektedir. İlk Ka-

194 Murcie kelimesinin masdarı olan İrcâ, mühlet vermek, ileriye atmak mânâsına gelmektedir. İlk Mürcie'nun mânâsı hak. bk. *Ibn Sa'd*, VI, 307/214.

195 *Maârif*, 625.

196 *Firak*, 9.

deri Basralı Ma'bed el-Cuheni'nin (k.80/699) talebesi idi. İki bin sahife civarında Resâil'i olduğu bildirilmektedir. 107/726 senesinde, onu Medîne'de halka fetvâ verecek iktidarda görüyoruz. İbn Hacer, onun İmâm Evzâî ile münâzara ettiğini, sonunda Evzâî'nin onun katline fetvâ verdiği naklediyorsa da, bu iş bize biraz uzak ihtimaldir. Onun katlini iki bin Rum öldürmekten üstün tuttuğunu belirten Filistinli âlim Recâ ibn Hayve'nin 112/730 senesinde vefat ettiği dikkate alınrsa, Ğaylan'ın 108-112 seneleri arasında katledilmiş olması gerekir ki, Evzâî (88-157/707/774) bu senelerde yirmi yaşlarında ancaktır ve henüz ilmî otoritesini kurmuş değildir. İbn Kuteybe, Ğaylan'ı Kıbtî gösterir¹⁹⁷.

İmâmet mevzûunda onun Hâricîler gibi düşündüğü anlaşılıyor: "İmâmet, Kureyşli olmayan için de câizdir. Kim Kitab ve Sünneti tatbik edecekse, İmâmete müstehak olur. İmâmet, ancak Ümmetin icmâi ile gerçekleşir"¹⁹⁸.

Ğaylan'ın katlinde, sâhib olduğu bu demokratik görüşün Emevî saltanatı aleyhine oluşunun rolü var mıdır suâline bugün için cevap verebilecek durumda değiliz. Ğaylan'ın imâmet görüşünü bütün Mürciye teşmil etmek de mümkün değildir.

Mutezile ve Kureş

Hız Osman'ın 35/656 senesindeki şehâdetinden sonra, bâzı ileri gelen Sahâbenin de iştirak ettiği dâhilî harblere ve siyâsî mücâdeleye katılmamış Sahâbiler, bâzı fırka kitaplarında¹⁹⁹, Mûtezile'nin selefleri olarak gösterilir. Meselâ Sa'd ibn Ebî Vakkâs (ö.55?/675), Muhammed ibn Mesleme (ö.46/666) Abdullah ibn Omer (ö.74/693) ve Usâme ibn Zeyd (ö.54/674) bu Selef arasındadır.

İslâmın ilk asrının kanlı mücâdelelerinin fikrî plana intikâliyle ortaya çıkan çeşidli fırkalar arasında, II/VIII. asırdan itibaren uzun devirler İslâm düşünce dünyasına hâkim olmuş, büyük kelâmcılar yetiştirmiş olan Mûtezilenin müstesnâ yeri vardır. Bu bakımdan onların imâmette nesebin yeri hakkında ileri sürdükleri görüşler büyük kıymet taşır.

Fırkalar mevzûunda yazdığını söylediği *el-Makâlât fi Usûli'd-Diyânât* isimli büyük eseri henüz mevcûd değilse de, büyük târihçi Mes'ûdi (ö.345,6/957)²⁰⁰, *Murûcu'z-Zehab*'inde, bu fırkanın imâmet görüşünü ol-

197 *Maârif*, 625; *Buhâri*, TK, IV, 1, 102-103; TS, 120; *Lisânu'l-Mizân*, IV, 424.

198 *Milel*, I, 227.

199 *Fırak*, 5.

200 Müellifi Mu'tezileden sayanlar da vardır, *Şâfiyye*, III, 456.

dukça tafsilatlı olarak vermektedir²⁰¹. “Mûtezilenin ve diğer tâifelerin görüşüne göre, diyor, İmâmete Ümmetin seçmesiyle gelinir. Çünkü Allah ve Resûlü, ismen bir imâm bildirmiş değillerdir. Müslümanlar da bir isim üzerinde icmâ etmiş değillerdir. İmâmın seçimi Ümmete bırakılmıştır. Aralarından birisini seçerler. (Allâhın) hükümlerini tatbik edecek bu zât, adâlet ve imân sâhibi müslümanlardan olmak şartıyla, ister Kureyşli, ister başkası olsun, farketmez. Bu işte, nesebe veyâ başka hususlara itibâr etmemişlerdir. Her asrın müslümanlarına bu yolda hareket etmek vâcibtir. İmâmetin Kureyşe de, sâir müslümanlara da câiz olduğuna, bütün Mûtezile ve Zeydiyye'den bir cemâat inanır. el-Hasen ibn Sâlih ibn Hayy (100-167 /718-783)²⁰² bunlardandır. . . (Mûtezilenin) bu görüşüne, İbâdiyye de dâhil, bütün Hâriciler katılır, ancak Hâricilerden Necedât'ın fikrine göre, imâm tâyini vâcib değildir. Bu görüşe, Mûtezilenin eski ve yeni müntesiblerinden iştirak edenler vardır, fakat şunu ileri sürerler: Şâyed Ümmet adâlet dâiresinde yaşar, içlerinde fâsık bulunmazsa, İmâma lüzûm kalmaz. (İmâmette neseb şartı aramayan) bu görüşe bağlı olanların delilleri vardır. Meselâ Hz.Ömer: Sâlim sağ olsaydı (teklif edeceğim halife namzedinde) kararsız olmaz (onu seçer) dim, demiştir. Sâlim'in, Ensârdan bir kadının mevlâsı oluşunu dikkate alarak (mezkûr görüş sâhibleri) şöyle derler: Her müslümanın İmâmete geçebileceğini şâyed Ömer bilmiyor olsa idi, bu sözü söylemez, ve Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı olan işbu Sâlim'in vefat etmiş olmasına teessüf etmezdi. Bu mevzûda, derler, Hz.Peygamberden de pek çok sahih haberler mevcuttur. Bunlardan birisi: -Sakat bir köle dahî olsa, dinleyin, itâat edin-dir. Cenâb-ı Hak da şöyle demiştir: -Allah nazarında en kerîminiz, en müttekî olanınızdır- (49.Hucurât, 13”.

Mûtezilenin islâmî zihniyete uygun bu görüşlerinin kendi devirlerindeki amelî tezâhürleri henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Ama, nazarı planda da olsa, devletin en yüksek idârî makamına geçmede müslümanlar arasında eşitlik bulunduğu görüşünün söylenebiliyor olması dahî az şey değildir. Mûtezileyeme nsûb ilim adamlarının II /VIII. asırdaki seviyelerine bugün dahî ulaşamamış islâm devletlerinin bulunuşu, onların değerini tesbitte ölçü mesâbesindedir.

201 *Murûc*, VI, 24-27.

202 Zeydiyye'nin Betriyye koluna mensub bu kelâmcı, zâhid, muhaddis fakih ve müctehid âlim, aslen Hemedanlıdır. Kûfede yetişti. Zâlim İmâmlara kılıçla mücâdele taraftârı idi. Bu gibilerle cihâda çıkılmıyacağı, arkalarında Cuma namazı kılınmıyacağı görüşünde idi, *Tehzîb*, II, 285-289.

Mütezile âlimlerinin hepsini, neseb mefhûmunu tamâmen saf dışı etmiş kimseler olarak görmek doğru değildir. Aşağıdaki bahiste de görüleceği üzere, bunu, zamanın şartlarına göre bir tercih mevzûu olarak mütâlaa edenler vardır.

İmâmette Nesebin Değeri

İmâmet-Hilâfet kapısını bütün müslümanlara açık tutanlar, tabiiyle Kureyşe de namzedlik hakkı vermekte, fakat neseb yönünden bir tercihte bulunmak durumu hâsıl olduğunda, iki ayrı görüş ileri sürmektedirler. Şâyed, hilâfet ehliyetini hâiz iki kişi çıkar da, bunlardan birisi Kureyşli olursa, kime öncelik verileceği meselesinde Mütezile imâmlarının ekserisi Kureyşliyi tercih etmekle beraber²⁰³, aksi kanâati müdâafaa edenler de bulunmaktadır.

II. /VII.asrın ilk yarısı Mücebbire âlimlerinden, Çatafân'lı Dirâr ibn Amr²⁰⁴ ve taraftarlarının bu mevzûdaki tercihleri, Kureyş aleyhinedir. Nevbahtî (III. /IX.asır başları), onun bu tutumunu şöyle anlatıyor: "Biri Kureyşli, öbürü Nebat'lı iki namzed olsa, Kureyşliyi bırakır, Nebatlıyı halife seçeriz. Çünkü bu berikinin aşireti daha küçüktür ve sayıları da azdır. Allaha isyân ettiği, ve onu hal etmek istediğimiz takdirde mukâvemetini kırmak daha kolay olur. . ."²⁰⁵. Dirâr'ın bu görüşünün Abdulkâhir Bağdâdî'deki (ö.429 /1038) ifâdesi ise şöyledir: "Bir Kureyşli ile bir gayr-ı Arabın (a'cemî'nin) durumları eşit olsa, gayr-ı Arab, imâmete evlâ görölür. Mevlâ ise, safkan (Arab)dan evlâdır"²⁰⁶.

İslâmın ilk asırlarının fikir dünyâsına hâkim olmuş belli başlı fırkaların imâmet görüşlerini, eldeki imkânlar nisbetinde, bu şekilde hulâsa

203 *Firak*, 10; *Makâlât*, II, 151.

204 Bu zâtın, bütün fırkaların dayandıkları hadisleri ihtivâ eden *Küâbu't-Tahrîş* isimli bir eseri olduğundan bahsedilir, *İntisâr*, 136-137. Kadıhk yapmış bu âlimin, Mu'tezile, Havâric ve Râfizileri tenkid ettiği otuz kitabı varmış *Fihrist*, Hârûn Reşid'e 17 sene kadıhk yapmış olan Medine asıllı Bağdad kadısı Saîd ibn Abdurrahman (104-176 /722-792), onun katline fetvâ vermiş ve bu sırada Ahmed ibn Hanbel orada imiş. Kadının vefatında Ahmed'in ancak 13 yaşında oluşu, bu rivâyete şübhe düşürmektedir, *Mizânu'l-İtidâl*, r.3953; *Lisânu'l-Mizân*, III, r.912. Dirâr hakkında İbn Hazm (ö.456 /1064) şu bilgiyi verir: "Mütেকellim, Mütezile şeyhlerinden. Onda üç acâiblik vardı: Kûfeli Mütezilî idi, Arab asıllı bir Şuûbî idi, kızını Eslem kabilesinden bir "İlc'e (yâni, kâfire) verdi . . . , *Cemhere*, 249; *İkd*, VI, 437-8.

205 *Firak*, 10. Kâdi İyâz (ö.544 /1149) bu görüşlere şiddetle karşı çıkmaktadır, *Nevevi*, XII, 200.

206 *Usûlu'd-Dîn*, 275. Krş. *Fasl*, IV, 89: "Habeşî-Kureşî".

ettikten sonra, asıl Sünnî İslâmın önde gelen fıkah ve kelâm âlimlerini, berikilerle mukâyese edebilmek bakımından tanımak, bu mevzûdaki görüşlerini ortaya koymak gerekmektedir. Bu sûretle, Kitab ve Sünnete sâhib çıkma yarışında kimlerin başarılı olduğu, az çok tebellür edecektir. Bu keyfiyetin ilmî tesbîti bakımından, âlimlerimizi târihî yerleri içinde takdîm etmeyi uygun buluyoruz.

EHL-İ SÜNNET AÇISINDAN

HİLAFET MAKAMININ KUREYŞLİLİĞİ MESELESİ

Geçen bahislerimizde (s. 38-41), ilk halifenin nasıl seçilmiş olduğunu, bizzat Hz.Ömer'in dilinden tasvîr etmiş, halifenin Ensâr'dan değil de Kureyşten seçilmesini, bölgenin siyâsî şartlarının gerekli kıldığını, bunda, asla Hz.Peygamberden menkul bir hadis'in rolü bulunmadığını belirtmiştik. Şimdi bu hâdiseyi meşhur isimlerin nasıl değerlendirmiş olduklarına geçiyoruz.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanife (80-150 /699-767)

İran asıllı olan İmâm, Kûfe'de doğdu, Bağdad'da vefat etti. 70 senelik ömrünün 52 yılını Emevîler devrinde, 18 yılını Abbâsîler idâresinde yaşadı. Zulme varan ısrarlara rağmen, her iki devlette de idâri vazîfe almamıştır. Hz.Ali nesline muhabbeti olduğu, hattâ, Zeynelâbidîn Ali'nin oğlu Zeyd'in (k.122/740) Emevîlere karşı giriştiği isyânı maddeten desteklediği bilinmektedir.

Mevzûumuzla ilgili olarak, Hanefî usulcülerinden Ebû'l-Muîn Nesefî (418-508 /1027-1115), *Tebstratu'l-Edille* isimli kelâm kitabında, Halifenin kabîlesi ve nesebi bahsinde, Ehl-i Sünnetin, mâlûm hadîse dayanarak, işi Kureyş'e hasredici görüşünü naklettikten sonra, şöyle diyor: "Bu görüş Ebû Hanife'den mervîdir, Zurkân (ö. ?) *Makâlât*'ında, Yahyâ ibn Kâmil . . . (ö.240 /854 ?), ve Ebû Mansûr (ö.333 /944) aynı isimdeki eserlerinde ondan bu şekilde nakletmişlerdir. . ."²⁰⁷.

İmâm Şâfiî (150-204 /767-820)

Kureyşin Abdulmuttalib kolundan geldiği söylenen Şâfiî, *el-Umm* isimli eserinin -Sifatu'l-Eimme, İmamların vasfı- bâbında, el-İmâmetu'-

l-Uzmâ, en büyük imâmlık, dediği Hilâfete de işârette bulunmakta, ve müteâkiben, bizim "Hadis Edebiyatında Kureyş" bölümünde (s. 66-) zikredeceğimiz hadislerden bazısını kaydederek, Hilâfeti Kureyşin hakkı olarak göstermektedir.²⁰⁸

İmâm Şâfiî'nin Kureyş taraftarlığı, namaz imâmlığında da tezâhür ediyor. Tâyinli imâmın bulunmadığı bir mecliste, namaz vakti geldiğinde, cemâat içinden imâmete geçirilecek kimsede neseb unsuruna da dikkat etmekte ve meselâ şöyle demektedir: "... eger (imâm namzedleri) kırâat ve fıkhıta birbirlerine eş iseler, nesebi yüksek olan imâm yapılrısa, güzel olur, zîra imâmlık, fazilet mevkiidir, Hz.Peygamber: Kureyşi öne alın, önüne geçmeyin, buyurmuştur, Dolayısıyla, Peygamberin bu emri ne ittibâen ben, varsa Kureyşlinin mihrâba geçirilmesini isterim . . ." ²⁰⁹.

İmâm Ahmet ibn Hanbel (164-241 /780-855)

Büyük muhaddis, ana ve baba tarafından Arab Şeybân kabilesindedir. Kendi *Musned*'inde rivayet ettiği Kureyş hadislerine inanmış bir kimse olarak İmâm Ahmed için Hilâfet makâmı, Kureyşli bir fâsıka, fâcice dahî açık olmaktadır. Onda, adâlet, ilim, fazilet gibi ölçüler de aranmamaktadır. Hangi Kureyşli eline kılıç alıp, iktidârı ele geçirirse, ona Emîru'l-Mu'minîn diyebilmektedir. Zulümlerine mâruz kaldığı Abbâsî halifeleri bile, onun nazarında meşrûdurlar, arkalarında namaz kılınabilir, birlikte cihâda çıkılabilir. Kâdı Hanbelî Ebû Ya'lâ (ö.458 /1066), İmâmının görüşlerini bu şekilde nakletmektedir²¹⁰.

Ahmed ibn Hanbel'in rivâyet ettiği Kureyş hadislerini, ilgili bahiste ayrıca ele almış bulunuyoruz.

El-Eş'ari, Ebu'l-Hasan Ali ibn İsmâil (260-324 /874-935)

Ehl-i Sünnetin akâid imâmlarından bu büyük âlim, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin* isimli eserinde, Müslümanların düştükleri ihtilafların ilki olarak İmâmet meselesini gösterir, bunun halli yolunda girişilmiş teşebbüsleri hulâsa ederken, Sakîfe'de Hz.Ebû Bekir'in Ensâr'a müdâhelesini şöyle takdim eder: "Ebû Bekir onlara bildirdi ki, İmâmet ancak Kureyşe âiddir. Onlara delil olarak, Hz.Peygamberin: -İmâmet Kureyştedir- sözü-

208 *Umm*, I, 143.

209 *Umm*, I, 140.

210 *Ebû Ya'lâ*, 3-4.

nü nakletmiştir. Bunun üzerine (Ensâr) bu hadise boyun eğmiş, –Bizden bir Emîr, sizden bir Emîr– demiş iken, hakîkate rücu etmiştir. . .”²¹¹.

Eş’arî’nin bu takdim şeklinin yanlışlığını daha önce belirtmiş bulunmaktayız.

El-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed ibn Muhammed (ö.333 /944)

Bilhassa Hanefî mezhebinde olanların tâbi olduğu bu Semerkandlı kelâm imâmı, Nesefî’nin (ö.508 /1115) nakline göre, muhtemelen *Makâlât*’ında, şöyle demektedir: “Mesele dînî açıdan ele alınırsa, en müttakîyi, en dindar olanı, işleri en iyi görececk, en iyi kararı verebilecek olanı aramak, böyle olanı İmâmete getirmek gerekir. Çünkü Allahın Kitâbında: –Allah katında en kerîminiz, en müttakinizdir– dediği gibi, malların ve ırzların emâneti de buna bağlıdır. Emânetin yerine getirilmesi takvâ ile olur. Bu bakımdan İmâmın böyle olması gerekir. Ne varki, Hz.Peygamber: –İmâmlar Kureyştendir– demiş, Peygamberin Ashâbı da, İmâmı Kureyştten seçmiş, onlara bey’at etmiştir. . .”²¹².

Görüleceği üzere, İmâm Mâturîdî, meseleyi Kur’ân-ı Kerîm açınsından tedkik edince, İmâmeti hakikî sâhibine vermekte, fakat, Kureyştten ayırlamamasının mes’ûliyetini Hz.Peygamberden menkul söze ve Sahâbenin tathîkatına yüklemiş görünmektedir.

Bâkîlânî, Ebû Bekr Muhammed ibn Tayyîb (338–403 /950–1013)

IV. asrın Eş’arî kelâmcılarının en büyüğü sayılan Bâkîlânî, Basra’da doğdu, Bağdad’da tahsil gördü. Fıkıhta mâlikî idi. Devrin hükümdârı Şîh Buveyhî İdadu’d-Devle’nin (ö.372 /983) dâveti üzerine, Ehl-i Sünnetin temsilcisi olarak Şîrâz’a gitti. Orada Mûtezile kelâmcıları ile, ilmî tartışmalarda bulundu, büyük şöhret yaptı. Hükümdârın, Bizans imparatoru II.Basileios’a (957–1025), 371 /981 senesinde gönderdiği heyette bulundu²¹³.

Bâkîlânî’nin İmâmet görüşü dolayısıyla mâruz kaldığı veya sebep olduğu münâkaşalar, bizi, meseleyi genişçe arzetmeye zorlamıştır.

Âlimimizin bahis konusu fikirleri, *et-Temhid*’inin 1366 /1947 Kâhire baskısında mevcut bulunmaktadır. Şianın iddiâsı olan nass görüşünü,

211 *Makâlât*, I, 41.

212 *Tabsıra*, 299 A.

213 *Târîhu Bağdâd*, V, 379; *Mir’ât*, III, 6–10; *Şezerât*, III, 168–170.

yâni halifenin Hz.Peygamber tarafından nasla, şahıs belirtilerek tâyin edilmiş olduğu görüşünü reddettikten sonra, İmâmın seçimle tesbîti mevzûunda şöyle diyor: “İmâmın imâm olabilmesi, cemiyet içinde söz sâhibi, faziletli müslümanların onun imâmlığını kabûl etmeleriyle gerçekleşir. Çünkü imâm olmanın yolu ikidir: nass veya seçim. Nassın mevcut olmayışı, seçimin varlığına delildir ki, bizim görüşümüz de budur.”²¹⁴.

İmâmın vasıflarından bahsederken: “İmâmın bâzı evsâfa sâhib olması gerekir ki, birisi, hâlis Kureyşli olmaktır”²¹⁵ diyor, ve bunun delilleri olarak ta şunları ekliyor: “İmâmın sâdece Kureyşten olmasının sebepleri vardır. Birisi, Hz.Peygamberin: -İçlerinden iki kişi kalıncaya dek, İmâmlar Kureyştedir- hadisi ile, meşhûr hutbelerinde Ensâra vasiyyette bulunuyorken Abbâs’a söyledikleri sözde geçen şu hadistir: -Kureyşe, halkı ve şu işi vasiyet ediyorum. Halk Kureyşin teb’asıdır. Halkın iyisi, onların iyilerininin teb’asıdır, kötülere de, kötülerinin-. Bunlar gibi, lafızları değişik olsa da, mânâları aynı pek çok mütevâtir haberler mevcuttur”. Müteâkıben, Sakife’de Ebû Bekir ve Ömer’in ileri sürdükleri iddiâ edilen hadise Ensârın boyun eğdiğine temas ederek, “şâyed, diyor, Ensâr bu hadisin doğruluğunu kabûl etmeseydi, onu çürütmeye ve reddetmeye kalkışır.” Ve nihâyet, “bu icmâdan sonra, aykırı görüşte bulunan Dırâr ve emsâlinin sözlerine itibâr edilmez” şeklinde görüşünü noktalyor²¹⁶.

İmâmette efdaliyyet

Bâkılânî, Hilâfette Kureyşliliği elde bir saydıktan sonra, eger herhangi bir mücbir sebep yoksa²¹⁷, namzedler arasında efdal: daha faziletli olanın halife seçilmesini ister. Namaz imâmetinde efdalin tercihini tavsiye eden peygamberî tâlimâtı hatırlattıktan sonra kendi fikrini ekler: “İmâmetin en büyüğünün İmâmet-i Kübrâ olduğunda Müslümanlar müttefiktir. Ümmetin en büyük imâmının bir vazîfesi, namazda öne geçmektir. Bu bakımdan (Halifenin) onların efdali olması gerekir”²¹⁸.

Öyle görünüyor ki, Bâkılânî, Hz.Ebû Bekir’in seçim şeklinin gerçek târihî manzarasını tesbit imkânına kavuşmuş olsaydı, muhakkak ki,

214 *Temhid*, 178. Gazâlî de aynı fikri ileri sürüyor, *Mustazhiri*, 175.

215 Yâni “Mevâlî değil”, bk.a.e., 184.

216 A.e., 182.

217 Mefdûl’ün tercih edilebileceği durumlar için bk.184, 195.

218 A.e., 183.

Kur'ânî değer ölçülerini kabileciliğe kurban etmezdi. Bu ihtimâli, onun, ehliyyette nesebî katkıya pek değer vermiyor olmasına bağlıyoruz. Bilindiği üzere Şîa, Hz.Ebû Bekir'in hilâfete lâıyk olmadığını isbat sadedinde, onun ilk hilâfet nutkunda söylediği şu cümleye takılmaktadır: "En hayırlınız olmadığım halde başınıza geçirildim"²¹⁹. Bâkilânî, ilk Halifenin bu ibâreyi kullanmaktaki gâyesini anlatırken şöyle söylüyor: "(Halife,) ben, kabile ve aşiret bakımından en hayırlınız değilim, demek istemiştir. Çünkü Hâşimîler neseb yönünden ondan üstün idi. Böylece anlatmak istiyordu ki, bu büyük mevkie neseb yüksekliğiyle ulaşılmaz ve bu makam -İmâmlar Kureyştendir- hadisinin açık delâletiyle, Kureyşin sâdece Hâşimî kolunun değil, bütün kollarının hakkıdır"²²⁰.

Bâkilânî, kendi eseri *Temhid*'de, kaydettiğimiz üzere, Kureyşin imâmetini müdâfaa ediyor olduğu halde, kendisinden dört asır sonra doğmuş Şimâli Afrikalı bir âlim, İbn Haldûn (733-808/1334-1406), onu, Kureyşlilik şartını lüzumlu görmeyen kimseler arasında saymakta, bu görüşe niçin vardığını şöyle anlatmaktadır: "Kureyş asabiyyetinin (yâni kabile nüfuz ve kudretinin) mâruz kaldığı parçalanma ve çöküntüyü, ve yabancı meliklerin Halifeler üzerine kurdukları hâkimiyeti gördükten sonra, Hâricilerin kanâatine uygun düşse de, Kureyşlilik şartını iskât etmiştir"²²¹.

Bu neticeyi Bâkilânî'nin bizzat ifâde ettiği eserini bilmiyoruz.(İbn Haldûn, muhtemelen bu kaynaklara sâhib olmuş, veya bu bilgiler, başka yollardan kendisine ulaşmış olmalıdır.

Abdulkâhir ibn Tâhir, Ebû Mansûr el-Bağdâdî (ö.429/1038)

İslâm fikir cereyanları sâhasında mütebahhir ve eser sâhibi bu Şâfiî ve Eş'arî İmâm, Hz.Peygamberden sonra Ümmetin içine düştüğü ihtilaflar arasına İmâmet meselesini de koymaktadır. Ona göre de, Ensâr eğer Kureyş lehine dâvâdan vazgeçmişse, sebab, -İmâmlar Kureyştendir- hadisini duymuş olmalarıdır. Maamâfi âlimimiz, şu ilâveyi yapmayı da lüzumlu buluyor: "Bu ihtilaf günümüze kadar devam etmiştir, çünkü Dırâr ve Hâriciler, İmâmetin gayr-ı Kureşiye câiz olduğunu söylemişlerdir"²²².

219 *İbn Hişâm*, II, 661; *Ma'mer*, XI, 336, r.20701; *İbn Sa'd*, III, 182/129; 212/151; *Emvâl*, r.8.

220 *Temhid*, 195.

221 *Mukaddime*, 194.

222 *Fark*, 15.

Usûlu'd-Din isimli eserinde, meseleyi daha genişçe ele alır ve kendi mezheb görüşlerini şu şekilde ifâde eder: “Şeriat, İmâmeti Kureyşe tahsis etmiştir. Yine Şeriat, İmâmete lâıyk Kureyşlinin dâimâ bulunabileceğini bildirmiştir. Bu bakımdan, başkalarından imâm aramak câiz değildir. . .”²²³. “İmâmetin Kureyşe has olduğuna dâir Ehl-i Sünnet’in delili, Hz.Peygamberin: –İmamlar Kureyştendir– sözüdür. Bu haber sebebiyle, Ensâr, Sakife günü, Hilâfeti Kureyşe teslim etmiştir. Bu hadîs ve Sahâbenin icmâi, Hilâfetin Kureyşten gayrısına câiz olmadığının iki delilidir. İcmân husûlünden sonra ona muhâlefet edenin sözüne kulak asılmaz”²²⁴.

“Dinin Esâsları” ismini koyduğu eserinde, târihen yanlış bir rivâyete Şeriatı da karıştırmış bulunan bu Bağdâdli âlim, ne varki, yürüdüğü yolda yalnız değildir, benzerleri devam etmektedir:

El-Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali ibn Muhammed (364–450/974–1058)

Abbâsî Halîfesi Kâim’e Başkadılık yapmış, ayrıca *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* adını verdiği bir de saltanat hukûku kitabı yazmış olan Mâverdî, halife olacaktaki aradığı yedi şartın sonuncusu olarak neseb’i ileri sürmekte ve şunları söylemektedir:

“Hakkında nass ve icma olduğu için, imâmın Kureyşli olması gerekir. Herkesten ayrı düşünüp, imâmeti bütün insanlara câiz gördüğü için de, Dırâr (ibn Amr)ın sözüne itibâr edilmez. Çünkü Hz.Ebû Bekir, Sakife günü Sa’d ibn Ubâde’ye bey’at etmiş Ensâr’ı Hilâfetten uzaklaştırmak için, Hz.Peygamberin –İmamlar Kureyştendir– sözünü delil getirmiştir. Bunun üzerine Ensâr, hilâfeti kendilerine hasretmeyi bırakmış, –Bizden bir Emîr, sizden bir Emîr– demişken, Hilâfette ortaklık teklifinden vaz geçmişlerdir, Ebû Bekir’in rivâyet ettiği hadîse teslimiyet gösterdikleri, verdikleri haberi tasdik ettikleri için. Bu sûretle Ebû Bekir’in: Bizler Emîr, sizler Vezîr– sözüne râzî oldular.

Hız.Peygamber şöyle demiştir: Kureyşi öne geçirin, önüne geçmeyin. Ortada böyle bir nass varken, bu mevzûde şübheye, münâzaaya yer yoktur”²²⁵.

Gerçek cereyan şeklini evvelce kaydettiğimiz ilk hilâfet seçimini, Abbâsilerin en yüksek adli makâmının başına geçmiş şâfiî bir Ehl-i Sün-

223 *Usûlu'd-Din*, 214.

224 “ “ , 276.

225 *Mâverdi*, 6.

net âlimi bu şekilde anlar ve anlatırsa, benzer zihniyetin hâkimiyetindeki kültür çevrelerinden sâlim düşüncenin çıkabileceğini sanmak, oldukça iyi niyetli olmayı gerektirecektir.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali ibn Ahmed (384-456/994-1064)

Zâhiriye mezbebinin bu Kurtuba'lı âlim ve siyâset adamı da İmâmet mevzûunda Kureyşçidir. Dayandığı delil, yine aynı hadistir, yine aynı yanlış tefsirdir. Ensar, fikrinden dönmüşse, bu hadisi duyduğu için dönmüştür: "Şâyed (Muhâcir Kureyşliler) Ensâr'ın önüne, Hz.Peygamberin nassı ile çıkmamış olsalardı, ki bu nass Hilâfeti Ensâr'dan başkasına veriyordu, Ensâr'ın kendi içtihadlarını bırakıp, başkalarının sözü ile amel etmeleri muhâl olurdu"²²⁶.

Sakife gününde böyle bir hadisten kimsenin bahsetmediği vâkıasını, İbn Hazm çapında bir âlimin niçin bilmiyor olduğu husûsu, şübhesiz araştırılmaya değer. Mâmafi, istifâde ettiğini bildiğimiz hadis kitablarında mevcûd Kureyşçi rivâyetler, onun Zâhiriye metodunu her halde değiştiremeyecektir. İbn Hazm'ın bâzı hadislerden hüküm çıkarmada gösterdiği akıl ve idrak dışı davranışa şahid olan bir kimse, hacmen fevkalâde zengin eserlerini, fevkâlâde ihtiyatla okumak lâzım geleceğine kat'î kanâat getirecektir²²⁷.

İbn Hazm'ın Kureyşlilik şartındaki mutlak ısrarı, şu ifâdesinden de bellidir: "Namaz imâmlığına her lâyk olan, Hilâfet imâmlığına da lâyk demek değildir. Çünkü kavmin en iyi okuyanı, Arab olsun, Acem olsun, namazda imâmlık yapabilir, fakat, Hilâfette ancak Kureyşli hak sâhibidir"²²⁸.

Peygamber devri hilâfet imâmları arasında her kavimden müslümanın bulunuşu, Peygamber nâmına vekil imâmlık yapanların sâdece Kureyşliler olmadığı hakikatı karşısında bu gibi iddiâların bir değer taşıyamayacağı açıktır.

²²⁶ *Fasl*, IV, 89-91.

²²⁷ Bu ihtiyâtı gerekli kılan davranışlarından bir misal verelim. Fıkıhta hadislere dayalı şöyle bir temizlik hükmü vardır: köpek, yaladığı kabı pisletmiş sayılır ve temizlenmesi için yedi defa yıkanması tavsiye edilmiştir. İbn Hazm bunu kabul eder, çünkü nassa dayalıdır. Pekî, ya bu kabı temizlediğimiz su (yâni onu temizlemiş olan su) ne değerdedir? diye sorulacak olursa, buna Zâhiriye âliminin cevabı basittir. Onunla ilgili nass olmadığı için, işbu su temizdir, içilmesi belaldır!, *Muhallâ*, I, 111.

²²⁸ *Fasl*, IV, 109; *Krş.Muhallâ*, I, 44-45; IX, 359.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed ibn Muhammed (450-505 /1058-1111)

Huccetu'l-İslâm, Fâtîmî Halifesine karşı Abbâsî Halifesi el-Mustazhir Billâh'ı (hilâfeti 487-512/1094-1118), meşrû halife olarak müdâfaa etmek üzere yazdığı *Fezâihu'l-Bâtıniyye*'sinde²²⁹, Hilâfette on şart olduğunu söyler. Çalışma ile elde edilemeyecek olarak gösterdiği ilk altı şartın beşincisini Kureyş nesebi teşkil etmektedir (Ötekiler: Bülûğ, akıl, Hürriyet, Erkek olmak ve gözkulak sağlamlığıdır). Buna delil olarak, "İmâmlar Kureyştendir" hadisi ile geçmiş asırların icmâını ileri sürer. Ona göre, imâmet ancak bu nesebe mabsusdur ve zâten de, hiçbir asırda, hiçbir gayr-ı Kureşî adam İmâmet talebine kalkışmamıştır²³⁰.

Akâid sâhasında yazdığı *el-İktisâd*'ında ise, Kureyşlilik şartının Hz.Peygamberden nakledilen mezkûr hadîse dayandığını belirtmekle yetinmektedir²³¹.

Gazâlî gibi bir âlimi, daha ilk asırda, taraftarlarınca "Emîru'l-Mu'minîn" şeklinde isimlenen gayr-ı Kureşî Havâric Halifelerini bilmemezlikten gelmeye sevkeden sebep, herhalde onları müslümandan saymıyor olmasıdır.

Nesefî, Ebû'l-Muin Meymûn ibn Muhammed (418-508 /1027-1115)

Hanefî mezhebinin Semerkandlı bu kelâm, fıkıh ve usûl imâmı, *Tabsıratu'l-Edille* isimli henüz basılmamış kelâm kitabında²³², İmâmet bahsini oldukça geniş bir şekilde ele almış bulunmaktadır. Eser, Hanefiyye'nin akâid imâmı durumunda olan Mâturîdî'den, onun kendi ibâresiyle nakillerde bulunuyor olması dolayısıyla, pek mühim bir kaynak durumundadır.

Nesefî, -İmâmın neseb ve kabilesi- bölümünde, meselenin târihçesini veriyor. Râfizilerin, İmâmeti Hâşimî koluna, Ali ve çocuklarına hasrettiklerini; Râvendiyîye'nin, verâset hukûkuna dayanarak, bu işte Abbâsilere hak tanıdıklarını, . . . Ehl-i Sünnet'in ise, bu makamı, Nadr ibn Kinâne'den gelen bütün Kureyş kollarına açık tuttuğunu, delilleri-

229 Gazâlî bu eserini, Bâkılânî'nin (ö.403/1013) *Keşfu'l-Esrâr ve Heiku'l-Estâr* isimli kitabından istinbât ettiğini söylüyor, *İhyâ*, II, 120.

230 *Mustashiri*, 180.

231 S.237.

232 Bu eserin Cârullah nüshasının (r.1128) fotokopisini Prof.Dr.Hüseyin ATAY'dan temin etmiş bulunuyoruz. Kendilerine burada da teşekkürlerimi tekrarlamak isterim. İlgili bahis için bk.298 A-.,

nin: “İmâmlar Kureyştendir” hadîsi olduğunu, ve bu hadis dolayısıyla, Ensâr’ın Hilâfeti Kureyşe bırakmış bulunduğunu belirtiyor, Ebû Hanîfe ve Şâfiî’nin de bu görüşte olduklarının rivâyet edildiğini ekliyor.

Netice olarak Nesefî, bu mevzûda, Mâturîdî tâkibçisidir. Bize sağladığı müstesnâ hizmet ise, Şeyhten yaptığı nakillerdir. Bu noktaya kendisi de parmak basıyor ve, Mâturîdî’nin Hanefî kelâmcıları arasındaki imtiyâzına işâretle, onların şimdiye kadar, işi Kureyşe hasrediyorken, meselenin sebeb ve mâhiyetine eğilmediklerini, mücerred olarak şer’î emre (hadîse) dayandıklarını, onların eksik bıraktıkları bu noktayı, yâni İmâmları Kureyşten seçmeyi gerektiren sebepleri Mâturîdî’nin işlediğini söylüyor. Gerçekten de bu nakiller, İbn Haldûn’dan beş asır kadar önce, meselenin sosyolojik izâhına hizmet etmiş Şarklı âlimlerin bulunduğunu isbât etmektedir.

Bağavi, Hüseyin ibn Mes’ûd (436–516/1044–1122)

“Sünneti diriltten” ünvanına sâhib bu Horasanlı Şâfiî âlim, *Tehzib* isimli fıkıh eserinde, gerekli şartları hâiz Kureyşli bulunmadığı takdirde, gayr-ı Arab (Acem) bir kimsenin hilâfete getirilebileceğini söylemektedir²³³.

Şehrestânî, Ebû'l-Feth Muhammed ibn Abdülkerim (467, 479–548 / 1075, 1086–1153)

Eş’arî kelâm âlimi, fikrî akımlar mütehasısı, fıkıhta şâfiî. İbn Teymiye, onun Şiaya meylettiğini, hadîste behresi olmadığını söylüyor²³⁴.

Gerçekten de Şehrestânî, meşhûr eserinde, İmâmet mevzûundaki ihtilaflardan bahsederken, hâdiseyi yanlış nakletmekte, diğer bâzı âlimlerde de gördüğümüz gibi, Hz.Ebû Bekir’in, “İmâmlar Kureyştendir” hadîsini söyleyerek Ensâr’ı kararından döndürdüğünü ileri sürmektedir²³⁵.

Bir başka yerde, İmâmetin Kureyşliden başkasına câiz olmadığına Ümmetin icmâi vardır demektedir²³⁶.

Her iki görüşün de gerçeği aksettirmediği açıktır.

233 *Meâsir*, I, 38.

234 *Minhâcu's-Sunne*, III, 209, 214, 240, 242.

235 *Milel*, I, 16–17.

236 *Milel*, I, 227.

İbn Teymiyye, Ahmed ibn Abdulhalim (661-728 /1263-1328)

Devrinin belli başlı ilimlerinde mütebahhir ve üç yüz cildi bulduğu söylenen eserleriyle şöhret ve tesiri günümüze kadar devam etmiş olan bu Harrânlı Hanbelî müctehid, bilhassa Râfizilere karşı olan mücâdelesî dolayısıyla, eserlerinde, İslâmın fazilet-neseb münâsebetlerini şümüllü bir şekilde işlemek durumunda kalmıştır.

Devrinin Şeyhu'l-İslâmı sayılan bu büyük âlim, islâmî prensiplerin ve târihî hâdiselerin ışığında düşündüğü zaman, mevzûumuzla ilgili olarak, gâyet isâbetli ve muknâ açıklamalarda bulunduğu halde, hâfizasında mevcûd ve sahîh kabûl ettiği bazı hadislerin onu zorâkî beyanlara sürüklediği de vâkî olmaktadır. Bu keyfiyeti kendi ifâdeleriyle sunmaya çalışalım.

İbn Teymiyye, fazilette kavmiyetin rolünü hakkiyle değerlendirmektedir. “İslâm dîni, diyor, insânî imânî ve takvâsî ile faziletli kılar, ecdâdı ile değil. İster bunlar, Hz.Peygamberin Ehl-i Beytinden, Benû Hâşimden olsunlar. Allah cenneti, kendisine itâat eden için yaratmıştır, isterse bu kimse Habeşli bir köle olsun. Cehennemi de, kendisine isyân eden için yaratmıştır, isterse bu kimse Kureyşli bir şerîf olsun. . . (Burada âyet ve hadisler veriyor) . . . Müslümanların icmâna göre, kim imân ve takvâ cihetinden daha büyükse, bunlarda daha aşağıda olandan ef-daldır, isterse önceki, Habeşli bir siyâhî, ötekisi Alevî veyâ Abbâsî olsun. . . ”²³⁷.

“Ehl-i Sünnet insanı ancak kendi değeri ile faziletlendirir”²³⁸.

“Mücerred nesebde bir fazilet yoktur. . . Nitekim, birisinin babası veyâ oğlunun kâfir olması, Allah katında ona bir eksiklik getirmez. . . Mâlûmdur ki Sahâbe, babalarından daha faziletlidir, zîrâ babaları kâfir idi. . . Allah hiç kimseyi mücerred nesebi dolayısıyla övmüş değildir, sâdece imânî ve takvâsî ile övmüştür. . . ”²³⁹.

Muslim'in rivâyet ettiği: “Allah, İsmâil oğullarından Kinâne'yi seçti, Kinâne'den Kureyş'i seçti, Kureyş içinden Benû Hâşim'i, bunlardan da beni seçti” hadisini²⁴⁰, meselâ şöyle açıklayabiliyor: “Kureyşin cümlesinin, başkalarından faziletli olması, her Kureyşlinin Kureyşli olma-

237 *Fetâvâ*, IV, 297-8.

238 *Minhâcu's-Sunne*, II, 194, 201; IV, 201.

239 “ “ II, 194.

240 *Muslim*, 43. Fadâil, 1/s.1782.

yanılardan faziletli olmasını gerektirmez. Bilakis gayr-ı Arab ve sâir Arab müslümanlar içinde, Kureyşin ekserisinden daha faziletli olan vardır. İlk müslümanlar arasında Kureyşli olanlar sayılı idi. Ekserisi Mekke fethinde müslüman oldu, bunlara Tulekâ denir. Muhâcirlerin hepsi Kureyşli değildir. Ebû Mes'ûd el-Huzeli, İmrân ibn Husayn el-Huzâî, Mikdâd ibnu'l-Esved el-Kindî gibi. Bunlar ve diğer Bedirli, Hâşimilerin ekserisinden faziletlidir. Hâşimilerin ilk müslümanları, Hamza, Ali, Ca'fer ve Ubeyde ibnu'l-Hâris olarak, topu topu dört kişidir. Ehl-i Bedrin sayısı 313 idi. Bunlardan ancak üçü Hâşimîdir. Geri kalan (310) Bedirli, öbür Hâşimîlerden daha faziletlidir...²⁴¹.

Bununla beraber, İbn Teymiyye'nin Hz.Peygambere duyduğu engin hürmet, onun sülâlesini sâir müslümanlarla bir tutmaya mânîdir. Müslümanlar arasında faziletli sınıfların olamayacağını söyleyen, meselâ Kadı Bâkılânî (ö.403/1013) gibi kelâmcılar bu yüzden onun nazarında Şübhiyecidir, bid'at ehlidir²⁴². Mâdem ki Muslim'in hadisinde yazıyor, öyleyse: "Hâşimîler Kureyşin efdalidir, Kureyş, Arabların efdalidir, Arablar da âdemoğullarının efdalidir"²⁴³.

Artık âlimimiz yukarıda söylediklerini unutmuştur. Gayr-ı Kureşî bir Muhâcir müslümanı, Mekke fethinin Kureyşli Tulekâsından daha faziletli gören sanki kendisi değildir! "Şübhe yoktur ki, Âl-i Muhammedin Ümmet üzerine hakkı vardır, onlara bunda kimse ortak olamaz. Diğer Kureyş boylarından ziyâde sevgi ve hürmete müstehaktırlar..."²⁴⁴.

Ama nede olsa hakkı teslim âlimliğin şânındandır. Onun vicdânî dürüstlüğü yine hakikatı söyletecektir: "Biz her ne kadar umûmiyetle Arablar daha faziletlidir diyorsak da, Hz.Peygamber, Arabın Aceme takvâdan başka üstünlüğü yoktur... demiştir"²⁴⁵. "İnne Ekremekum... âyetinde buyurulduğu üzere, umûmî itibâr takvâyadır, -fe kullu men kâne etkâ, kâne efdal mutlak, kim daha müttakî ise, mutlak efdal olan odur"²⁴⁶.

İmâmet-Hilâfet mevzûunda İbn Teymiyye, sahih saydığı hadislere tâbi olarak Kureyşçi kalacaktır: "Şübhe yoktur ki, Kureyş mahsus şer'î hüküm sâbittir, o da, İmâmetin sâdece onlarda olacağıdır"²⁴⁷.

241 *Minhâcu's-Sunne*, IV, 66.

242 " " , II, 260.

243 " " , IV, 66.

244 " " , II, 259.

245 " " , IV, 201.

246 " " , II, 262.

247 " " , II, 260; Krş.IV, 14, 219.

Sadru's-Şeria, Ubeydullah ibn Mes'ûd el-Buhâri (ö.747/1346)

Cumhuriyet devrinin ilk Adliye Vekili, Hukuk âlimi Seyyid Bey'in (ö.1924): "Mezheb-i Hanefide 600 senedenberi onun ayarında bir âlim yetişmemiştir" dediği²⁴⁸ bu Türk âlimi, henüz basılmamış bulunan *Ta'dilu'l-Ulûm* isimli eserinde, Hilâfetin şartlarını saydıktan ve gerçek hilâfetin otuz senede devrini tamamladığını belirttikten sonra, Kureyşlilik şartıyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Ve sukîta mine's-Şerâiti mâ tuskituhu'd-Darûretu. Summe fî zemâninâ sukîta'l-Kuraşîyyetu eydan -zarûret varsa şart ortadan kalkar. Zamânımızda Kureyşlilik şartı da düşmüştür"²⁴⁹.

Kâdi İci, İdadu'd-Din Abdurrahman ibn Ahmed (680-756/1281-1355)

En mükemmel kelâm kitaplarından, 754/1353'te yazılmış *el-Mevâkıf*'in sâhibi, Şîrâz'lı Şâfiî kelâm ve usûl âlimi, neseb unsûrünü efdaliyyet ölçüsü olarak tammyanlardandır²⁵⁰.

İmâmette Kureyşlilik meselesini ihtilafî şartlar arasında sayıyor. Kendisi "İmâmlar Kureyş'tendir" hadîsine tâbîdir. Sahâbe'nin bu hadîs istikâmetinde hareket ettiğini, dolayısıyla bu şartın kat'ileştiğini ileri sürüyor. "Habeşli köle dahî olsa itâat edin" hadîsini delil gösteren muhâliflere cevâben, bu hadîsin, İmâm'ın tâyin ettiği emirlerle ilgili olduğu kanâatini taşıdığını söylüyor²⁵¹.

İci'nin metnini şerheden Seyyid Şerîf (Ali ibn Muhammed) Curcânî (ö.816/1413), Hz.Ebû Bekir'in Sakîfe günü Ensâr'a karşı mezkûr hadîs ile istidlâlde bulunduğunu zikrediyor ki, bunun gerçekte ilgisi olmadığını evvelce defeatle kaydetmiş bulunuyoruz.

İbn Haldûn'a geçmeden önce, Gırnata'lı bir büyük âlimin de, adı geçen hadîsi aynen Curcânî gibi anladığını hatırlatalım:

Şâtibi, Ebû İshâk, İbrâhim ibn Mûsâ (ö.790/1388)²⁵².

İbn Haldûn, Ebû Zeyd, Abdurrahmân ibn Muhammed (733-808/1334-1406)

Dünya ilim târihinde, Târih Felsefesi ve Sosyolojinin kurucularından sayılan, Kinde asıllı, Tunus'ta doğmuş, hükümdarlara müşâvir-

248 *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyyesi*, s.17.

249 *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye*, s.22.

250 *el-Akâidu'l-İdâdiyye*, 10.

251 *Mevâkıf*, II, 465-6.

252 *F'tisâm*, III, 270.

lik yapmış, Kâhiredede defalarca Mâlikî kadılığında bulunmuş ve orada ölmüş bu pek meşhur âlimin, kendi büyük târihine yazdığı bir cildlik “*Mukaddime*” de, mevzûumuza oldukça geniş yer ayırmış olduğunu görüyoruz. Her nekadar “İmâmlar Kureyştendir” hadîsini sahîh addediyorsa da, onu devrin şartlarına bağlamak yönünden diğer pek çok âlimden ayrılmaktadır. Bu bakımdan İbn Haldûn üzerinde daha genişçe durmak istiyoruz.

Âlime göre, reislik, Asabiyyet’e muhtacdır, onunla gerçekleşebilir. Bilindiği gibi, “asabe”, bir kimsenin oğulları ve baba tarafından akra-bâsıdır. “Asabiyyet” ise, asabe’ye, ister haklı ister haksız olsun, yardımcı olmak, arka çıkmaktır. İbn Haldûn’un bu kelimeye verdiği mânâ, neseb kuvveti, kabile desteğidir.

Ona göre ferdler, mensûb oldukları nesebin kuvvet ve kudretine göre şeref kazanırlar. Fakat şeref ve asâlet geçicidir, yok olmaya mahkûmdur. Ekseriyâ dört nesil sonra şeref diye birşey kalmaz²⁵³.

“Siyâset ve hükümdarlık, Allâhın ahkâmını kullar arasında tatbik etme işinde Allâha halife (vekil) olmak ve insanlara kefillik yapmak demektir.” Bu işi yapmaya ehil ve imkânı olan kimse Hilâfete lâyıktır²⁵⁴.

Arab asıllı âlimimiz Arabları, göçebe hayatları ve çevre şartları neticesi, devlet idâresine en yabancı millet olarak görüyor ve ancak İslâmiyet sâyesinde devlet olabildiklerini söylüyor²⁵⁵.

Evvelâ asabiyyete dayanarak kurulan devlet, müteâkiben sülâle saltanatı hâlini almış, hükümdarlara itâat keyfiyeti, dînî akîde mertebesine çıkmış, İmâmet meselesi, sanki imân esaslarındanmış gibi, Kelâm kitaplarının bir bölümünü teşkil etmiş, Mu’tasım devri ile birlikte (218–227/833–842) Arab asabiyyeti fesâda uğramıştır²⁵⁶.

İbn Haldun, müteâkib sahîfelerde Hilâfet veya İmâmet bahislerini geniş bir incelemeye tâbi tutuyor, imâm tâyini işini, Ehlu’l-akdi ve’l-hall denilen, ümmet içinde kararları müteber kimselerin seçmesine bırakıyor, ve İmâm’da aranacak vasıflar olarak: İlim, Adâlet, Ehliyet ve fizikî sağlamlığı saydıktan sonra, Kureyşlilik şartında ihtilâf edildiğini belirtiyor.

253 *Mukaddime*, 137.

254 “ , 143, Krş, 191, 203, 218.

255 “ , 151.

256 “ , 155.

Ensâr'ın Sa'd ibn Ubâde'ye bey'atten vazgeçmesini, mâlum hadisi duymalarına bağlıyor ki, bu görüşünde isâbetsizliği açıktır.

Kureyş'in asabiyyet ve kudretinin azaldığı asırlarda "hall u akd" kuvveti başkalarına geçtiği için, pekçok muhakkik âlimin Kureyşlilik şartında şübheye düştüğünü "Habeşli köle dahi olsa . . ." şeklindeki hadislerin zâhirî mânâlarına tâbi olarak bu şartı kaldırdıklarını söyleyerek, Bâkılânî'yi misal veriyor. Fakat, diyor, "Cumhûr (ekseriyet), bu şartta ısrar etmiş ve, Müslümanların işlerini görmekten âciz dahî olsa, Kureyşlinin İmâmctini sahih saymıştır"²⁵⁷.

Bu tesbitten sonra İbn Haldûn, Neseb şartının hikmetine geçiyor: niçin Kureyş nesebi aranmıştır, suâline cevab veriyor: Kureyş, Arablar arasında siyâsî istikrârı temin edecek en kudretli kabîle idi, onun için. Müslümanların işlerini görecek olan adamın arkası kuvvetli olmalı ki, hedefine ulaşabilsin. Şeriat sâhibi, ahkâmını, herhangi bir boy'a, bir asra, bir millete has kılmış değildir. İslâma dâvet işi umûmîdir (her müslümanın vazîfesidir, herkese açıktır). Halife, kulların işlerini görmekle vazifelidir ve bir işe de ancak ona kudreti olan getirilir . . .²⁵⁸.

İbn Haldun'un demek istediği husus, Kureyşliler, şâyed hilâfetin gerektirdiği kudreti kaybetmiş iseler, Hilâfette Kureyşlilik şartının da kalkacağıdır.

Hilâfetin Kureyşliliği meselesinde görüşlerini naklettiğimiz âlimlerin sayısını çoğaltmak mümkün ise de, henüz yazma halde bulunan binlerce kıymetli eseri inceleme imkansızlığı göz önüne alınacak olursa, pek çok meselede olduğu gibi, bu sâhada da, İslâm fikir tarihini tam aksettirme iddiâsının yetersizliğini kabul etmek gerekecektir. Buna rağmen, bu raya kadar misal olarak verdiğimiz görüşlerin bir değerlendirmesini yapacak olursak, görüyoruz ki, ilimde şöhret yapmış âlimler arasında pek mühim bir târihî hâdiseyi yanlış anlamış olanlar az değildir. İnsanı Kur'ânî prensiplerle gâyet isâbetli değerlendiren meselâ Mâturidî ve İbn Teymiyye gibi büyük isimleri bu meselede bocalatan husus, herhalde, "İmâmlar Kureyştendir" hadîsinin ilk hilâfet seçiminde bahis konusu edilmemiş olduğunu tahkîke zaman bulamamış, buna lüzum da görmemiş olmalarıdır.

257 " , 194 (İmâmlar Kureyştendir, hadîsi). Bk. not: 221.

258 " , 195-196.

Diger taraftan, bu hadîsi devrin şartları içinde mütâlaa eden âlimler, Kureyş Kabilesini, Hilâfetin hedefini gerçekleştirmekte, ilk devirlerde vücûduna ihtiyac duyulmuş bir unsur olarak görmüşlerdir.

HADİS EDEBİYATINDA KUREYŞ

İslâmın ilk asırlar siyâset sahnesinde Kureyş'in gösterdiği manzarayı çizmeye çalıştığımız sahifelerde, iki kelimelik bir hadisin dahî, nice büyük âlimi bâtil bir dâvâyı müdâfaa zorunda bırakmış olduğunu görmüş bulunuyoruz. Bu bölümde, Kureyşin siyâsî hâkimiyetini perçinlemeye mâtuf kasıtlı rivâyetler üzerinde duracağız.

Elde edebildiğimiz eserlerde bu çeşidden pekçok rivâyet bulunmaktadır. Bunların zâtî değerleri hakkında, yâni gerçekten Hz.Peygamber tarafından söylenmiş olup olmadıkları hakkında muhakkak ki çeşidli görüşler söylenmiştir, ve de söylenebilir. Nevar ki, klasik hadis tenkîdi usullerinin hakîkatı tesbitte mutlak netice veremiyor olması, bu çeşid hadisler hakkında verilecek hükümleri nisbîliğe mahkûm etmektedir. Biz, incelememizin başlarında tesbit edebildiğimiz ölçülere göre davranmak, anlayabildiğimiz kadariyle Kur'ânî zihniyetin ışığında rivâyetlere değer biçmek durumundayız. Bu bakımdan, meselâ râvî tedkiklerine girişmeyecek, sâdece rivâyetlerin kaynaklarına işâret etmekle yetineceğiz. Zaman zaman, rivâyetlerin tefsîri sadedinde kendi kanâatlerimizi de ekleyeceğiz.

Kur'ânî zihniyetin ışığında, diyoruz, çünkü bu zihniyetin kaynağı elimizdedir ve onu en iyi anlamış ve tatbik etmiş kimse olan Hz.Peygamber'in ondan ayrı düşünmüş olması da mümkün değildir. Hz. Peygamberden mervî hadislerin Kur'ân-ı Kerîme ibrâ ettirilmesi diyebileceğimiz bu tenkid usûlü, yeni bir şey olmayıp, tatbik târihi bakımından Sahâbe devrine kadar iner. Meselâ Peygamberin hanımı Hz.Âişe, bâzı Sahâbe tarafından yanlış anlaşılmış bir hadîsi düzeltiyorken, böyle meselelerde Kur'ân-ı Kerîmin yeterli delil olduğunu beyân etmişlerdir²⁵⁹.

Hadis tenkîdinde Kur'ânın hakemliğine başvurma yolu, İslâm âlimlerince benimsenmiş bir keyfiyettir. Husûsiyle ilk iki asırda, İslâm tefekkür dünyâsını meşgul eden siyâsî, fikrî v.s. her türlü meselenin Hz.Peygambere çözdürtülmek istenmesi, ortalığı sayısız rivâyetlerin kaplama-

259 "Hazreti Aişenin Hadis Tenkidçiliği" isimli makâlemize bakınız, İFD, c.XIX,s. 62-63.

sına sebep olmuştu. Bunların tahkiki usullerinden en tesirlisi, şübhesiz onları, tahrifsiz kalmış bir kaynağın, yâni Kur'ân-ı Kerimin süzgecinden geçirmek idi. Nitekim, II/VIII.asrın ilim muhitlerince mâlum bir rivâyette bu çâre, Hz.Peygambere şöyle ifâde ettirilmiş bulunmaktadır:

“Benden mervi hadisleri Allâhın Kitâbına arzedin. Ona uygun ise, ben söylemişimdir. Ona aykırı ise, ben söylememişimdir (atabilirsiniz)”²⁶⁰.

Basra'lı Münckkid hadis İmâmı Abdurrahmân ibn Mehdî (135-198/752-814), bu hadisi Zındıklar ve Hâricilerin çıkardığını söylediği gibi²⁶¹, İmâm Şâfiî de (150-204/767-820) onu makbul saymamaktadır²⁶². Kezâ Bağdâdli meşhûr Hadisçi Yahyâ ibn Maîn (158-233/775-848), aynı mânâda bir rivâyeti, Zındıkların uydurması olarak değerlendirmektedir²⁶³.

Ehl-i Sünnet akâidine aykırı düşünen islâm mütefekkirlerinin kasdedildiği bu Zındıkların, böyle bir ölçüye sarılışları, muhakkak ki, kendi düşüncelerine aykırı buldukları hadisleri saf dışı edebilme arzûsundan gelmektedir. Bu ibârenin Peygamber sözü olmadığı muhakkak ise de, prensip olarak doğruluğunda şübhe yoktur. Nitekim Ehl-i Sünnet âlimleri de, aynı usûle başvurarak, Kur'ân-ı Kerime aykırı buldukları hadisleri gayr-ı Sahih sayabilmektedirler. Meselâ, 9.Tevbe, 84 âyetiyle ilgili Buhâri hadisini²⁶⁴, Bâkîlânî (ö.403/1013), İmâmul Haremeyn (ö.478/1085) ve Gazâlî (ö.505/1111) gibi büyük isimler cerhetmişlerdir²⁶⁵. Meselâ İbn Teymiyye (ö.728/1328), Muslim'in²⁶⁶ ve Ahmed ibn Hanbel'in²⁶⁷ rivâyet ettikleri bir hadîsi, İbn Maîn, İbn Mehdî ve Buhâri gibi en büyük muhaddislerin sahih saymadıklarını nakletmekte, bu hadîsin yanlışlığına Kur'ân-ı Kerimi delil göstermektedir²⁶⁸.

Zındıkların uydurması olan mezkûr hadîse itibâr etmiş büyük Usûlcüler de eksik değildir. Hanefî Cessâs (305-370/917-981), bu hadîse da-

260 *Risâle*, r.617.

261 *Câmiu Beyâni'l-İlm*, II, 233.

262 *Risâle*, r.618.

263 *İbnu'l-Cevzi*, I, 258. Taberânî (ö.360/971) ve Bezzâr'da (ö.292/905) mevcûd olduğu söylenen bu rivâyet için bk. *Zevâid*, I, 150, 170; *İhkâm*, II, 76-82; *Kifâye*, 430, *Sağâni*, 11; *Fette-nî*, 28; *Lisânu'l-Mizân*, I, 455; *Leâli*, I, 213, *İrşâdu'l-Fuhûl*, I, 33; *Mizânu'l-İtidâl*, I, 263; *Keşfu'l-Hafâ*, r.220.

264 *Buhâri*, 65.Tefsir/V, 207.

265 *Askalânî*, VIII, 238; *Aynî*, VIII, 651.

266 *Muslim*, 50.Sıfatu'l-Munâfikin, 1/r.2789.

267 *Musned*, II, 327.

268 *el-Cevâbu's-Sahih*, I, 392.

yanarak, Kur'ân-ı Kerîme aykırı âhâd haberlerin reddedilebileceğini söylüyor²⁶⁹. Kezâ Fahrüddîn Râzî'ye (ö.606/1209) göre, Kitâb'a muvâfık olmayan hadis reddedildiği zaman Kıyâs evlâ olmaktadır²⁷⁰.

Emsâli çoğaltılabilecek olan bu anlayış çerçevesinde kalarak değerlendirecek olduğumuz aşağıdaki rivâyetleri, mümkün mertebe bir sınıflama içinde takdim etmeye çalışacağız.

KUREYŞ'İN İNSANLIK ALEMİNDEKİ YERİ

Kur'ân-ı Kerîmde, peygamber seçiminin kabîle vâkıasiyle ilgisi olmadığını, peygamber olacak şahsın ferd olarak bahis konusu edildiğini görmüştük (s. 16). Kitâbullâhın bu görüşü, kabileciler için tabîatiyle doyurucu değildi. İlâhî tercihe nâil olmuş bir zâtî yetiştirmiş olanların bu şereften hisseleri olmayacak mı idi? Hz.Peygambere organik bağı bulunan kavim, kabîle ve âilelerin bu ilâhî tercihe dâhil edilmeleri gerekiyordu. Kur'ân-ı Kerîm bu ihtiyacı karşılamıyorsa, peygamberî rivâyetlerle eksik doldurulabilirdi. İşte: **"Allah Adem oğulları içinden Arabları seçti"** diye başlayan rivâyetler, bu ihtiyâc içinde vücud bulmuştur. Bunlarda sırasıyla Kinâne (Mudar), Kureyş ve Benû Hâşim, ilâhî tercihe mazhar kimseler olarak gösterilmektedir. **"Ben seçkinlerden seçkinlere (devam eden şeceredenim. Kim Arabları severse, Onları, bana olan sevgisi dolayısıyla sever. Kim Arablara kin besliyorsa, bana kin beslediği için onlara böyle davranıyordur"**²⁷¹ ibâresi, şahsî faziletlerini yitirip, Peygamberi kalkan olarak kullanmaktan başka tutunacak dalları kalmamış kimselerin mahsûlü olsa gerektir.

Şeref tevzîi ile ilgili rivâyetlerin Benû Hâşim'le bitiyor olması, şüb-besiz diğer Kureyş kollarını rahatsız edecekti. İnhisâra mâni olmak için, "yakınlara sevgi"den bahseden 42.Şûrâ, 23.âyetin tefsirine sarıldı. Bu âyetin nüzûlünde henüz doğmamış olması gereken İbn Abbâs'tan (ö.69? /688) şu birleştirici görüş nakledilmiştir: **"Resûlullah Kureyş içinde orta nesebdir. Kureyş kollarından herbiri onu doğurmuş olmakta eşittir"**²⁷² Artık Hâşimî olsun, Emevî veya Abbâsî olsun, hiçbir Kureyşlinin Peygambere yalnız başına sâhiblik iddiâsına yer yoktur. Tek değer Kureyşliliğidir.

269 *Cessâs*, III, 28-29.

270 *Mefâtih*, III, 361.

271 *Ibn Sa'd*, I, 20-21/1-2; *Muslim*, 43. Fadâil, I, r.1782; *Beyhakî*, VII, 134; *Mustedrek*, IV, 73, 86.

272 *Ibn Sa'd*, I, 24/4.

İlk devirlerin Basra Tâbiî âlimlerinden Katâde ibn Diâme'ye (61-117 /680-735) ulaşan bir hadiste, Kureyşin hepsi, ilâhî tercihin tecellîgâhı kılınmaktadır: "Allah bir Peygamber göndermek istediğinde, yeryüzünde en hayırlı kabile hangisidir, onu araştırır. Bu kabilenin de en hayırlı adanını (peygamber olarak) gönderir"²⁷³.

İlâhî ve peygamberî yollardan kendisini bu derece yükseltmiş bulunan Kureyşlilik rûhu, öyle görünüyor ki, İslâmiyetle en evvel temâsa geçmiş gayr-ı Arab milletlerden İranlılar arasında, bir çeşid kıskançlık ve hased duyguları uyandırmış, ve bu durum onları, analarından Kureyşli doğamamış olmanın sebebiyyet verdiği zararları izâle etmeye sevk etmiştir. Bunun için ortada iki yol vardı: seçkinlikte onlara ortak olmak veya, millî fedâkârlıkta bulunarak, İslâm olana Kureyşlilik berâtı vermek. Zîrâ üçüncü ihtimâl olarak, Kureyşliyi İranlı yapmak pek mümkün değildi. Bu gâyenin hizmetine konulmuş hadislerden birer örnek verelim:

"Allahın, mahlûkâtı arasından seçtiği iki zümre vardır: Arablardan Kureyş, gayr-ı Arablardan da Farslar"²⁷⁴.

Kureyş içinde erime taraftarlarının dayanağı da şu hadistir: "Fâris-ten islâm olan kimse Kureyşlidir"²⁷⁵.

Aşağıdaki gerçek hadîsin kimlere değer verdiğini takdîr edenler için, tabiatıyla bu çeşidden rivayetlerin sâhiblerini tahmin etmek zor bir iş değildir:

"En hayırlıların, ahlâkı en güzel olanlarıdır"²⁷⁶.

SIYÂSETTE KUREYŞ

Kureyş mutlak başkandır. Allah bu kabileyi insanları idâre etsin diye yaratmıştır. Mü'minlerine mü'min Kureyşli, kâfir ve fâcirine de aynı vasıfta Kureyşli her zaman hazırdır. Yâni reziller de Kureyşten başkanı bulabileceklerdir²⁷⁷. Bu açık bono, kıyâmet gününe kadar geçerlidir:

273 *İbn Sa'd*, I, 25/5.

274 *Muberrid*, 463; *Usud*, III, 234; *İsâbe*, r.4676; *Fetenî*, 112-3.

275 İbnü'n-Neccâr'dan (ö.643/1245), *el-Fethu'l-Kebîr*, III, 160.

276 *Buhârî*, 78.Edeb, 39/VII, 82.

277 *Ma'mer*, XI, 55, r.19894, 5; r.58, r.19903; *Humeydi*, r.1044; *Minha*, r.2600; *Nuaym*, 60 B, r.1251; *Emvâl*, 760, r.1830; *Buhârî*, 61. Menâkıb, 1/IV, 154; *Muslim*, 33.İmâre, 1, r.1818.

“Kureyş, hayırda ve şerde, kıyâmete kadar insanların vâlileridir”²⁷⁸. “İnsan neslinden iki kişi de kalsa, reislik Kureyştedir”²⁷⁹.

Şerli bir Kureyşlinin idâresinden ölecek kurtulabileceğimizi de sanmamalıyız. Kureyşli öteki dünyâda da baştadır: **“Kıyâmet günü Kureyş insanların önündedir”²⁸⁰.**

Kureyş cemiyette istikrar unsurudur. İnsanlar ayakta durabiliyorlarsa, onların sâyesindedir: **“İnsanların omurgası Kureyştir, insan omurgasız yürüyebilir mi?”²⁸¹.**

Yeryüzünde ihtilaflardan, kargaşalıktan uzak bir âsâyiş isteniyorsa, Kureyşe dost ve itâatkâr olmak gerekir: **“Yeryüzündekilerin birbirine düşmesinden emin olabilmeleri Kureyşe Muvâlât göstermek, onları veli bilmek ile mümkündür. Kureyş Ehlullahdır, Allah adamlarıdır. Onlara muhâlefet etmeye kalkışacak herhangi bir Arab kabilesi, Şeytan fırkası olduğunu bilsin”²⁸².**

Herhalde Kureyşli siyâsî, şeytân yârânı olmanın pek göze alınmayacağı düşünmüş olmalıdır!

AKIL ve İLİMDE KUREYŞ

Riyâset makâmında dâimâ bu kabîlenin oturacak olmasının haklı sebepleri vardır: **“Bir Kureyşli, sâir adamların ikisi kuvvetindedir”²⁸³. Bu meziyetin fizikî sâhada kaldığı sanılması, “Kureyşli bir adamın akli, başkalarından iki adamın akhna denktir”²⁸⁴.**

İşte bu sönmez değerler sebebiyledir ki, Kureyş başta bulunmalı, onlardan gerektiği şekilde istifâde etmeye bakmalıdır: **“Ey insanlar, Kureyşin önüne geçeyim demeyin, helâk olursunuz. Onların gerisinde de kalmayın, yolunuzu kaybedersiniz. Onlara öğretmeye kalkmayın, onlar-**

278 *Musned*, IV, 203; *Tirmizî*, 34.Fiten, 49/r.2227. (Bk. 191. not)

279 *Minha*, r.2599; *Musned*, VII, 35; *Nuaym*, 55 A/r.1165; *Buhârî*, 61.Menâkıb, 2/IV, 155; 93.Ahkâm, 2/VIII, 105; *Mustim*, 33.İmâre, r.1820. “Yirmi” rivâyeti için bk.*Mizânü'l-İtidâl*, I, 29.

280 İbn Adıyy'den (ö.365/975) *el-Fethu'l-Kebîr*, II, 299.

281 *Ma'mer*, XI, 55, r.19896; *Zevâid*, X, 28.Krş.*Musned*, VI, 74.

282 *Mustedrek*, IV, 75.Krş.*Hilye*, IX, 65; *Mizânü'l-İtidâl*, I, 663.

283 *Musned*, IV, 81, 83; *Beyhakî* I, 385, 6.Krş.*Zevâid*, I, 178; X, 26; *Menâkıb* I, 22, 50; *Asâr*, IV, 203.

284 *Menâkıb*, I, 28.

dan öğrenin, çünkü onlar sizden âlimdir. Kureyş şımarıp azmayacak olsaydı, onlara, Allah katında sâhib oldukları (makamı) haber verirdim”²⁸⁵.

Bu akıl ve bu ilim oldukça, tabii ki Kureyş, sâdece siyâsette değil, ilim dünyâsında da en büyük olmak durumundadır: “Kureyşli bir âlimin ilmi, yeryüzünü kuşatacaktır”²⁸⁶. İlim sevenler, hiç olmazsa ona hürmeten, edeblerini takınmalıdırlar: “Kureyş’e sövmeyiniz, çünkü onun âlimi, yeryüzünü ilimle dolduracaktır”²⁸⁷.

*

Kureyşin idâre imtiyâzı içinde hadisler çıkarılmış olması, nasıl, bu sâhada onlara ortaklar çıkmış olmasına bir cevap ise, onların ilmi üstünlüğünü hadislere müdâfaa ettirme endişesinin duyulması da, kezâ, İslâm ilim meclislerinde hâkimiyetin pek erkenden yabancı menşeli müslüman âlimlere geçmiş olması ile ilgilidir²⁸⁸. Mesele, ilim iktidârını ilimle yenmekte aciz göstermiş olanların, Hz.Peygamberi kendilerine sığınak yapmaya kalkışmaları hâdisesidir.

Tâbiî tabakasının en meşhûr âlimlerinden, Medîneli muhaddis İbn Şihâb Zuhri (50?-124?/670-742), ki kendisi Kureyşlidir, Halife Abdulmelik’in (Hilâfeti: 65-86/685-705) huzûruna girdiğinde, soru üzerine, Mekte, Yemen, Mısır, Sûriye, Cezîre, Horasân ve Basra’da ilim otoritelerinin hep Mevâli’den olduğunu, sâdece Kûfe’de Arab asıllı bir âlimin bulunduğunu, isimler vererek söylediği zaman, Emevî Halifesi: “Vallâhi bu gidişle Mevâli Arabları idâre edecek, minberlerde hutbeler onların adına okunacak, Arablar da onları aşağıdan dinleyecek” şeklinde, istikbâli takdirden kendini alamamıştır. İmâm Zuhri’nin verdiği cevap, tabiiyle islâmî kültürünün ifâdesi olmuştur: “Ey Mü’minlerin Emîri, bu keyfiyet Allahın ve dîninin emridir. Kim o dîne sâhib çıkarsa, o baş olur, kim onu kaybederse, düşer”²⁸⁹. Gerçekten de aşağıdaki muhâvere, Medîne âliminden daha üstününün bulunamayacağını bildiren rivâyete²⁹⁰ acı bir târihi cevap olmak üzere, işbu takdîri tasdik etmektedir:

285 *Menâkib*, I, 23; *Krş.Umm*, I, 143.

286 *Menâkib*, I, 25. Bu hadisten kasdedilenin İmâm Şâfiî olduğu hakkında bk. *a.e.*, 29-30. *Krş.Dibâc*, II, 159-160; *Makâsıd*, 281-2; *Tevâli*, 46-47.

287 *Minha*, r.2706; *Menâkib*, I, 26, 27.

288 *Bk.Mukaddime*, 543.

289 *Ma’rife*, 245-6; *İbnu’s-Salâh*, 360-2.

290 *Musned*, II, 299; *Tirmizî*, 42.İlm, 18/V, 47; *Takdime*, 11-12; *Mustedrek*, I, 91; *Târihu Bağdâd*, V, 306-7; VI, 377; XIII, 17; *Medârik*, I, 68-9; *Demîri*, II, 284.

Medîne fakihlerinden birisi, mâzisiyle teselli bulmak durumuna düşmüş olacak ki: "ilim bizden çıktı" diyerek gururlanmak istemiştir. İmâm Ebû Hanîfenin muâsırı Kûfe kadısı İbn Şubrume'nin (72-144/691-761) kahredici cevabını dinleyelim: "Öyle oldu ama, bir daha da size dönmedi"²⁹¹.

İlimde olsun arkada kalmayı hazmedemeyen Kureyşlilik gurûrunun tasfiyesi yolunda, bizzat Kureyşin ileri gelen âlimleri de gayret göstermişlerdir. Bu mesâînin geçtiği seneler göz önüne alınacak olursa, Kureyşlinin Câhiliyye gurûrunun ne derece köklü olduğu kolayca anlaşılır.

Ebû'l-Âliye Rufey' ibn Mihrân (ö.93?/712), Mevâliden, Basrah büyük Tâbü âlimlerindendir. Câhiliyye devrine yetiştiği, Hz.Peygamberin vefâtından iki sene sonra islam olduğu zikredilir²⁹². Şöyle anlatıyor: "İbn Abbâs'a (ö.69?/688) giderdim. Etrafında Kureyşliler olduğu halde sedirinde iken benim elimden tutar yanına oturturdu. Kureyşliler de göz kaş işâretiyle beni bu hareketimle ayıblamaya kalkarlardı. İbn Abbâs onların bu davranışlarıyla ne demek istediklerini anladı ve şöyle dedi: İlim işte böyledir, şerefliğin şerefini artırır ve memlûk'u da taht üzerine oturtur"²⁹³.

Hz.Hüseyin'in oğlu Zeynu'l-Âbidîn Ali (38-94/658-713), Kerbelâda (sene: 61/680) babası ile birlikte bulunmuş fakat hasta olduğu için katledilmekten kurtulmuştur. Yezîd, geri kalan Hüseyin âilesiyle birlikte onu Medîneye gönderdi. Siyâsetten uzak kalarak kendini ilme verdi. Mervân ve oğlu Abdulmelik'in Ehl-i Beytten en sevdikleri kimse oldu.

Hişâm ibn Urve'nin (61-146?/680-763) anlattığına göre, Ali, Mekte'ye gidişinde, Hz.Ömer'in mevlâsı Eslem (ö.70?/690) ile meclis kurardı. Bu zâtı Hz.Ömer, ilk Halife tarafından vazîfelendirildiği 11/633 senesi Haccında satın almıştı. Tâbiûn tabakasının ileri gelenlerinden sayılmaktadır²⁹⁴. Böyle bir köle âlimden Ali gibi bir Kureyşlinin ilim alış verişinde bulunması, Câhiliyye kafalı bir Kureyşlinin kafasını atırabilmektedir. Ona: "Kureyşi bırakıp Benû Adiyî'nin bir kölesiyle mi meclis kuruyorsun?" der. Ali'nin cevabı şu olmuştur: "İnsan, istifâde edeceği yere oturur"²⁹⁵.

291 *Beyân*, I, 337.

292 *Tehzib*, III, 284-6.

293 *Fakih*, I, 31.

294 *Tehzib*, I, 266.

295 *İbn Sa'd*, V, 216/160.

KUREYŞE İTÂATİN HUDÛDU

Siyâsî ve ilmî sâhada Kureyşin peşinden ve sözünden ayrılmamayı temin eden peygamberî emirlerin bir kısmı, gördüğümüz üzere, mutlak mânâda idi, her hâl ü kârda geçerli idi. Kureyşe bu mutlak otoriteyi tanıyanların yanı sıra, biraz fikrî celâdet gösterebilenler çıkmakta, itâat keyfiyetini mühim bir kayda bağlamaktadırlar. Kureyş başta kalacaktır, ama, dinî tatbik ettikleri müddetçe: “**Bu (başkanlık) işi Kureyştedir. Onlar dinî yerine getirdikleri müddetçe, şâyet biri çıkar da onlara düşmanlığa kalkarsa Allah onu yüzü koyun yere çarpar**”²⁹⁶.

Kureyş itâat bekliyorsa Allâha isyân etmemek durumundadır: “**Ey Kureyşliler, siz bu Emirliğin ehli kişilersiniz, yeter ki Allaha isyân etmeyin. Eğer Ona isyân ederseniz, sizi, kabuğu soyulmuş şu ağaç dalına çevirecek kimseyi başımıza musallat eder**”²⁹⁷.

Bid’atler çıkarmamak da bu cümledendir: “**Bu (başkanlık) dâimâ sizdedir ve onun vâhileri de sizsiniz, bir takım mârifetler çıkarmadığımız müddetçe**”²⁹⁸.

KÖTÜ KUREYŞLİ KARŞISINDA TAKINILACAK TAVIR

Müslümanların Kureyşe karşı vazîfesi, ilâhî takdire boyun hûkûp oturmaktır. Onlar münâsebetsiz bir iş dahî yapsalar, sinirlenmeye, bağirmaya, hele hele sövmeye hiç cevaz yoktur: “**Kureyş’e sövmeyiniz...**”²⁹⁹ emriyle önlenmek istenen durum, Kureyşin küçümsenmesidir. Bu durum baştaakinin siyâsî otoritesini zayıflatacağı içindir ki, böylelerini ilâhî mukâbele ile yola getirmek lüzûmu duyulmuştur: “**Kim Kureyş’i küçültmeye, ona hakaret etmeye kalkarsa, Allah da ona aynı şeyi yapar**”³⁰⁰. Bu netice karşısında akıllı insan Kureyşe kin dahî besleyebilir mi? Uhud, da şehid olan Sakifli bir Sahâbi bu densizliği yüzünden, değerini sifra indirmemişmidir? İşte onun hak-

296 *Buhârî*, 93. Ahkâm, 2/VIII, 105; 61. Menâkıb, 2/IV, 155; *Minha*, r.2601; *Musned*, IV, 94.

297 *Musned*, I, 458, r.4380; *Krş. Ma’mer*, XI, 58, r.19903; *Umm*, I, 143.

298 *Minha*, r.2598.

299 277. nota ilâveten bk. *Hilye*, VI, 295; IX, 65; *İsfahân*, II, 361; *Mizânü'l-İtidâl*, IV, 256; *Lisânü'l-Mizân*, VI, 160; *Tevâlî*, 46.

300 *Musned*, I, 171, 182, 3; III, 173; *Ma’rife*, 198; *Umm*, I, 143; *Menâkıb*, I, 61; *Mustedrek*, IV, 74; *Zevâid*, X, 27.

kında Peygambere söylenen lânet: “Allahın rahmetine ulaşmasın, çünkü Kureyşe buğz beslerdi!”³⁰¹.

Yukarıda, Kureyşli idâreciye gösterilecek itâatın bâzı kayıtlara bağlandığını görmüştük. İşbu şartları yerine getirmedikleri zaman, onlara nasıl davranılması gerektiği noktasında yolumuzu aydınlatacak irşadlar vardır:

a) Evvelâ bize düşen vazîfe, heterin beteri vardır deyip sabretmektir, ehven-i şerri tercihtir: “Kureyşin şerlileri, diğer şerlilerden hayırlıdır”³⁰². Zaman olur, illallah dedirten Kureyşli idârecilerle karşılaşabiliriz. Bu ahvalde yapılacak şey, fi’li müdâhaleye başvurmaksızın, kötülüğe şahsen bulaşmamaya çalışmak, onların işlerini tekrarlamamak, hocanın dediğini tutup yolundan gitmemektir: “. . . Size, Kureyşin sözüne kulak vermenizi fakat fiillerini yapmamanızı tavsiye ederim”, “Kureyşin sözünü tutunuz, fiilini bırakınız”³⁰³.

Kureyşlinin yaptıklarını kabul edilebilir bulmayan, fakat baştan atılmalarına da henüz rıza göstermiyen çevrelerin bulabildikleri reçetedir bu.

b) “Size dürüst davrandıkları müddetçe Kureyşe dürüst olunuz”³⁰⁴ emrini tek taraflı bozanlara karşı temizlik harekâtına girişmektir: “. . . Hak’dan ayrıldıkları takdirde, kılıçlarımızı kuşanın, evlerini başlarına göçürün”³⁰⁵.

c) Bunları yapmaya güç bulunamıyorsa, tarlanıza çekilmek kalır: “. . . Eğer bir şey yapmak elinizden gelmiyorsa, hakir çiftçiler olun, yetiştirdiğinizi yeyin oturun”³⁰⁶.

Misâl mâhiyetinde kaydettiğimiz bu rivâyetler, ilk asır Emevî iktidârının ictimâî ve siyâsî bünyesini aksettiren aynalar hükmündedir. Böyle bir idâreye karşı gösterilmiş davranışların târih kitaplarındaki tafsilâtı da, zikrettiğimiz rivâyetler istikâmetindedir.

301 *Ma’mer*, XI, 58, r.19904; *Lisânu’l-Mizân*, VI, 202; *Zevâid*, X, 27. Krş. *İbnu’l-Cevzi* II, 42.

302 *Ummi*, I, 143; *el-fethu’l-Kebîr*, II, 176.

303 *İbn Sa’d*, VI, 28/18; *Musned*, IV, 260. Krş. *Nuaym*, 57 B/r.1204; 60 B/r.1251; *Asâr*, IV, 205; *İel-Ebû Hâtîm*, II, 362; *İsfahân*, I, 140; *Zevâid*, VII, 277.

304 *Musned*, V, 277.

305 İbn Adiy’den naklen *Mizânu’l-İtidâl*, II, 272; *İsfahan*, I, 124.

306 *İsfahân*, I, 124.

KUREYŞİN İSTİKBÂLİ

Kureyş'e, dünyânın yaşına eş saltanat bağışlayanların yanı sıra, pek çok bîtaraf müslümanı hayal sukûtuna uğratacak hâdiseler, ne yazık ki pek gecikmemiş, daha İslâm Peygamberinin vefâtından yirmi beş sene geçmeden, üçüncü İslâm halifesini, abdestinde namazında adamlar katletmişler, akabinde, bâzı Aşerei Mübeşşere'nin iştirak ettiği müslüman orduları, birbirlerini öldürecekleri yollara düşmüşlerdi. Bu düşman kardeşlerin başkanları ise, Kureyşin en gözde zâtları idi.

Herkes akıl dağıttığı söylenen, her sözünden kerâmet umulan, her mecliste baş köşeyi alan Kureyşlinin, içine düştüğü bu fecî durum, onları mutlak başkanlar olarak görmüş müslümanları dahî, ümitsizlik ve nefret havasına hürümüş, ve bu çevrelerde, Kureyşin artık yok olmakta olduğu kanâati yerleşmeye başlamıştır. Hadis şeklindeki şu ibâreleri, bu hâlet-i rûhiyenin akisleri olarak görebiliriz: **"Bu Emirlik, vaktiyle Humyerilerde idi. Allah onu bunlardan aldı, Kureyş'e verdi. Neticede tekrar onlara dönecektir"**³⁰⁷.

Kureyşin mârûz kalacağı netîce sâdece iktidar değişikliği değildir. Bu gidiş, onları, yok olacaklar kervânının başkanlığına getirecek gibidir:

"Arab kabilelerinin en evvel ortadan kalkacak olanı Kureyştir. Olabilir ki, bir kadın yolda bir ayakkabıya rastlar da: hu her halde bir Kureyşlinin ayakkabısı olmalı, der"³⁰⁸.

Kureyş ayakkabısının burada işi ne? diyecek olanlara, aşağıdaki rivâyet azçok aydınlatıcı olacaktır: **"Öyle devirler gelecektir ki, insan, Kureyşlinin ayakkabısını bulacak, onu alıp öpecek ve ağlayacak, sonra da şöyle diyecektir: Bir vakitler bu ayakkabı bir Kureyşlinin idi"**³⁰⁹.

Muhtemelen bu rivâyet, bütün belâları Kureyşten bilen ve kurtuluşu onun baştan gitmesine bağlayan kimselerin haklı olmadıklarını göstermiye mâtuftur. Gelenin gideni aratacağı bir devri önceden takdir eden bir kimseye bunları söylemek bir vicdân borcudur. Birinci asrın zavallı,

307 *Musned*, IV, 91. Hadisin sonunu teşkil eden: "... ve seyeüdu ileyhim" ibâresi, metinde, harfleri ayrı ayrı yazılmış haldedir. Ahmed ibn Hanbel'in oğlu, babasının kitâbında böyle olduğunu ve kendilerine bu şekilde rivâyet ettiğini söylüyor. Anlaşıldığına göre, muhterem İmâm, Hilâfetin Kureyşten çıkmasına kalben rızâ göstermemektedir.

308 *Musned*, II, 336; *Dimeşk*, I, 371.

309 *Mizânu'l-İtidâl*, IV, 223; *Lisânu'l-Mizân*, VI, 131. Buna benzer ve uydurma sayılan bir rivâyet için bk. *İstiâb*, II, 694; *Usud*, III, 503; *İsâbe*, III, 392.

çilekeş müslümanı, Kureyşin ayakkabısına dahî kurtarıcı göziyle bakılacak devirler yaşamış olmalıdır.

KUREYŞİ KİM MAHVEDECEK ?

İbn Abbâs'ın Basra vâliliği sırasında (36-40/656-660), bir Bedevînin Hz.Peygamberden duyduğunu söylediği haberde, bu sorunun cevabı dâhilde gösterilmektedir: **"Kureyş hakkında korkum ancak kendilerindedir . . ."**³¹⁰.

Bu umûmî hükmü müşahhaslaştıran rivâyetlerde, Kureyşi felâkete sürükleyenleri, Emevîlerin çocuk yaştaki Mervânî halifeleri olarak görürüz: **"Ümmetimin helâki, Kureyşe mensub bir takım sefih çorçocuğun elleriyedir"**³¹¹.

Bâzı şârihler, bu meş'ûm Kureyşli yeni yetişmelerin "Emîr" oldukları halde Ümmeti yok edecekleri târihin başlangıcını, Yezid'in iktidâra geldiği 60/680 senesini gösterirler³¹².

Ümmetin felâketçileri olarak Mervânîlerin gösterildiği bir rivâyette Hz.Peygamber'in: **"İnsanları Kureyşten bu Hayy helâk edecekler"** dediği, ne yapılmasını emrettiği sorulunca da: **"Onlardan uzak durulması"** tavsiyesinde bulunduğu mervîdir³¹³.

Daha açık konuşan rivâyetlerde Hz.Peygambere, mezkûr halifelerin isimleri de verdirtilmektedir. II./VIII.asır sonlarının bir fiten kitabında,

310 *Musned*, III, 475; IV, 66; V, 379; *Zevâid*, V, 248.

311 *Musned*, II, 299, 304, 485.Bk.*Buhârî*, 92.Fiten, 3/VIII, 88; 61.Menâkıb, 25/IV, 178; *Câmiu Beyânî'l-İlm*, II, 18.

312 *Askalânî*, XIII, 6-8. Buhârîdeki hadîsin râvisi Amr ibn Yahyâ, Mervânîleri, hilâfete geldikleri tarih olan 64/684 senesinde, dedesi ile birlikte ziyâret etmiş. Dedesi, işbu Mervânîleri "yeni yetişmeler" olarak görünce: "muhtemelen bunlar Onlardır" demiş.

313 *Musned*, II, 301; *Buhârî*, 61.Menâkıb, 25/IV, 177; *Muslim*, 52.Fiten, 18/r.2917. Üç büyük muhaddis tarafından müştereken rivâyet edilmiş olan bu hadîs, Hadîs tenkîdi târihi bakımından pek şâyân-ı dikkat bir misal teşkil etmektedir. Şöyle ki, *Musned*'de bu hadîsi rivâyet ettikten sonra, İmâm Ahmed'in oğlu Abdullah, şu mühim açıklamada bulunmaktadır: "Babam, ölüm düşeğinde bana şöyle dedi: Bu hadîsi çiz, sil (idrib alâ hâze'l-Hadîs), çünkü Hz.Peygamberden mervî hadîslere aykırıdır". Kastedtiği hadîs ise: 'Dinleyin, itâat edin ve sabredin' idi". Ahmed ibn Hanbel'in bu metin tenkîdiyle ilgili olarak şâfiî Subkî (727-771/1327-1370): "Bu hadîsin lafzı, meşhur hadîslere aykırı olduğu için, isnâdındaki râvîlerin sikalığına rağmen, (İmâm Ahmed) onun atulmasını emretmiştir" diyor, *Şâfiyye*, II, 33.

Bu keyfiyet, isnâdı söz götürmez olan her hadîsin, mutlaka sahih olması gerekmediğini, otoritesi müsellemler bir muhaddisin tathikâtıyla gözler önüne sermektedir.

meselâ Kureyşten çıkacak dört zındığın ikisi Süfyânîlerden, diğer ikisi de Mervânîlerdendir³¹⁴.

KUREYŞ HALİFELERİN ADEDİ

Kureyşin çıkaracağı halifelerin sayısı mevzûunda kat'î rakamlar veren rivâyetler eksik değildir. Bunlara göre, âhir zamâna kadar Hilâfet Kureyşin inhisârında kalacak ve onlardan, Hz.Müsâ'nın nakîbleri sayısınca³¹⁵, oniki Halife (Emîr) gelecektir³¹⁶.

Târîhî vâkıaların karşısında bu ifâdelerin mantıkî izâhını yapmak, onları sahib kabul eden şâirihleri³¹⁷ epey bocalatmış, birbirini tutmaz görüşlere sürüklemiştir. Öyle görünüyor ki, Emevî sultasma tahammül edebilmenin son haddine vardığı çevrelerde teşekkül eden kanâat, müteâkıben hadisler şekline bürünmüştür. Fiilen halifelik yapmış kimseler, ilk asrın sonunda, mezkûr sayıyı bulduğuna göre, bu rivâyetlerin tedâvül zamanını, bu çerçeveye içinde düşünmek uygun olur zannediyoruz.

Nitekim, bir Emevî devri şâirinin aşağıdaki mısraları söylemek zorunda kalışı, ilk asrın son çeyreğinde, Kureyşi, ifnâsı gerekli bir zümre olarak görenlerin ehemmiyet kesbettiğine delildir. Ubeydullah ibn Kays er-Rukayyât (ö.85/704 civarı) onlara şu cevabı veriyor:

“Ey, Kureyşin yok olmasını isteyen kişi,
Onun yaşaması ve yok oluşu Allahın elindedir
Kureyş, şâyed ülkelerden vedâ ederse,
Onlardan sonra, hiçbir kabileye yerinde kalmak nasib olmaz”³¹⁸.

ÜMMETİN KUREYŞE BAKIŞI

İlk İslâm halifeleri ile birlikte, İslâm idâreci kadrosunun başına geçmiş bulunan Kureyş kabîlesi mevzûunda, gerek Kureyşli, gerekse teb'a

314 *Nuaym*, 99 A/r.315.

315 Ka'bu'l-Ahbâr, bu adedi Tevrat'ta bulmaktadır, *Nuaym*. İslam olan Yahûdilerin ekseriyâ Şiaya intisablarına sebep olarak İbn Teymiyye, onların Tevrat'ta bu rakamı bulmuş olmalarını ileri sürüyor, *Minhâcu's-Sunne*, IV, 207. Krş. *Eski Ahid*, Tekvîn, XVII, 20.

316 *Musned*, I, 398, 406; V, 86-90, 92; *Nuaym*, 93 A/r.212- ; *Muslim*, 33. İmâre, 1/r. 1821, 2.

317 Meselâ *Muslim* şâirihî Kâdî İyâz (476-544/1084-1149).

318 *Muberrred*, III, 937.

tarafından, ilk iki asır zarfında diyebileceğimiz bir devir boyunca verilmiş hükümlerin, konulmuş teşhis ve cezâların, Hz.Peygambere nasıl ifâde ettirilmiş olduğunu, geçen bölümde imkânlarımız ölçüsünde misallen-dirmiş bulunuyoruz. Bu görüşlerin Hz.Peygambere yaptırılmasındaki ana sâik, tekrarlayalım, hedefe varmayı kolaylaştırmak, çabuklaştırmaktır. Zîrâ İslâm Ümmetinde, peygamberinin arzûsuna aykırı hareket edebilecek müslüman düşünülemez.

Hz.Peygamberin ve ilk halifelerin zamânında, Ümmetin gözünde Kureyşlinin dînî bir imtiyâzı yoktu. İlk halife seçiminde ona tanınan imtiyaz, tamâmen siyâsî idi. Câhiliyye devri Kureyş hâkimiyetinin henüz tamâmiyle silinememiş olduğu bu geçiş devrinde, onun mukaddem siyâsî nüfûzunu, dâhilî istikrar endişesiyle, dikkate almak mecbûriyeti hâsıl olmuştu. İslâm zihniyyetinin herkeste yerleşmesiyle bu durumun ortadan kalması gerekirken, Câhiliyye devri neseb asabiyyeti, İslâmî kılıkta kuvvetini kabul ettirmeye başladı. Bu şübhesiz, müslümanların, İslâma liyâkat aczine düşmüş olmalarının bir başka ifâdesi idi.

Hz.Peygamberin vefâtını duyup Medîneye gelen Yemenli Hemdân heyeti, Hz.Ebû Bekir'in huzûruna girdiklerinde, ona şöyle hitab etmişlerdir: "Ey Kureyş toplumu, Sizin diğer Arablara karşı, Peygamberden gelen bir ayrıcalığınız yoktur. Çünkü o, kimsenin çıkarı için (gönderilmiş) değildir. Muhâcirler, hicret etmiş olmakla, Ensâr da, onlara yardımcı olmak sûretiyle fazîlet kazanmışlardır, biz bunun idrâki içindeyiz"³¹⁹.

Görmüş olduğumuz şekilde, Kureyşli Muhâcirler de, Sakîfe gününde söyledikleriyle aynı görüşü paylaşıyorlardı. Peygamber devri rûhunun henüz hâkim olduğu günlerde başka türlü düşünmeye imkân yoktu. Nevarki bu durum devam edemedi. Sıffîn harbinin akabindeki Hâricî hareketiyle Kureyşlilik gururu su yüzüne çıkmaya başladı. İlk halifeler, hilâfet makâmına ehil oldukları için halife olmuşlarken, bu defa, bu ehliyyete Kureyşlilik şartı da dâhil edilecekti. Çünkü, iktidârı ele geçirmiş bir kabîlenin kendi sultasını devam ettirebilmesi çâresi, peygamberî desteğe ihtiyac gösteriyordu. Bu sûretle, peygamberlik hayâtında, bir defa olsun kabîlesiyle öğünmemiş olan Hz.Peygambere, Kureyş lehinde medhiyeler söyletme devri açıldı. Neticede Kureyş, Peygamber sulâlesi olmak hasebiyle, en şerefli, en akıllı, en muktedir kabîle oluyordu. Müslümanın değeri, ideal islâmda, takvâdan gelirken, şimdi ilk sıra, Kureyşli olmaya

319 Vesîme ibn Mûsâ el-Veşşâ'nın (ö.237/851) *Kitâbu'r-Ridde*'sinden naklen: *İsâbe*, V, 91.

veriliyordu. İnsan, Kureyşe intisâbı nisbetinde itibâr kazanıyordu: “Övüneceksen Kureyşle övün” lafzının hadis kitaplarına geçebilmesi³²⁰, bu çalışmaların sonucudur.

İslâmı, bir kabile dîni mertebesine indiren bir kısım câhil müslüman kureyşli, o dînin fethettiği ülkeleri kendi tarlası sayacak derecede saltanat sarhoşluğu içinde idi. Hz.Osman’ın Kûfe vâlisi Saîd ibnu’l-Âs, fethedilen arâzînin mücâhidler arasında taksim edilmesi isteklerine karşı, bu yerlerin Kureyşin bahçesi olduğunu söylemekte beis görmüyordu³²¹

İslâm devrinde Câhiliyye asabiyyeti yaşayan Kureyşli, kendi açısından haklı idi. Üzümlü dağdan gelene niçin yedirtisindi? Peygamber mâdem kendilerinden çıkmıştı, onun bıraktığı makamın da kendilerinden çıkmaması gerekirdi. Peygamberlik ilâhî bir tercih meselesi olduğuna göre, Kureyş de aynı tercihin içinde sayılırdı. Medîne vâlisi el-Velîd ibn Utbe, Hz.Muâviye’nin vefâtını haber verip halkı Yezid’e bey’at etmeye dâvet ettiği zaman, sene: 60/680, Emevîlerin müteber adamlarından Revh ibn Zinbâ’, halkın isteksizliğini görmüş ve onlara şöyle hitab etmiştir: “Ey İnsanlar, biz sizi Lahm, Cuzâm veyâ Kelb kabîlelerine (itâate) çağırıyor değiliz. Çağırdığımız Kureyş ve Allâhın bu hilâfeti sâdece kendisine bıraktığı Yezid’dir”³²².

Peygamberî rivâyetler desteğiyle Kureyş saltanatı kurulduktan sonra, ikinci perde açılacak, bu defa Kureyşin iç kavgası sergilenecekti. Hâşimî-Emevî mücâdelesinin yanı sıra ortaya çıkacak Arab-Mevâlî dâvâsı, kezâ, Hz.Peygamberden kaynaklanmada yine berdevamdı. O devirlerin bir canlı şâhidini dileyelim:

Kûfeli muhaddis el-Minhâl ibn Amr³²³, Zeynu’l-Âbidîn Ali’nin (38-94/658-712) yanına girip, hâlini hatırını sormak ister. Derdli Hâşimî içini dökme fırsatı bulmuştur: “Biz, diyor, kavmimiz arasında, İsrâillilerle Fir’avunun durumuna düştük. Onlar, Yahûdîlerin oğullarını boğazlarlar, kadınlarını sağ bırakırlardı³²⁴. Şeyhimiz ve seyyidimiz (Hz.Ali)ye mîmberlerde sövmek, düşmanımıza (Emevî halifesine) yakınlaşma vesilesi oldu. Kureyş Muhammed aleyhisselâm kendisinden diye, Arablara karşı kendisinde üstünlük görür oldu. Diğer Arablar da bunu kabullendi.

320 Bezzâr’ın (6.292/905) *Musned*’inden, *Lisânu’l-Mizân*, II, 55.

321 *İbn Sa’d*, V, 32/21.

322 *Beyân*, I, 392.

323 *Tehzib*, X, r.555.

324 Krş.2.Bakara, 49.

Arablar da, Peygamber kendilerindedir diye, arab olmayan müslümanlara fazilet satar oldular. . . Gayr-ı Arablar da bu durumu kabul ettiler. Arab ve Kureyşin bu fazilet iddiâları şâyed doğru ise, biz Ehl-i Beytin Kureyşe fazilet satması gerekir, çünkü Muhammed aleyhisselâm bizden- dir. Bizden faydalandıkları halde bize hak tanııyorlar. . . .”³²⁵.

İleri gelen bir Hâşimî Kureyşlinin bu tesbiti, ilk asır Emevî saltanatının Kureyşlilik ve Arablık siyâsetini tasvir etmekle beraber, bu davranış onlarla bitmiş değildir. Bilhassa dîni çevrelerin büyük ümidler beslediği Abbâsî saltanatı da, bu noktada seleflerinden geri kalmamış gözükmektedir. Onların Kureyşlilik gururlarının şeriat âlimlerini dahî kendilerinden tiksindirtecek seviyede oluşu, Kureyş membanın, II.hicri asırda bile hayâtiyetini koruduğuna delildir.

Kûfeli muhaddis Mufaddal ibn Muhelhel (ö.167/783) anlatıyor: Hadis İmâmı Sufyân-ı Sevri (97-161/715-778) ile hacca gitmişlerdir. Mekkeye vardıklarında, orada İmâm Evzâi (88-157/707-774) ile karşılaşır. Hac Emîri, Ebû Cafer Mansûr’un Mekke vâlisi Abdussamed ibn Alidir (Vâliliği: 146-149/763-766). Bu Hâşimî zat, aynı zamanda hadis ile de meşguldür³²⁶. İmâmları ziyârete gider. Sufyân onunla karşılaşmamak için kilere kaçmışsa da, ısrar üzerine vâlinin yanına çıkmak zorunda kalır. Abdussamed, ondan hac menâsikini yazmak istemektedir. Sufyân, siyâsî vazîfesini bırakmasının, bu arzûsundan daha faydalı olacağını söyleyerek vâliyi başından savar. Müteâkiben Evzâi, Sufyân’a şöyle diyor: “Bunlar Kureyştir, bizden tek istekleri kendilerine tâzimde bulunmamızdır”. Sufyân’ın cevâbı şöyle olmuştur: “Ne yapalım, bunları vurmak kudretinde değiliz, ancak bu şekilde ezâ edebiliyoruz”³²⁷.

325 *İbn Sa’d*, V, 219-220/162-163. Zeynu’l-Âbidîn burada, Kureyş ve Arabları, Hz.Peygamberi istismar etmekle suçlamaktadır. Acabâ müteâkib asırlarda, aynı hareketi, bu defa iyi yapıyorum diye, bâzi Ehl-i Sünnet âlimlerinin meşrûlaştırdıklarını görseydi, ne demezdi? Meselâ “İmâmlar Güneşi” sıfatını verdiğimiz Serahsî’mizi (400-483/1009-1090) dikkatle dinleyelim: “Arablar ancak birbirinin dengidir. Arabların fazileti, Hz.Peygamberin onlardan ve Kur’ân-ı Kerimin onların lisânında olmasındandır. Hz.Peygamber şöyle demiştir: -Arabları sevmek imândandır-. (Diğer kabileden) Arablar Kureyşe denk değildir. Mevâli de, Arablara denk değildir. . . .”, *Mabsût*, V, 24.

326 Zehebî (673-748/1274-1347), Abdussamed’i hadiste huccet saymıyor ve onun hakkında hadis münekkidlerinin bu durumu tesbit etmeyip susmalarına sebeb olarak, “İnudârâten li’l-Devle - onun devlet adamlığına hürmet’i gösteriyor, *Mizânul-İ’tidâl*, II, 629, r.5074. İbn Hacer ise (773-852/1372-1449), bu noktada susmayanların bulunduğu misal olarak Ukaylî’yi (ö.322-934) Zehebî’yi tashihlen ileri sürüyor, *Lisânul-Mizân*, IV, 21, r.57.

327 *Târihu Bağdâd*, IX, 159; *Hilye*, VII, 39.

Sufyân ve benzeri ilim adamlarının, kendi devirlerinde bile hâlâ satılmakta olan Kureyşlilik tafasına mukâbeleleri silahla olamayacağına göre, kala kala, onları ilim tâibliğine kabul etmemek kalıyordu. Mekke-ye yerleşmeye karar vermiş bir kimseye yaptığı bildirilen şu tavsiye, Kureyşlinin onun üzerinde bıraktığı intibâ çok güzel dile getirmektedir: “Sakin bir kureyşli ile dost olma, sohbet etme”³²⁸.

Abbâsîler de islâmî neseb anlayışını kendi çıkarlarına yorumladıktan sonra, müttakî çevrelerin Kureyşliye îtimâdı tamâmen tasfiyeye gidebilirdi. Bu tehlikeyi atlatmakta klasik usul her zaman hazırды. Kureyşli sevilmeyecek, övülmeyecek işler yapsa bile sevimli, övülmelidir, çünkü Hz.Peygamber gibi bir zât çıkarmıştır. Abbâsî devrinin mevâliden meşhûr şâiri Ebû Nuvâs (146-198?/763-814) bu noktayı şöyle ifâde etmektedir: “Kureyşi sev, Ahmed’inin (yâni Hz.Peygamberin) sevgisi sebebiyle”³²⁹.

Faziletini, Câhiliyye devrinde maddî neseb bağından alan Kureyşli, İslâmî devirde çıkar yolu, menfeatini, Hz.Peygamberi kendisine hasretmekte görmüş, ümidini âhîret şefâatine bırakmış olanlara daht merhamet göstermemiştir. Taberânî’de (ö.360/971) mevcut olduğu bildirilen bir hadîste, kim daha efdalmış öğreniyoruz: “Kıyâmet günü ilk şefâat edecek oldukların, Ehl-i Beytimdir, sonra Kureyş’ten bana en yakın olanlar, sonra Ensâr, sonra bana iman etmiş ve uymuş Yemenliler, sonra öteki Arablar, sonra gayr-ı Arablar. Kime en önce şefâat etmişsem, o efdaldir”³³⁰. Bu havayı yaşayan dindar bir mevâlinin Kureyşli efendiye rahmet okuyacağı düşünülebilirmiydi? Kureyşli de bunu düşünmüş olacaktır ki, âhîret köprüsünü bile ayrı yaptırmayı ihmal etmemiştir. Sâir müslümanlarla aynı tarlaya gömülmeyi haysiyet kırıcı gören Kureyşlilik gururunun husûsî mezarlıklar yaptırmasını bu bakımdan tabii karşılıyoruz:

Medîneden Bağdâd’a gelmiş ve orada 164/780 tarihinde vefat etmiş mevâlî muhaddis Abdulaziz ibn Abdullah’ı, Halife Mehdi’nin bizzat namazını kıldırıp Kureyş Kabristanına defnettirmesi³³¹, herhalde Kureyşli Abbâsînin mevâlî ilim adamlarına en büyük lutufları olsa gerektir!

328 *Kûtu’l-Kulûb*, II, 247.

329 *Hayevân*, IV, 455.

330 *el-Fethu’l-Kebîr*, I, 469.

331 *İbn Sa’d*, VII, 323/II, 68; Bu kabristanı Mansûr. 149/766 senesinde Bağdâdı kurarken düşünmüştür, *Buldân*, V, 163.

Bağdad'ın Kureyş mezarlığı 637/1239 senesinde de Kureyş cömerdliğini sergilemekte berdevamdır³³². Haleb'de³³³, Kurtubâ'da³³⁴ aynı husûsî Kureyş mezarlıklarına rastlanıyor olması, Kureyş azametinin fitriliğine delil olsa gerektir.

Asırları kucaklayan, iniş çıkışlı bir Kureyş saltanatının sâdece siyâsî sâhada kalacağı tabii ki düşünülemezdi. Nitekim, günün siyâsî şartları icâbı başa geçmiş bir sülâlenin elde ettiği rüchâniyet, çok geçmeden siyâsî çerçeveyi aşarak, cemiyet hayatının çeşidli sâhalarına yayıldı, Kureyşli olmak, müttakî müslümanlar arasında dahî, bir tercih sebebi değerini kazandı. İşin dikkate şâyân tarafı, bu gidişe, bâzı islâm âlimlerinin de kendilerini kaptırmış bulunmalarıdır. Meselâ, Hanbelî fıkhnın İmâmı, büyük muhaddis Ahmed ibn Hanbel (ö.241/855), mücerred Kureyşliliği, bir faziletmiş gibi görebilmektedir. İmâm Şâfiî'nin oğlu Osmân'ı (ö.240?/855) kendisine sevdiren üç hasletten birincisi, onun Kureyşli olması imiş³³⁵. Her nekad, hayatlarını Hz.Peygamberin hadislerini öğrenip neşretmeye vakfetmiş kimselerde, İslâm Peygamberine âdiyyeti bulunan herşeye karşı içten bir bağlılığın uyanması tabii karşılanabilirse de, böyle subjektif hissiyâtın hukuta yeri olmamak lâzım gelirdi³³⁶. Hz.-Peygamberin kabilesidir diye, meselâ, Kureyşli hanıma peşin bir pâyeye verip, onu, sâir müslüman erkeklere lâyük görmeyen bir gayr-ı islâmî zihniyet, şâyed bir âlimin tasvibini görebiliyorsa, buna ilim demek, pek mümkün olmasa gerektir. Hakîkaten, Kureyşlinin evlilik hükûkündeki mümtaz yeri, kıraldan ziyâde kıralcı müslümanların ortaya attıkları bir fantezi değil, belli başlı fıkıh eserlerinde, ciddî ciddî üzerinde durulmuş bir meseledir. Siyâsî hâkimiyetin, iktidâr sâhiblerine başka hangi imtiyazlar kazandırıyor veya kaybettiriyor olduğunun bir misâli olmak üzere, Kureyşli nikâhını aydınlatmaya çalışarak incelememizi bitirmek istiyoruz.

NİKAHTA KUREYŞLİLİK

Hangi ictimâî seviyeden olursa olsun, müslümanların evliliğine yardımcı olmak Kur'an emirlerindedir³³⁷.

332 *Vefeyât*, V, 396.

333 *Vefeyât*, VI, 79.

334 *Vefeyât*, IV, 369.

335 *Şâfiyye*, II, 71; *Menâkıb*, I, 77; *Tevâli*, 45.

336 Bk.39. not.Kânunlar karşısında her müslümanın eşit olduğu hakkında bk.es-Siyâsetu's-Şer'iyye, 29-30, 70; *Mecmû'ul-Fetâvâ*, XXXV, 87.Bk. not.39.

337 24.Nûr, 32. Hz.Peygamber, câriyeyi iyi yetiştirip âzâd etmeyi ve onunla evlenmeyi, sevablı bir fiil olarak tavsiye etmişlerdir, *Buhârî*, 3.İlm, 31/1, 33.

Kur'ân-ı Kerîmin, evlenilecek kişide aradığı temel şart, "îmân" keyfiyetidir. Bir müslüman erkek, bir putperest kadını, onun için bu hanım nekadar câzib olsa da, alamaz. Mü'min bir câriye, putçu hür kadından hayırlıdır. Kadın cihetinden de durum aynıdır. Bir mü'min köle, putçu hür erkekten hayırlıdır³³⁸.

Kısacası Kur'ân-ı Kerîm, evlilikte neseb unsûruna kat'iyen bir değer vermemiş, "tayyib - iyi" kimse olmayı, ki, îmân buna dâhildir, esas almıştır³³⁹. İyi kimse olmanın da, kabile mührüne ihtiyacı olmayacağı aşîkardır.

Zevce seçiminde cemiyetin dikkate aldığı değerler olarak Hz.Peygamber, meselâ, mal, haseb (âile şöhreti), güzellik ve dindarlığı saymakta ve bunlardan sonuncusunun tercih edilmesini şabsen tavsiye etmektedirler³⁴⁰.

Evlilik binâsının sıhhatli yürümesi bakımından, eşlerin zâtî ve ictimâî vasıflarının birbirine uygun olması, muhakkak ki lâzımdır. İslâm istilâhında Kefâet denen bu şartın, tevârüse mutlak ihtiyâcı olmaması dolayısıyla, neseb fikrine mutlak bağlılığından söz edilemez. İslâm, insanın değerini şabsında gördüğü içindir ki, Peygamber devri evliliklerinde, Câhiliye zihniyetinin³⁴¹ yıkılışına şehâdet etmek üzere, vaktiyle pek asil mevkideki müslümanların, köle ve câriyeleriyle evlendiklerini görebiliyoruz. Birkaç misal verelim:

Risâlet devri nikahlarında neseb

Mücerred neseb telakkîsinin, İslâmla birlikte kefâet değerini yitirmiş bulunduğu dâir ilk örnekleri bizzat Hz.Peygamber vermiş bulunmaktadır: Halası Umeyme'nin kızı olan Zeyneb bint Cabş'ı, âzâdlı kölesi Zeyd ile evlendirmiştir³⁴².

Bedr'e iştirak etmiş Kureyşli müslümanlardan Ebû Huzeyfe, En-sârdan olan karısı Subeyte'nin âzâdlı kölesi Sâlim'i³⁴³, birâderinin kızı Kureyşli Hind bintu'l-Velid ile evlendirmiştir³⁴⁴.

338 2.Bakara, 221.

339 24.Nûr, 26.

340 Buhâri, 67.Nikâh, 16 /VI, 123; Muslim, 17.Ridâ, 15, r.1466.

341 Bu mevzûda bk.MS, I, 81, 129-133, 192.

342 Beyhâki, VII, 136-7. İbn Kayyum el-Cevziyye (ö.751/1350), Zeyneb'in Kureyşli olduğunu tasrih ediyor, Zâdu'l-Meâd, II, 226.

343 İlk müslümanlardandı. İstahr'lı olduğu söylenir.

344 Buhâri, 67.Nikâh, 16 /VI, 122; Abdurrezâk, VI, 155, r.10332; Beyhâki, VII, 137. Krş. İhyâ, IV, 298; Şâfiyye, VI, 376.

İlk müslümanları Jan Kinde'li Mikdâd ibnu'l-Esved, ileri gelen Sa-hâbedendi. Karısı Dubâ'a ise, Hz.Peygamberin amcası Zubeyr'in kızıdır³⁴⁵. Buhâri şârihi Hanefî Aynî (762-855 /1361-1451), bu rivâyet dolayısıyla şöyle diyor: "Kefâet nesebde mûteber olsa idi, Mikdâd'ın Dubâ'a ile evlenmesi câiz olmazdı. Çünkü bu kadın nesebçe ondan yüksekti"³⁴⁶. İmâm Şa'bî'nin (17-104/638-722) bildirdiğine göre, Hz.Peygamberin, Mikdâd ve Zeyd'i akrabâsı hanımlarla evlendirmesindeki ana sebep şudur: "En güzel müslümanlık kimde ise, Allah katında en şerefli olan o olduğunu göstermek"³⁴⁷.

Fâtima bint Kays, Kureyşli ilk Muhâcir hanımlardandır. İkinci kocası Usâme ibn Zeyd idi³⁴⁸.

Medîneye hicret edenlerden hayırsever Kureyşli hanım Durre, Hz.-Peygamberin meş'ûm amcası Ebû Leheb'in kızı idi. Evlendiği zatlar arasında Kureyşli olmayan Zeyd ibn Hârise ile Dıhye ibn Halife vardır³⁴⁹. Babası yüzünden mârûz kaldığı târizler sebebiyle Hz.Peygamberin şöyle dediği mervîdir: "Yaşayana, ölü yüzünden ezâ edilmez"³⁵⁰.

Bu misaller, Kureyşli olmayan erkeklerin pekâlâ Kureyşli hanımlar alabileceklerini göstermekte yeterli delillerdir.

Câhiliyye Kureyş kefâet anlayışını tasfiyeye yönelik bu güzel örneklerin ışığında müstakbel islâm âileleri kurulması beklenirken, öyle olmadı. İslâm devletinin mârûz kaldığı siyâsî sukûta müvâzi olarak, ters gidiş başladı. Başkanlığı kendine hasreden Kureyşli, dâmâdını da kendisinden seçecekti.

ASABİYYETİN DİRİLİŞİ

Husûsiyle Emevîlerin iktidâra gelişinden sonra, siyâsî istikbâli sağlama bağlamak gâyesiyle, Kureyşliler, kendi içlerinde mütecânis bir bünye teşkiline gitmiş ve saflarını başka kabilelere kapatmayı zarûrî görmüş olmalılardır. Bu davranışın hilâfet makamı seviyesindeki tezâhürlerini, 5.Emevî halifesi Abdülmelik ile (hilâfeti: 65-86 /685-705) ilgili rivâyetlerde müşâhede edebiliyoruz.

345 Buhâri, g.y.Ayrıca bk.Usud, r.7068; İstiâb, r.4017; İsâb...e, r. 11425.

346 Aynî (Umde), IX, 376.

347 Abdurrezâk, VI, 153, r.10326; Beyhâkî, VII, 137.

348 İbn Sa'd, VIII, 274-5 /201; İstiâb, r.4062; Usud, r.7185; İsâbe, r.11604.

349 İsâbe, r.11148.

350 İstiâb, r.3334.

Hız. Hüseyin'in oğlu Zeynu'l-Âbidîn Ali³⁵¹ (38-94/658-712), babasının şâhâdetinden sonra, dul annesini, babasının kölesi Zubeyd ile evlendirmiş, kendisi de, âzâd ettiği bir câriye ile evlenmişti. Onun bu davranışı, Şâmdaki hilâfet sarayını tedirgin etti. Alinin bir câriye ile, köle ile, yeni akrabâlıklar kurması Kureyşliliğe bir hakâretti. Abdülmelik onu ayıblayan bir mektub yazdı. Zeynu'l-Âbidîn, her ne kadar siyâsete girmek sûretiyle Emevîlerin zâhirî sevgisini kazanmışsa da, sâhib olduğu ilmi mevki, Emevî Kureyşliliğine karşı çıkmaya mâni değildi. Halîfeye şu cevabı yolladı: “-Sizin için Allahın Resûlü en güzel örnektir-³⁵², Allâhın Resûlü, (Câriye) Safiyye hint Huyeyy'i âzâd etti ve onunla evlendi. (Köle) Zeyd ibn Hârise'yi de âzâd etti ve onu, halasının kızı Zeyneb hint Cahş ile evlendirdi”³⁵³.

Emevî sarayının Kureyşlilik gurûru, en mûteber adamlarının evliliğine dahî müdâhele edecek seviyede idi. Haccâc'ın Mekke ve Medîne vâililiği sırasında, Ca'fer ibn Ebû Tâlib'in oğlu Abdullah'ın dâmâdı Kâsım vefat etmişti. Haccâc, onun dul eşi Ummu Kulsûm ile evlendi. Abdülmelik, bu kudretli, fakat, Kureyşli değil de Sakifli doğmuş vâlisini yeni eşinden boşatmıştır³⁵⁴.

Bu tutumun akisleri sâdece iktidar çevresine has değildi. Kureyşli-deki Mevâlî soğukluğu ilim adamlarına kadar bulaşabiliyordu. Medîne'nin Kureyşli âlimi Saîd ibnu'l-Museyyib'i (15-94?/636-713) bile, anası câriye bir Kureyşliyi küçümser gördükten sonra³⁵⁵, Hanefî Serahsî'nin (400-483/1009-1090): “Hucetunâ -delîlimiz” dediği aşağıdaki hadîsin, Risâlet devri tatbîkâtınınmı, yoksa dirilen Câhiliyye zihniyetininmi mahsûlü olduğunu tâyin etmek zor olmasa gerektir:

“Kureyş'in hepsi birbirinin dengidir... (Bunların dışındaki) Arablar da birbirinin dengidir...”³⁵⁶.

İmâm Ebû Hanîfe'den nakledilen görüş daha sarıhtir: “. . . Kureyşli

351 İmâm Zuhri (ö.124/742), Ali hakkında: “Bu zâttan daha faziletli bir Kureyşli görmedim” diyor, *Vefeyât*, III, 267.

352 33.Ahzâb, 21.

353 *İbn Sa'd*, V, 214/159; *Maârif*, 215; *Vefeyât*, III, 269.

354 *Nesebu Kureyş*, 82-83; İbn Teymiyye (ö.728/1328), bu müdâhaleye sebep olarak, Haccâc'ın, Kureyşli hanıma denk görülmemiş olmasını göstermektedir, *Fetâvâ*, IV, 227.

355 *Muberrid*, 461-2.

356 *Mabsût*, V, 23.

olmayan hiçbir Arab, onların dengi değildir, Mevâliden hiçbiri de Arab'ın dengi değildir. . . ”³⁵⁷.

Medîne sünnetini daha iyi kavramak durumunda olan İmâm Mâlik (95-179/714-795), takvâ ölçüsüne dayanarak bu noktada şöyle diyor: “Müslümanlar birbirinin dengidir. (Kureyşten olmayan) Arab veya Mevâlnin Kureyşli kadınla evlenmesi câizdir”³⁵⁸.

Mâlikîler gibi düşünenlerin muhîtinde, Peygamber devri tatbikatının devam etmiş olduğu kabul edilebilirse de, Hilâfet sarayının bundan istisnâ tutulduğu bilinmektedir. Halîfeye yakınlaşmak isteyen nice kudretli emîrler ona ancak kızlarını verebilmişlerken, dört asır boyunca, hiçbir gayr-ı Kureşnin alamadığı halife kızını hilâfet sarayından sökebilme, bir Türke nasib olmuştur. 454/1062 senesinde hayatta olanlar, Abbâsî saltanatını yıkılmaktan kurtaran Selçuklu sultânı Tuğrul Beye, Halife Kâim hiemrillah'ın kızını gelin gönderdiğine şâhid oluyorlardı³⁵⁹.

Arablara ve husûsiyle Kureyşlilere, sâir müslümanlara karşı nikâhta imtiyâz tanıyan hadislerin Hz.Peygambere âid olamayacakları muhakkak olmakla beraber, bunların tedâvülünde, Mevâlinin Peygamber sülâlesine karşı gösterdiği sevgi ve tevâzuun da dahil bulunduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Hürmet görmeye, sâhib çıkılmaya lâyık fikir ve hareketin takdir ve kıvâmında düşülecek hatâlar, nekadar iyi niyyet sâhibi olunursa olunsun, tedâvisi güç neticeler doğurmaktan hâli değildir. Nitekim, her devirde görülebilecek bâzı müslümanların Peygamber sevgisinde gösterdikleri ayarsızlık, Ümmete faydadan çok zararlı olmuştur. -Sevilmesi gereken şahıs, Peygambere nesebî bağı olan değil de, ona liyâkat gösteren müslümandır- fikrine herkes sâdik kalabilse idi, meselâ hilâfet makâmına çok daha münâsib nice müslüman, Kureyşlilik taassubuna fedâ edilmemiş olur, İslâm ümmetinin bünyesinde kaç tufeyliye istismâr imkânı açılmazdı.

Mâlûm olduğu üzere, bilhassa gayr-ı Arab müslümanlar, Hz.Peygamberin neslinden olanlara karşı, târih boyunca hürmette kusur etme-

357 *Aynî*, IX, 378; *Askalânî*, IX, 104; *Beyhakî*, VII, 134-5. İbn Hibbân (ö.354/965), bu hadisleri mevzuattan saymaktadır, *Mecrûhin*, II, 124; *Mizânu'l-İtidâl*, III, 241, r.6302. İbn Hacer (ö.852/1449), kefâette neseb aranacağına dâir hiçbir sahîh hadis yoktur, diyor, *Askalânî*, IX, 104.

358 *Aynî*, IX, 377; *Askalânî*, IX, 104; *İbnu'l-Arabî-Ahkâm*, III, 1466, 1528; IV, 1714; *Kastallânî*, VIII, 18.Krş.*Mehâsin*, XV, 5469.

359 *İbnu'l-Esîr-Kâmil*, X, 20-

mişler, onlara sevgi göstermeyi, Peygamber sevgisinin bir icâbı saymışlar, onlara Şerif, Seyyid gibi husûsî pâyeler vermişlerdir. Fakat Peygamber sülâlesinden olmak, her zaman adam olmayı gerektirmediği içindir ki, bu ismen şeriflerin arasından zaman zaman, haddini bilmez heriflerin de çıktığı olmuştur. Fahrüddin Râzî (ö.606 /1209), 49.Hucurât, 13 âyetinin tefsîrinde, böyle nümûnelik bir Kureyşli Şeriften ibretâmiz bir vak'a nakletmektedir³⁶⁰:

Horasanda, Hz.Alinin en yakın nesebinden gelen fâsık bir şerîf varmış, bir de, halkın hürmet ettiği, ilm u amel sâhibi siyâhî bir mevlâ. Bu âlim mevlâ bir gün evinden çıkmış, mescide doğru giderken, halk da hürmeten ardından yürümeye başlamış. Bizim Şerif de, sarhoş halde önüne çıkınca, halk yaka paça onu kenâra atmış. Bir yolunu bulup ellerinden kurtularak siyâhî Şeyhin yakasına yapışıyor ve ona şöyle hitab ediyor: "Ey zindan değneği, kâfir oğlu kâfir, ben Resûlullah'ın oğlu olduğum halde kepâze edileyim, sen tebcil edilesin, ben zemmedileyim, sen ikrâm göresin, ben hakârete uğrayayım, sen yardıma nâil olasan, bu ne iştir?". Halk zavallı Şerifi temiz bir dayaktan geçirecektir, fakat Şeyh mâni olur, güzelce nasihat ettikten sonra, çekilip gitmesini temin eder.

Bu tip Peygamber istismarcılarının sayıları az olmasa gerekir.

Görüldüğü üzere, Câhiliyye devri kabilecilik zihniyeti, bu sûretle İslâm'da sâdece gömlek değiştirmiş oluyordu. Kur'ân ve Sünnette, muayyen kavim veya sülâlelere has hiçbir hüküm yokken, müslümanın lüzumsuz tevâzû, ferâgat ve müsâmahası, islâmî devirde, gayr-ı islâmî bir düşünceye imkân sağlıyordu. Bu keyfiyet, evvelâ başkanlık makâmının Peygamber kabilesine hasredilmesine müteveccihdi. Müteâkıben iş, bu kabîlenin de dâhil olduğu bir kavmi takdis etmeye kadar vardı.

Kureyşe hâkimiyet sağlamak yolunda girişilmiş faâliyetlerin dinî edebiyattaki akislerini az çok gösterebildiğimiz kanâatindeyiz. Bu kasıdlı rivâyetlerin mukâbele görmeyeceği tabîatiyle düşünülemezdi. Geçen bahislerde zaman zaman işâret ettiğimiz bu yoldaki karşılıklar, siyâsî iktidârın fiilen gayr-ı Arab müslümanlara geçtiği Abbâsî devrinde³⁶¹ kitablık çapa ulaşmış bulunmaktadır.

Emevîler zamanında başlıca boy hedefi Kureyş idi. Öyleki, bunların bâzı adâlet dışı davranışları, bizzat kendileri tarafından da tenkîde uğ-

360 *Mefâitih*, VII, 606.

361 Câhiz (ö.255/870), Mervânîlerin devletini Arab ve Bedevî, Abbâsîlerinkini de, Acemî ve Horasânî olarak vasıflandırmaktadır, *Beyân*, III, 366.

ruyordu. Aslında Kureyşin hatâdan münezzeh olmadığını söylemeye lüzum da yoktu. Fakat Kureyşi iktidar koltuğunda ebedileştirmek için girişilmiş faaliyetlerdeki densizlikler, kendi adamlarını bile infiâle sevkedecek derecede idi. Bu zâtlar arasında en bârız isim, Hz. Ali'nin 20 yaş büyük ağabeyi Akil (ö.61? /680) olmuş görünmektedir.

Ebû Tâlib'in bu oğlu, Bedir gazvesinde esir düşmüş, fakir olduğu için, fidyesini, amcası Abbâs ödemişti. Huceybiyyeden önce müslüman olup Medîneye hicret etti. Kureyşin nesebini ve geçmişini en iyi bilenlerdendi. Mescid-i Nebevîde kendisine mahsus kilimine oturur, bu sâhahalarda cemâate bilgi verir, Kureyşin Mesâlib'ini, yâni ayıb ve düşüklüklerini geniş geniş anlatırdı. Bu sebebdendir ki, pek çok düşman kazandı, hakkında yalanlar uyduruldu. Adâvetin bir diğer kaynağı, kardeşi Ali'yi bırakıp, boreları yüzünden Muâviye'nin yanına, Şâma gitmiş olmasıdır. Sıffin'de, kezâ, Muâviye tarafında olduğu mervîdir³⁶².

Abbâsiler devrindeki mücâdele, daha ziyâde Arablar ile Mevâlî arasında olduğu için, Arab sultasına karşı zaman zaman dozu değişen hareketler, büyük bir edebî cereyan tevliid etmiştir: Şuûbiyye. Bu tâbirin kısaca delâlet ettiği mânâ, Acemleri, yâni Arab olmayanları Arablara üstün görmektir³⁶³. Arabları küçültmeye mâtuf her hareketi buna dâhil edebiliriz.

Şuûbiyye târihi, bugün için henüz yeterince aydınlatılabilmemiş değildir³⁶⁴. Bu eksikliğin başlıca sebebi, Şuûbilerin bizzat yazdıkları eserlerin zamanımıza ulaşamamış olmasıdır. Meselâ, yahûdî asıllı olduğu söylenen meşhur lisan âlimi Ebû Ubeyde Ma'mer ibnu'l-Muscennâ (110-209 / 728-824), için: "Arablara buğz besliyordu, onların düşüklükleriyle ilgili kitab yazdı"³⁶⁵ deniyor, fakat bu eser hâlen mevcut değildir. Ve meselâ Allân'ın aynı sâhadaki eseri zamanımıza ulaşabilmiş olsaydı, muhtemelen onda, Kureyş iddiâlarına cevaplar bulabilirdik. Bu neseb âlimi İran asıllıdır. Bermekiler zamanında, Beytu'l-Hikme'de müstensihlik yapmıştır. Mesâlib sâhasında yazdığı *Kitâbu'l-Meydân*'ı, İbnu'l-Kelbi'nin

362 *Istiâb*, r.1834; *Usud*, r.3726; *İsâbe*, r.5632.

363 İbn Manzûr'un (630-711 /1233-1311) izâhu için, *Lisânu'l-Arab*, I, 500; Krş. *Mizânu'l-İtidâl*, I, 85; *MS*, I, 147-; *Tehzib*, I, 18.

364 İgnaz GOLDZİHER'in (1850-1921), 1889'da basılan *Muhammedanische Studien* isimli eserinin ilk cildi, bildiğimiz kadariyle, Şuûbiyyenin en geniş tedkikini ihtivâ etmektedir.

365 *Maârif*, 543. Eş'ari (ö.324 /935), Ebû Ubeyde'yi, Hâricilerin Sufriyye kolundan saymaktadır, *Makâlât*, I, 198.

(ö.204/819) escrinin tertibi üzere, Hâşimîlerden başlayarak, Yemenîlere kadar bütün Arab kabilelerinin düşüklüklerini ihtivâ ediyordu³⁶⁶.

İslâm kültür târihi bakımından fevkalâde zengin mâlûmâta sâhib olacakları muhakkak olan bu çeşid eserlerde, aynı zamanda, Kureyşlilere ve umûmiyetle Arablara iftirâ teşkil eden kısımların da mevcûd olabileceğini gözden uzak tutmuyoruz.

366 *Üdebâ*, XII, 191-196; *Lisânu'l-Mizân*, IV, 187.

KAYNAKLAR

- Abdurrazzâk: *El-Musannef*, Abdurrazzâk ibn Hemnâm (126-211/744-826), I-XI, Beyrût, 1970-1972.
- ADS: *Arap Devleti ve Sukutu*, J.Wellhausen, Çev.İşiltan, İlähiyat Fakültesi Yayını, Ankara, 1963.
- Âsâr: *Muşkilü'l-Asâr*, Tahâvî (229-321/843-933), I-IV, Hind baskısı.
- Askalânî: *Fethü'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, İbn Hacer, I-XIII, Mısır, 1319-1329.
- Aynî: *Umdetu'l-Kâri*, Bedruddîn Aynî, I-XI, İstanbul.
- Beyân: *el-Beyân ve'l-Tebyîn*, Câhiz (ö.255/869), I-IV, Kâhire. 1968.
- Beyhâkî: *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Ebû Bekr Beyhâkî (ö.458/1066), I-X, Haydarâbâd, 1344-1355/1925-1936.
- Buhârî: *el-Câmiu's-Sahîh*, Buhârî (ö.256/870), I-VIII, İstanbul.(Leiden baskısının Kitab ve Bâb rakamları da verilmiştir).
- Buhârî -TK: *et-Târihu'l-Kebîr*, I-IV, Haydarâbâd, 1361-1384/1942-1964.
- Bihârî -TS: *et-Târihu's-Sagîr*, Eseriyye neşri, Pâkistân.
- Buldan: *Mu'cemu'l-Buldân*, Yâkût Hamevî (ö.626/1229), I-V, Beyrût, 1955-7.
- Caetanî: *İslam Tarihi*, (*Annali dell'Islam*'dan Hüseyin Câhid'in yaptığı kısmî terceme), I-X İstanbul, 1924-7.
- Câmiu Beyânî'l-İlm: - ve *Fadlih*, İbn Abdî'l-Berr (ö.463/1071), I-II, 1388/1968.
- Cemherc: *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, İbn Hazm (ö.456/1064), Mısır, 1962.
- Cerh: *el-Cerhu ve'l-Ta'dil*, İbn Ebi Hâtîm (ö.327/938), I-IV, Haydarâbâd, 1360-1373/1941-1953.
- Cessâs: *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Ebû Bekr Cassâs (ö.370/981), I-III, İstanbul, 1335-1338/1917-1920.
- Demîrî: *Hayâtu'l-Hayevân*, Kemâluddîn Demîrî (ö.808/1405), I-II, Mısır 1956.
- Dîbâc: *ed-Dîbâcu'l-Muzheb*, İbn Ferhân (ö.799/1396), I-II, Mısır, 1974.
- Dimeşk: *Târihu Dimeşk*, İbn Asâkir (ö.571/1175), 1.cild, Dimeşk, 1951.
- Doğme: *Le Dogme et la Loi de l'Islam*, I.Goldziher /*Vorlesungen über den Islam*'ın, F.Arin tercemesi, Paris, 1958.
- Ebu's-Suûd: *Irşâdu'l-Ahli's-selîm*, *Mefâtih*'in kenârında.

- Ebû Ya'lâ: *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Kâdı (ö.458/1066), Kahire, 1356/1938.
- El-Akâidu'l-İdadiyye*: Kâdı İcî (ö.756/1355), İstanbul, 1331/1913.
- El-Cevâbu's-Sahih*: İbn Teymiyye, I-IV, Mısır, 1905.
- El-Fethu'l-Kebîr*: I-III, Mısır, 1351.
- Ervâl*: Kâsum ibn Sellâm (ö.224/839), Mısır, 1968.
- Eski Ahid*:
- Es-Siyâsetü'ş-Şer'iyye*: Takiyuddîn İbn Teymiyye, Mısır, 1322/1905.
- Fakih: *el-Fakih ve'l-Mutefakkih*, Hatîb Bağdâdî I-II, 1975.
- Fark: *el-Farku beyne'l-Firak*, Abdulkâhîr Bağdâdî, Mısır, 1367/1948.
- Fasl: *el-Faslu fi'l-Milel*, İbn Hazm, I-V, Mısır, 1317-21/1899-1903.
- Fetâvâ: İbn Teymiyye, I-V, Mısır, 1326-29/1908-11.
- Fettenî: *Tezkiretu'l-Mevdûât*, Fettenî (ö.986/1578), Mısır, 1343/1924.
- Fihrist*: İbnu'n-Nedîm, Avrupa baskısı.
- Firak: *Firaku'ş-Şîa*, Nevbahtî, İstanbul, 1931.
- Hamîs: *Târîhu'l-Hamîs*, Diyârbekrî (ö.966/1559), I-II, Mısır, 1283/1866.
- Hasâis: *el-Hasâisu'l-Kubrâ*, Suyûtî (ö.911/1505), I-III, Mısır, 1967.
- Havâric: *el-Havâric ve'ş-Şîa*, J.Wellhausen, Bedevî terc.Mısır, 1958.
- Hayevân*: Câhız (ö.255/869), I-VII, Abdusselâm neşri, Mısır, 1945.
- Hulâfet ve Hakimiyyet-i Millîyye*: Seyyid Bey, 1339/1923.
- Hulâfetin Mâhiyyet-i Şer'iyyesi*: Seyyid Bey, Ankara, 1924.
- Hilye: *Hilyetu'l-Evlîyâ*, Ebû Nuaym, I-X, Mısır, 1351/1932.
- Humeydî: *el-Musned*, Ebû Bekr Humeydî (ö.219/834), I-II, 1963.
- İA: *İslam Ansiklopedisi*.
- İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Doç.Dr.Ethem Ruhi FİĞLALİ, Ankara, 1972.
- İbn Ebî Şeybe: *el-Musannef*, Ebû Bekr Abdullah ibn Muhammed (ö.235/849), Köprülü nüshası, r.438-444; Haydarâbâd, Azîziyye neşri (devam ediyor), I-V, 1966-1971.
- İbn Hişâm: *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-II, Mısır, 1375/1955.
- İbn Sa'd: *el-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I-VIII, Beyrût, 1957-8. Leiden baskısındaki yerlerine de işaret edilmiştir.
- İbnu'l-Arabî: *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I-IV, Kahire, 1967-8.
- İbnu'l-Cevzî: *el-Mevdûât*, I-III, Medine, 1966-8.
- İbnu'l-Mubârek: *Kitâbu'l-Cihâd*, Abdullah ibnu'l-Mubârek (ö.181/797), Beyrut, 1971.
- İbnu's-Salâh: *Ulûmu'l-Hadis*, Nûruddîn İtr neşri, Halep, 1966.
- IFD: *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*.
- İhkâm: *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, İbn Hazm, Kâhire, 1345/1926.
- İhyâ: *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Gazâlî, I-IV, Mısır, 1302/1884.
- İkd: *el-İkdu'l-Ferid*, İbn Abdî Rabbih, I-VII, Kahire, 1948.
- İktisâd: *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, Gazâlî, İlâhiyat Fakültesi Yayını, Ankara, 1962.

- İlel: *Ilelu'l-Hadis*, İbn Ebî Hâtim (ö.327/939), I-II, Kahire, 1343.
- İntisâr: *el-İntisâr*, Ebû'l-Huseyn Hayyât, Nyberg neşri, Kahire, 1925.
- İntişâr-ı İslâm Tarihi, T.W.Arnold, Akçağ yayını, 1971.
- İrşâdu'l-Fuhûl: Şevkânî, Mısır, 1327/1909.
- İsâbe: *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, İbn Hacer, I-VIII, Mısır, 1970-2.
- İsfahân: *Ahbârü İsbahân*, Ebû Nuaym, I-II, Leiden, 1931-4.
- İslamda Dâvây-ı Kavmiyyet-Ahmed Naîm, İstanbul, 1332/1914.
- İslâmın Hukuk İlmine Yardımları, Muhammed Hamidullah, İstanbul, 1962.
- İstîâb: *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, İbn Abdî'l-Berr, I-IV, Mısır.
- İ'tisâm: Şâtıbî (ö.790/1388), I-III, Mısır, 1331-2/1913-4.
- Kâmil: İbnu'-Esîr, I-XIII, Beyrût.
- Kastallânî: *İrşâdu's-Sâri*, I-X, Mısır, 1307/1889.
- Keşfü'l-Hafâ: Aclûnî (ö.1162/1750), I-II, Haleb.
- Kıfâye: Hatîb Buğdâdî, Haydarâbâd, 1357/1938.
- Kûtu'l-Kulûb: Ebû Tâlib Mekkî (ö.386/996), I-II, Mısır, 1961.
- Leâli: *el-Leâliu'l-Masnâa*, Suyûtî, I-II, Mısır.
- Lisânu'l-Mizân: İbn Hacer, I-VII, Haydarâbâd, 1329-1331/1911-2.
- Maârif: İbn Kuteybe (ö.276/889), Mısır, 1960.
- Makâlât: *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*. Eş'arî (ö.324/935), I-II, Mısır, 1969.
- Makâsîd: *el-Makâsîdu'l-Hasene*, Schâvî (ö.902/1497), Mısır, 1956.
- Ma'mer: *el-Câmi*, Mâmer ibn Râşid (ö.153/770), -Abdurrazzâk'ın Musannefinin X.cildinin 379. sahîfesinden sonuna kadar-.
- Ma'rife: *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis*, Hâkim Neysâbûrî (ö.405/1014), Haydarâbâd, 1966.
- Mâverdi: *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Mâverdi (ö.450/1058), Mısır, 1966.
- Meâsir: *Meâsiru'l-İnâfe fi Meâlimi'l-Hilâfe*, Kalkaşandî (ö.821/1418), I-III, Kuveyt, 1964.
- Mebûs: Serahsî (ö.483/1090), I-XXX, Mısır, 1324/1906.
- Mecmûu'l-Fetâvâ: İbn Teymiyye, I-XXXV.
- Mecrûhîn: *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, İbn Hîbbân (ö.354/965), I-III, Haleb, 1976.
- Medârik: *Tertîbu'l-Medârik*, Kâdî İyâz (ö.544/1149), I-IV, Rabât.
- Mefâtih: *Mefâtihu'l-Gayb*, Fahrüddîn Râzî (ö.606/1210), I-VIII, İstanbul, 1307-8/1889-90.
- Mehâsin: *Mehâsinu't-Te'vil*, Kâsmî (ö.1332/1914), I-XVII, Mısır.
- Menâkıb: *Menâkıbu's-Şâfiî*, Beyhakî (ö.458/1066), I-II, Mısır, 1971.
- Meşâhir: *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, İbn Hîbbân, M.Fleischhammer neşri, 1959.
- Mevâlef: Kâdî İcî (ö.756/1355), I- , İstanbul, 1292/1875.
- Minha: *Minhatu'l-Ma'bûd*, Ebû Dâvud Tiryâlisî (ö.204/819), I-II, Mısır, 1372/1952.
- Minhâcu's-Sunne: İbn Teymiyye, I-IV, Mısır, 1321-2/1903-4.
- Mir'at: *Mir'atu'l-Cinân*, Yâfiî (ö.768/1366), I-IV, Haydarâbad, 1337-9/1918-20.
- Mizânu'l-İ'tidâl: Zehcî (ö.748/1347), I-IV, Mısır, 1382/1963.

- MS: *Muhammedonische Studien*, I.Goldziher (ö.1921) I.cild, Halle, 1889. -Doç.Dr.Cihad Tunç'un henüz neşredilmemiş tercemesinden-.
- Muberrid: *el-Kâmil*, Ebu'l-Abbâs Muberrid (ö.285/898), I-III, Mısır, 1936-56.
- Muhâdaratu'l-Ebrâr*: İbnu'l-Arabî, (ö.638/1240), I-II, Mısır, 1305/1887.
- Muhallâ: *el-Muhallâ*, İbn Hazm (ö.456/1064), I-IX, Mısır, 1347-52/1928-33.
- Mukaddime: *el-Mukaddime*, İbn Haldûn (ö.808/1406), Mısır.
- Murûc: *Murûcu'z-Zehb*, Mes'ûdî (ö.345/957), I-IX, Paris, 1861-1876.
- Muslim: *el-Câmiu's-Sahih*, Muslim (ö.261/875), I-V, Abdülbâki neşri, Mısır, 1955-6.
- Musned: *el-Musned*, Ahmed ibn Hanbel (ö.241/855), I-VI, Mısır, 1312-3/1895. -rakam verilenler A.M.Şâkir neşrinidir-.
- Mustedrek: *el-Mustedrek*, Hâkim Neysâbüri (ö.405/1014), I-IV, Haydarâbâd.
- Mustazhirî: *Fazâihu'l-Bâtiniyye*, Gazâlî, Leiden, 1956.
- Nesâî: *es-Sunen*, Nesâî (ö.303/916), I-VIII, Mısır, 1348/1930.
- Nesebu Kureyş*: Mus'ab Zubeyrî (ö.236/851), Levi-Provençal neşri, Kâhire, 1953.
- Nevevî: *Şerhu Muslim*, Nevevî (ö.676/1277), I-XVIII, Mısır.
- Nuaym: *Kitâbu'l-Fiten ve'l-Melâhim*, Nuaym ibn Hammâd (ö.228/842), Atuf Efendi nüshası, r.602.
- Nubelâ: *Siyeru Âlâmi'n-Nubelâ*, Zehebî, Mısır, -henüz ilk üç cildi basılı-.
- Risâle*: Şâfiî (ö.204/819), Mısır, 1938.
- Said ibn Mansûr: *es-Sunen*, (ö.227/841), Hindistan, 1967, -Sadece 3.cildi bulunup iki kısım hâlinde basılmıştır-.
- Sağânî: *Risâletun fi Mevdûâi'l-Hadis*, Sağânî (ö.650/1252), Mısır, 1306/1888.
- Sikât: *Kitâbu's-Sikât*, İbn Hibbân (ö.354/965), I-II, Haydarâbâd, 1973-5, -Baskı devam etmektedir-.
- Siretu Umer*: İbnu'l-Cevzî (ö.597/1201), Mısır.
- Şâfiyye: *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*, Subkî (ö.771/1369), I-X, Mısır, 1964-1976.
- Şehrestânî: *el-Milelu ve'n-Nihal*, Şehrestânî (ö.548/1153), I-III, Mısır, 1948.
- Şerhu's-Siyer: *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr-Serahsî*, I-V, Mısır, 1971-2.
- Taberi-Tarih: *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, Taberi (ö.310/923), Leiden baskısı.
- Tabarı: *Tabsiratu'l-Edille*, Ebu'l-Mufn Neseffî (ö.508/1115), Carullah nüshası, r.1128.
- Takdimc: *Takdimetu'l-Ma'rife*, İbn Ebi Hâtin, Haydarâbâd, 1371/1952.
- Târihu Bağdâd*: Hatîb Bağdâdî (ö.463/1071), I-XIV, Mısır, 1349/1930.
- Tehzîb: *Tehzîbu't-Tehzîb*, İbn Hacer, I-XII, Haydarâbâd, 1325-7/1907-9.
- Temhîd: *et-Temhîd*, Bâkılânî (ö.403/1013), Kâhire, 1366/1947.
- Terâtîb: *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, Kettânî (ö.), I-II.
- Tevâli: *Tevâli't-Te'sis*, İbn Hacer, Mısır, 1301/1884.
- Tirmizî: *el-Câmiu's-Sahih*, Tirmizî (ö.279/892), I-V, Mısır, 1937-1965.
- Triumvirat: Le "Triumvirat" Abou Bakr, Omar et Abou Obaida, H.Lammens, *Melanges de la Fac.Orientale*, Leipzig, 1910.

- Udebâ: *Mu'cemu'l-Udebâ* (Irşâdu'l-Erib), Yâkût Hamevî (ö.626/1229), I-XX, Mısır, 1357/1938.
- Umm: *el-Umm*, Şâfiî (ö.204/819), I-VII, Mısır, 1968.
- Usud: *Usudu'l-Gâbe*, İbnu'l-Esîr (ö.630/1233), I-VII, Mısır, 1970-3.
- Usûlu'd-Din: Abdulkâhîr Bağdâdî (ö.429/1038), İstanbul, 1346/1928.
- Vâkıdî: *Kitâbu'l-Mağâzi*, Vâkıdî (ö.207/823), I-III, Marsden Jones neşri, 1966.
- Vefâ: *el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafâ*, İbnu'l-Cevzî (ö.597/1201), I-II, Mısır, 1966.
- Vefeyât: *Vefeyâtü'l-A'yân*, İbn Hallikân (ö.681/1282), I-VIII, Beyrut, 1972.
- Vesâik: *Mecmûatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, Dr.Muhammed Hamîdullah, Beyrût, 1969.
- Zâdu'l-Meâd: İbn Kayyim Cevziyye (ö.751/1350), I-II, Mısır, 1324/1906.
- Zemmu'l-Kelâm: Herevî (ö. 481/1088), Ankara İlähiyat Fakültesi nüshası.
- Zevâid: *Mecmau'z-Zevâid*, Heysenû (ö.807/1404), I-X, Beyrût, 1967.